

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**POLİTİK ŞİDDET DENEYİMİ VE AHLAKİ TEMELLER KURAMI:
POLİTİK ŞİDDETE MARUZ KALAN SURİYELİ ERGENLER İLE
POLİTİK ŞİDDET DENEYİMİ YAŞAMAYAN TÜRK ERGENLERİN
AHLAKİ TEMELLERİNİN İNCELENMESİ**

**HATİCE EKİCİ
2502140239**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Sevim CESUR**

İSTANBUL, 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : HATİCE EKİCİ Numarası : 2502140239
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI Danışmanı : PROF.DR.SEVİM CESUR
Tez Savunma Tarihi : 15.04.2019 Saati : 13:30
Tez Başlığı : POLİTİK ŞİDDET DENEYİMİ VE AHLAKİ TEMELLER KURAMI: POLİTİK ŞİDDETE MARUZ
KALAN SURIYELİ ERGENLER İLE POLİTİK ŞİDDET DENEYİMİ YAŞAMAYAN TÜRK
ERGENLERİN AHLAKİ TEMELLERİNİN İNCELENMESİ.

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUyla karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL/RED/DÜZELTME)
PROF.DR.SEVİM CESUR		Kabul
PROF.DR.AYŞE BETÜL ÇELİK		Kabul
DOÇ.DR.ÖZLEM SERTEL BERK		Kabulü
DR.ÖĞR.ÜYESİ GÖKLEM TEKDEMİR YURTDAŞ		Kabul
DR.ÖĞR ÜYESİ FATMA KAHRAMAN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
DOÇ.DR.BELMA BEKÇİ		
DOÇ.DR.İLKUNUR ÖZALP TÜRETGEN		

ÖZ

POLİTİK ŞİDDET DENEYİMİ VE AHLAKİ TEMELLER KURAMI: POLİTİK ŞİDDETE MARUZ KALAN SURİYELİ ERGENLER İLE POLİTİK ŞİDDET DENEYİMİ YAŞAMAYAN TÜRK ERGENLERİN AHLAKİ TEMELLERİNİN İNCELENMESİ

Hatice EKİCİ

Politik şiddetin ahlaki gelişim üzerinde ki etkisini Ahlaki Temeller Kuramı çerçevesinde ele alan bu araştırmada, farklı derecelerde savaşa maruz kalan iki grubun ahlaki temelleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Spesifik olarak, savaş deneyimi olmayan Türk ergenlerin (n=23) ve savaş deneyimi olan Suriyeli ergenlerin (n=23) ahlaki temelleri, ahlaki temel ihlali durumlarını içeren Ahlaki Temeller Senaryoları aracılığıyla iki farklı bağlam altında incelenmiştir: politik ve politik olmayan bağlam. Katılımcıların senaryolara yönelik yargıları ve yorumları içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Gruplar arası kültürel farklılığı kontrol etmek amacıyla uygulanan Ben Kimim Testi, Türk ve Suriyelilerin kültürel olarak birbirlerinden anlamlı şekilde farklılaşmadıklarını göstermiş olup, katılımcıların ahlaki yargılarında ki farklılaşmanın kültürden ziyade politik şiddet deneyimi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Türk ve Suriyeli ergenlerin bakım, sadakat ve kutsallık ihlali içeren senaryolara yönelik ahlaki yargılarında senaryonun bağlamına göre (politik ve politik olmayan) herhangi bir farklılaşma bulunmazken, Türk katılımcılardan farklı olarak, Suriyelilerin adalet ve otorite ihlali içeren senaryolara yönelik ahlaki yargılarının senaryonun bağlamına göre farklılaştığı bulunmuştur. Suriyelilerden bazıları, adalet ve otorite temelleri için, politik olmayan senaryolarda ki davranışı ahlaki ihlal olarak yargıırken, politik senaryolarda ki davranışı çeşitli gerekçeler öne sürerek meşrulaştırmış ve ahlaki olarak uygun bulduklarını belirtmiştir. Bu bulgu, politik şiddet deneyiminin ahlaki temeller üzerindeki etkisini yansıtmakta olup, savaş mağduru çocukların ahlaki temellerini incelerken onların ahlak yorumlamalarında ki nüansları ortaya çıkarabilecek politik senaryolar kullanmanın önemini göstermektedir. Son olarak katılımcıların ahlak yorumlamalarından yola çıkılarak, kuramın modern, Müslüman, Ortadoğu ülkelerinde ki geçerliliğine, önerdiği prototipik duygulara ve ahlaki temellerin içeriklerine yönelik çıkarımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahlaki Temeller Kuramı, politik şiddet, ahlaki yargı, Türk ergenler, Suriyeli ergenler, ahlaki meşrulaştırma

ABSTRACT

EXPOSURE TO POLITICAL VIOLENCE AND MORAL FOUNDATIONS THEORY: THE INVESTIGATION OF MORAL FOUNDATIONS OF SYRIAN ADOLESCENTS WHO HAS BEEN EXPOSED TO WAR AND TURKISH ADOLESCENTS WHO HAS NO EXPERIENCE OF WAR

Hatice EKİCİ

To investigate the effects of exposure to war on moral reasoning of adolescents, two groups differing in their levels of exposure to war was compared: Turks (n=23) who has no experience of war and Syrians (n=23) who has been exposed to war. More specifically, moral foundations of Syrian and Turkish adolescents were examined through Moral Foundations Scenarios involving moral violations, under two conditions: political and non-political conditions. The participants' responses to Moral Foundations Scenarios were analyzed through content analysis. Considering the results of Who am I test, the differentiation in the moral judgements of Turkish and Syrian adolescents are considered to be related to political violence rather than culture.. While there has found no difference between Turkish and Syrian adolescents moral judgements for care, loyalty and purity scenarios with respect to the conditions of the scenarios (political and non-political conditions), unlike Turkish adolescents, Syrians' moral judgements for fairness and authority scenarios were found be different in political and non-political conditions. For fairness and purity scenarios, while Syrian adolescents judged the behavior as moral violation under non-political conditions, they morally justified the behavior under political conditions by offering several excuses. This finding reflects the effect of political violence of adolescents' moral foundations, and points out the importance of use of political scenarios which reveals the nuances in adolescents' moral reasoning who has been exposed to war. Finally, inferences were made about the validity of the MFT in modern, Muslim and Middle Eastern samples, proposed prototypical emotions, and content of the moral foundations.

Keywords: Moral Foundation Theory, political violence, moral judgement, Turkish adolescents, Syrian adolescents, moral justification

ÖNSÖZ

Son yıllarda dünyadaki artan savaş ve politik şiddet ortamı, çatışmaların ortasında büyüyen çocukların ahlak gelişimlerinin etkilenip etkilenmediğini, etkilendiyse nasıl etkilendiğini sorusunu akıllara getirmektedir. Şiddet ve çatışmanın kol gezdiği ortamlarda, normalde ahlaki olarak yanlış kabul edilen adam öldürmek, fiziksel olarak zarar vermek yada çalmak gibi birçok davranışa sıklıkla rastlanmakta ve insanlar gerek hayatta kalmak gerekse de başka gerekçeler öne sürerek bu davranışları meşrulaştırabilmektedir. Savaş ve çatışma ortamında büyüyen çocuklar, normalde ahlaki ihlal olarak görülen bu davranışlara şahitlik etmekte, hatta bazen kendileri de bu davranışlarda bulunabilmektedirler. Savaş deneyiminin çocukların ahlaki muhakemeleri üzerindeki etkisini anlamak bu araştırmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu araştırma kapsamında spesifik olarak, savaş deneyimi olmayan Türk ergenlerin ve savaş deneyimi olan Suriyeli ergenlerin ahlaki yargıları ahlaki temel ihlali durumlarını içeren Ahlaki Temeller Senaryoları aracılığıyla iki farklı bağlam altında incelenmiştir: politik ve politik olmayan bağlam. Sonuç olarak, Türk katılımcıların 5 ahlaki temel ihlaline yönelik yargılarının senaryoların bağlamına göre değişmediği bulunurken, Suriyeli katılımcılardan bazılarının adalet ve otorite temelleri için ahlaki yargıların senaryoların bağlamının değişmesiyle birlikte değiştiği bulunmuştur. Bazı Suriyeliler politik olmayan senaryodaki davranışı ahlaki olarak yanlış bulduklarını belirtirken, politik senaryodaki davranışı çeşitli gerekçeler öne sürerek ahlaki olarak meşrulaştırmışlardır. Bu durum, savaş deneyiminin ergenlerin ahlaki temelleri üzerindeki etkisini göstererek, savaş deneyimi olan çocukların ahlaki temellerini incelerken politik senaryolardan faydalanmanın önemini göstermiştir: Politik senaryolar, politik olmayan senaryolardan farklı olarak, ergenlerin ahlak yorumlamalarında ki nüans ve farklılıkları ortaya çıkarabilmektedir.

İlk olarak, doktora tezimde, savaş ve politik şiddet deneyiminin ahlaki gelişim üzerindeki etkisini çalışmam için bana imkan sunan, tezimin her aşamasında destekleyen ve motive eden, en önemlisi gülyüzünü ve iyi niyetini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Sevim Cesur'a teşekkür etmek istiyorum. Kendisi hem akademik anlamda hem de ahlaklı bir birey olma anlamında benim için örneklik teşkil

etmektedir. Prof. Dr. Sevim Cesur, kendisinden aldığım ahlak konulu dersler ile sosyal psikolojinin çalışma alanlarına dair ufkumu genişletmiş, gruplar arası ilişkiler, çatışma, kimlik gibi konularda ahlakın yadsınamaz bir yeri olduğunu görmemi sağlayarak beni ahlak ile ilgili çalışmalar yapmaya teşvik etmiştir. Bu doktora çalışması , tam da lisans eğitimimden beri ilgi duyduğum grup dinamikleri, yüksek lisans ta kendimi geliştirdiğim çatışma deneyimi ve göç, ve doktora eğitimde tanıştığım ahlak alanlarının birleşmesinin bir yansımasıdır.

İkinci olarak, beni söylem analizi, dil felsefesi, konuşma analizi gibi psikolojinin daha önce hiç duymadığım alanlarıyla tanıştıran ve sevmemi sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Göklem Tekdemir Yurttaş'a teşekkür etmek istiyorum. Gerek ders sürecim gerek tez sürecim boyunca beni motive etmiş ve akademik olarak nasıl ilerlemem gerektiğine dair bana her zaman yol göstermiştir. Sevgili hocalarımın yanısıra, iki çocuğumu büyütürken devam ettiğim doktora ders ve tez sürecim boyunca, bana eksik kaldığım yetişemediğim yerlerde her zaman destek olan ve dostluklarını esirgemeyen dönem arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim. Sevgili İstanbul Üniversitesi psikoloji bölümü mensupları sizleri tanımak benim için büyük şans. Sekiz yıldır tanıdığım, akademik hayatım boyunca bir an olsun desteğini esirgemeyen, disiplini, çalışkanlığı ve duruşu ile bana örnek olan Prof. Dr. Ayşe Betül Çelik' jürim de bulunmayı kabul ettiği ve değerli yorumlarıyla çalışmama katkıda bulunduğu için teşekkür ederim.

Hayallerimi gerçekleştirmem için eğitim hayatım boyunca maddi manevi hiçbir desteği esirgemeyen, her zaman yanımda olduklarını hissettiren sevgili annem Nurgul Özen ve babam Ahmet Özen iyi ki varsınız. İnsanın kardeşiyle aynı bilimsel konuları çalışıyor olmasının güzelliğini bana yaşatan, değerli kardeşim Beyza Boyacı, tez sürecim boyunca beni motive ettiğin ve değerli yorumlarını paylaştığın için teşekkür ederim. Sevgili eşim benden desteğini esirgemediğin için ve çocuklarım Kemal Ekici ve Yahya Ekici geceleri deliksiz uyuyarak ders çalışmama müsaade ettiğiniz için çok şanslıyım sizleri çok seviyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR VE SEMBOLLER LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI	3
1.1. Ahlak Gelişimi Kuramları	3
1.1.1. Psikanalitik Kuram	4
1.1.2. Piaget'nin Ahlak Gelişimi Kuramı	4
1.1.3. Kohlberg'in Aşamalı Ahlak Gelişim Kuramı.....	7
1.1.4. Gilligan'ın Ahlak Gelişimi Kuramı	10
1.1.5. Toplumsal Alan Kuramı	15
1.1.6. Ahlaki Temeller Kuramı.....	19
1.2. Politik Şiddetin Psikolojik Sonuçları	26
1.3. Politik Şiddet ve Ahlak.....	29
1.4. Türkiyedeki Suriyeli Sığınmacılar	33
1.5. Araştırmanın Amacı	34
1.6. Araştırma Soruları	35

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM.....	37
2.1. Katılımcılar.....	37

2.2. Veri Toplama Araçları.....	38
2.2.1. Demografik Bilgi Formu	38
2.2.2. Ahlaki Temeller Senaryoları.....	38
2.2.3. “Ben Kimim” Testi	41
2.3. İşlem	43
2.3.1. Pilot Çalışma.....	43
2.3.2. Etik Meseleler	43
2.3.3. Verilerin Toplanması	43
2.4. Verilerin Analizi.....	46
2.4.1. İçerik Analizi	46
2.4.2. İçerik Analizinin Aşamaları.....	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR	51
3.1. Ben Kimim Testi	51
3.2. Türk ve Suriyeli Çocukların Ahlaki Temelleri.....	52
3.2.1. Bakım/Zarar	56
3.2.1.1. ‘Ahlaki ihlal’ yargısının gerekçeleri	56
3.2.1.2. ‘Ahlaki İhlal’ Yargısının Dini Gerekçeleri	60
3.2.1.3. Deniz’in Ahlaki Kimliği	62
3.2.1.4. Ahlaki İhlalin Açığa Çıkardığı Duygu.....	65
3.2.1.5. Ahlak Eğitiminde Ailenin Rolü	66
3.2.1.6. Empatinin Önemi	67
3.2.1.7. Ahlaki Olarak Yapılması Gereken Davranış	68
3.2.1.8. Üçüncü Şahısın Müdahalesinin Gerekliliği	70
3.2.2. Adalet/Hilekarlık	71
3.2.2.1. ‘Ahlaki İhlal’ Yargısının Gerekçeleri	72

3.2.2.1.1. Niyet ve Davranış Ayrımı.....	74
3.2.2.1.2. Gruptan Dışlama	75
3.2.2.1.3. ‘Ahlaki İhlal’ Yargısının Dini Gerekçeleri.....	77
3.2.2.1.4. Ahlaki İhlalin Sorumluluğunun Dağılması.....	78
3.2.2.2. Ahlaki İhlalin Açığa Çıkardığı Duygu.....	79
3.2.2.3. Denizin Ahlaki Kimliği.....	82
3.2.2.4. ‘Ahlaki Olarak Açıklanabilir’ Yargısının Gerekçeleri.....	83
3.2.3. Sadakat/İhanet.....	85
3.2.3.1. ‘Ahlaki Olarak Uygundur’ Yargısının Gerekçeleri.....	87
3.2.3.1.1. Kişisel Tercih.....	88
3.2.3.1.2. Profesyonel Yaklaşım: Ev ve Çalışma Ortamı Ayrımı	91
3.2.3.2. ‘Ahlaki Olarak Açıklanabilir’ Yargısının Gerekçeleri.....	92
3.2.3.2. ‘Ahlaki İhlal’ Yargısının Gerekçeleri	94
3.2.3.3. Toplumsal Ahlaki İhlal	95
3.2.3.4. Ahlaki İhlalin Ortaya Çıkardığı Duygu	96
3.2.4. Kutsallık/yozlaşma.....	97
3.2.4.1. ‘Ahlaki İhlal Yargısının’ Gerekçeleri	98
3.2.4.2. Deniz’in Ahlaki Kimliği	105
3.2.4.3. Ahlaki İhlalin Ortaya Çıkardığı Duygu	108
3.2.4.4. Ahlaki Duyarsızlaşma.....	109
3.2.4.5. Ahlaki Olarak Yapılması Gereken Davranış	111
3.2.5. Otorite/Yıkım.....	111
3.2.5.1. ‘Ahlaki ihlal’ Yargısının Gerekçeleri.....	112
3.2.5.2. Otorite Figürünün Özellikleri.....	115
3.2.5.3. Ahlaki İhlalin Ortaya Çıkardığı Duygu	117

3.2.5.4. Türklerin Politik Senaryoda Farklılaşan Yaklaşımları..... 118

3.2.5.6. ‘Ahlaki olarak açıklanabilir’ Yargısının Gerekçeleri..... 119

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GENEL TARTIŞMA 123

4.1. Politik Şiddet Deneyimi ve Ahlaki Temeller 125

4.2. Kültür ve Ahlaki Temeller..... 132

4.3. Ahlaki Temeller ve Duygular..... 137

4.4. Ahlaki temellerin içerikleri..... 140

4.4.1. Bakım/zarar..... 143

4.4.2. Adalet/hilekarlık 146

4.4.3. Sadakat/ihanet..... 149

4.4.4. Kutsallık/yozlaşma..... 150

4.4.5. Otorite/yıkım..... 153

4.5. Sınırlıklar ve öneriler..... 156

4.6. Sonuç 155

KAYNAKÇA 158

EKLER..... 171

ÖZGEÇMİŞ..... 178

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Türk ve Suriyeli ergenlerin ahlaki yargılarının frekans değerleri.....52

Tablo 2. Sadakat/ihanet temeli yorumlamalarının senaryolara göre frekans dağılımı.....85

KISALTMALAR VE SEMBOLLER LİSTESİ

ATK	: Ahlaki Temeller Kuramı
akt.	: Aktaran
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
G	: Görüşmeci
MFT	: Moral Foundations Theory
örn.	: Örnek
S	: Suriyeli
T	: Türk
vd.	: Ve diğerleri
vb.	:Ve benzer

GİRİŞ

Bu araştırmanın genel amacı, politik şiddet ve göç deneyiminin çocukların ahlaki gelişimleri üzerindeki etkisini Ahlaki Temeller Kuramı (Haidt, 2007) çerçevesinde incelemektir. Daha spesifik olarak, bu çalışma, Türkiye’de yaşayan 14-17 yaşları arasındaki Suriyeli sığınmacı çocukların ve Türk çocukların ahlaki temellerini, Ahlaki Temeller senaryoları kullanarak bireysel mülakat yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Alanyazında, politik şiddetin çocuklar üzerindeki psikolojik etkilerini inceleyen araştırmalar, çoğunlukla travma perspektifini benimsemiş olup, çocukların yaşadığı psikomatik semptomlar, depresyon ve kaygı gibi travma sonrası stres semptomlarına odaklanmışlardır. Sınırlı sayıda araştırma, travma yaklaşımının ötesine geçerek, savaşın çocukların normatif gelişimleri üzerindeki etkisini, özellikle de ahlak gelişimi üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu araştırmalar da, çoğunlukla Kohlberg (1981), Gilligan (1977) ve Turiel (1979) tarafından sunulan kuramsal çerçeveyi benimsemiş olup, politik şiddete maruz kalmanın çocukların ahlaki muhakeme süreçleri üzerindeki negatif etkisini gözler önüne sermektedir. Görüldüğü kadarıyla alanyazında hiçbir araştırma, politik şiddet ve çocuklarda ahlak arasındaki ilişkiyi Ahlaki Temeller Kuramı çerçevesinde çalışmamıştır. Bu araştırma, savaş mağduru Suriyeli çocukların ve savaş deneyimi olmayan Türk çocukların ahlaki temellerini inceleyerek alanyazında daha önce çalışılmamış bir alana ışık tutacaktır. Bu araştırmanın diğer bir teorik önemi, farklı sosyo-politik-kültürel deneyimler yaşayan Suriyeli ve Türk çocukların ahlaki temellerini karşılaştırmalı olarak inceleyerek, Ahlaki Temeller Kuramının farklı kültürlerdeki geçerliliğini sınamasından gelmektedir. Araştırmanın pratik önemine bakarsak, bu araştırma, Türkiye’de yaşayan Suriyeli sığınmacı çocukların ahlaki temellerini inceleyerek, bu çocukların yaşadıkları travmatik deneyimleri ahlak anlayışlarına nasıl entegre ettiklerini açığa çıkartacak ve dolaylı olarak da iyileşmeleri ve topluma entegre olmaları amacıyla düzenlenen müdahale programlarına yön verebilecektir.

Politik şiddet deneyiminin ahlaki temeller üzerindeki etkisini incelemeyi konu edinen bu araştırmada, Türkiye’de yaşayan Suriyeli sığınmacı çocukların hepsinin doğrudan veya dolaylı olarak politik şiddete maruz kaldığı düşünülerek, karşılaştırma

grubu olarak benzer sosyo-ekonomik gelir düzeyinden Türk çocuklar kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcıları iki farklı gruptan oluşmaktadır: İzmir ilinde ikamet etmekte olan 23 Suriyeli öğrenci (12 kız, 11 erkek) ve 23 Türk öğrenci (13 kız, 10 erkek). Bu iki kültürel grup çeşitli boyutlarda birbirlerinden farklılaşsa da, politik şiddet deneyimine maruz kalma gruplar arasındaki en belirgin farklılığı oluşturmaktadır ki zaten bu araştırmanın temel amacı da politik şiddet ve göç deneyiminin ahlaki temeller üzerindeki etkisini incelemektir. Suriye ve Türkiye kültürü birbirlerine birçok alanda benzeşmesine rağmen (Ortadoğu ülkesi olmak, Müslüman olmak, ılıman iklime sahip olmak vb.), gruplar arasındaki kültürel farklılığı kontrol etmek amacıyla katılımcılara Kuhn ve McPartland (1954) tarafından geliştirilen, katılımcılardan yedi cümlede kendilerini tanımlamalarını isteyen “Ben Kimim” testi uygulanmıştır. Araştırmaların verileri, çocukların ebeveynlerinden alınacak olan izin kağıtları doğrultusunda, araştırmanın yürütücüsü tarafından bireysel mülakat ve odak grup görüşmesi yöntemiyle toplanmıştır. Mülakatlar, daha sonra yazılı formata çevrilmek üzere, ses kaydına alınmış ve toplanan veriler kapalı kodlama yöntemiyle analiz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

1.1. Ahlak Gelişimi Kuramları

Son yıllarda, ahlak gelişimini ele alan kuramsal yaklaşımlar önemli gelişmeler kat etmiştir. Hem konu alanında temsil edilen kuramsal yaklaşımlar çeşitlenmiş, hem de çalışılan konuların artmasıyla birlikte alan genişlemiştir. Günümüzde ahlak gelişimi araştırmaları haklar, politik yönelimler, kültürel farklar, gruplar arası ilişkiler, toplumsal cinsiyet, aile dinamikleri, ebeveynlik, vicdan, değerler, saldırganlık, şiddet, akran zorbalığı, çevre, tüketici davranışı, endüstriyel davranış, yönetim, çocuk hakları, savaş, mağduriyet ve karakter eğitimi gibi çok çeşitli alanlarda yürütülmektedir. Bunun yanı sıra, ahlak gelişimi alanı gün geçtikçe daha disiplinler arası bir yapıya dönüşmektedir. Alandaki kuramlar, hem sosyal psikoloji, bilişsel psikoloji ve sinirbilim gibi diğer psikoloji alanlarındaki güncel gelişmeleri hem de antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, etik ve felsefe gibi diğer sosyal bilimlerdeki gelişmeleri dikkate alarak genişlemiştir. Örnek verecek olursak, son yıllarda biyoloji alanındaki çalışmalar ahlakın biyolojik temelleri üzerine yapılan çalışmaların artmasını tetiklemiş, felsefe alanındaki gelişmeler ahlaka yeni tanımlamalar getirmiş, antropolojik çalışmalar kültürün rolü ve tanımına dair olan tartışmalara katkıda bulunmuştur (Lapsley, 2006).

Ahlak gelişimi alanında alanyazında üç farklı yaklaşımın baskın olarak yer aldığından bahsedebiliriz: Psikanalitik Kuram, Bilişsel-Gelişimsel Kuramlar ve Ahlaki Temeller Kuramı. Bu yaklaşımların içerisinde, Bilişsel-Gelişimsel Kuramlar ahlak gelişimi alanına en önemli katkıyı sağladığı gibi, alanyazındaki çalışmaların çoğunluğu ahlakı, bilişsel gelişimsel yaklaşım çerçevesinde ele almıştır (Matarazzo, Abbamonte ve Nigro, 2008). Bu alanda, Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramı uzun yıllar boyunca en baskın kuram olmakla kalmayıp, diğer bilişsel-gelişimsel kuramlar içinde köşe taşı görevi görmüştür. Son yıllarda gerçekleşen evrimsel psikoloji ve kültürel antropoloji alanındaki çalışmaların etkisiyle, Haidt (2007) alanyazındaki kuramlara alternatif olarak Ahlaki Temeller Kuramını öne sürmüştür. Bu kısımda, alanyazındaki ahlak kuramları ele alınacaktır. İlk olarak, kısaca Psikanalitik Kuram açıklanacaktır. İkinci olarak, Bilişsel-Gelişimsel Kuramların altında bulunan, Piaget, Kohlberg ve

Gilligan tarafından öne sürülen ahlak gelişim kuramları ve Turiel (1978) tarafından öne sürülen Toplumsal Alan Kuramı ele alınacaktır. Son olarak da, Ahlaki Temeller Kuramı (Haidt, 2007) açıklanacaktır.

1.1.1. Psikanalitik Kuram

Bireyin gelişiminde ahlak gelişimini inceleyen ilk kuram olan Psikanalitik kuram, ahlakın çocukta vicdan gelişimine bağlı olarak geliştiğini öne sürmektedir. Freud, psikanalitik kuramda ahlaki öğeleri ana-baba ilişkileri, duygular ve suçluluk gibi psikolojik kavramlar çerçevesinde ele almıştır. Ahlak gelişimi temel kimlik yapılarından biri olan süperegonun bir işlevi olarak görülmekte olup, süperegonun içinde yer alan “vicdan” ahlak gelişiminin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Turiel, 2002). Toplumsal normların içselleştirilmesi, ebeveynlerin ve sosyal çevrenin beklentilerinin dikkate alınması, birey için gereksinim ve arzuların karşılanmasında temel süreçler olarak öne sürülmektedir. Bu bağlamda, süperegonun işlevini yerine getirebilmesi için korku ve kaygının önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Freud, kişilik ve ahlak gelişiminin ana hatlarının ilk beş yılda tamamlandığının altını çizmekte ve çocuğun ihtiyaçlarının karşılanmasının, diğer bir deyişle anne baba çocuk arasında oluşan güvenin, ahlak gelişimi üzerindeki olumlu etkisine vurgulamaktadır (Çam, Çavdar, Seydoğulları ve Çok, 2012). Freud’un temel ilgi alanı ahlak gelişimi olmasa da, geliştirmiş olduğu kapsamlı psikoseksüel gelişim kuramlarına bakıldığında, “gerek kişiliğin oluşumu gerekse cinselliğin gelişimi açısından “iyi-kötü”, “vicdan”, “suçluluk” gibi ahlak konularının kuramda önemli bir yer tuttuğu görülmektedir” (Çam, Çavdar, Seydoğulları ve Çok, 2012: 2). Dolayısıyla, Freud tarafından öne sürülen Psikanalitik kuramın ahlak gelişimi alanında, özellikle de vicdan gelişimi, kuralların gelişimi ve çocuklukta fiziksel cezanın etkisi gibi konularda önemli bir yeri olduğu söylenebilir (Çam, Çavdar, Seydoğulları ve Çok, 2012).

1.1.2. Piaget’nin Ahlak Gelişimi Kuramı

Piaget çocukların matematiksel, bilimsel ve mantıksal konulara dair nasıl akıl yürüttüklerini incelemiş ve gözlemlerine dayanarak bilişsel bir ahlak gelişim kuramı geliştirmiştir (Lapsley, 2006). Duygu ve düşüncenin paralel gelişimini vurgulayan Piaget, ahlak gelişiminin de bilişsel gelişim ile paralel olduğu varsayımını ortaya atmış

ve çocukta ahlak yargısının gelişimini bilişsel gelişimsel yaklaşım çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır. Piaget'nin kuramına göre çocukların ahlaki meseleler ile ilgili akıl yürütmeleri “basamak” olarak adlandırılabilirler sistematik değişikliklere dayanmaktadır. Piaget öne sürdüğü “basamak” kavramı çerçevesinde, çocukların ahlaki kuralları nasıl anladığını, bu kurallara nasıl saygı duyduğunu ve bahsedilen ahlaki kuralların nasıl oluşup da nesilden nesile aktarıldığını anlamaya çalışmıştır (Lapsley, 2006). Piaget çocukların ahlak gelişimini anlayabilmek için, onlarla oyun oynamış, oyunlarını gözlemlemiş, oyunlardaki kurallar hakkında sohbet etmiş, hırsızlık, yalan söyleme, eşitlik, adalet gibi konulara dair hikayeler anlatarak onların fikirlerini almıştır (Wright ve Croxen, 1989). Toplumdaki klasik görüşe göre, çocuklar ailelerinin ve otoritenin baskısıyla ahlaki kuralları öğrenir ve ahlaki olarak sosyalleşirler. Diğer bir deyişle, çocuklar aileleri tarafından büyütülürler, yetiştirilirler ve sosyalleştirilirler. Bu görüşe göre, çocuklar aileleri ve otorite olarak kabul ettikleri yetişkinler tarafından uygun şekilde kısıtlandırılarak ahlaki olarak sosyalleşirler. Yani çocuklar ait oldukları grubun disiplinini ve otoritesini kabul ettikleri zaman, onun kurallarına uyup, yaptırımlarından korkar hale geldikleri zaman ahlaki olarak sosyalleşmiş olurlar. Bu yaklaşım çocuklarda ahlaki sosyalleşmeyi bir neslin diğerine empoze ettiği bir şey olarak görmektedir. Piaget bu görüşü, karşılıklılığa izin vermediği için tek taraflı ahlaki sosyalleşme olarak görmekte ve eleştirmektedir. Piaget çocuğun ahlaki olarak sosyalleşmesinin yetişkinlerin otoritesini kabul ederek başladığı görüşünü reddetmemiş, ancak ahlaki sosyalleşmenin burada son bulmadığını, çocuğun karşılıklılık ve eşitlik esasına dayanan yeni formdaki sosyal ilişkilere girdikçe ahlaki sosyalleşmenin devam ettiğini ve kuralların yeni anlamlar kazandığını öne sürmüştür. Kısacası, Piaget'e göre ahlaki sosyalleşmenin iki kaynağı vardır: “Dışa bağımlı yönelim” ve “ Özerk yönelim”. Dışa bağımlı yönelim çocuk-yetişkin ilişkileri bağlamında ortaya çıkmakla birlikte, çocuk benmerkezciliğini ve ahlaki gerçekçiliği sürdüren “kısıtlamalar ahlakı” üretir. Özerk yönelim ise, eşit akran toplulukları bağlamında ortaya çıkmakla birlikte, daha eşitlikçi bir adalet yaklaşımını mümkün kılan “işbirliği ahlakını” üretir. Piaget'e göre, özerk ahlak evresi dışa bağımlı ahlak evresinden daha iyidir (Lapsley, 2006).

Piaget, ahlak gelişiminde “dışa bağımlı evre” ve “özerk evre” olmak üzere iki basamaklı bir gelişimsel model önermiştir. İlk olarak, “Dışa bağımlı evre” olarak adlandırılan birinci evredeki çocuklara göre kurallar değişmez niteliktedir ve kurallara uymamanın cezası vardır (Fleming, 2006; Kağıtçıbaşı, 1999). Bu evre yedi yaş altı çocukları temsil etmekle birlikte, bu evredeki çocukların ahlaki gerçekçilik ilkesine uygun olarak yargılarda buldukları düşünülmektedir. Şöyle ki, çocuklar ahlaki yargılarda bulunurken davranışın somut sonuçlarına odaklanırlar, davranış büyük bir zarar ile sonuçlanıyorsa ahlaksız, zarar ile sonuçlanmıyorsa veya küçük bir zarar ile sonuçlanıyorsa ahlaklı olarak değerlendirilir. Zarar ne kadar büyükse davranış o kadar ahlaksızdır. Piaget’nin kuramında “özerk ahlak evresi” olarak adlandırılan ikinci evre, yaklaşık olarak 8-10 yaş dolaylarına tekabül etmektedir. Bu dönemde çocuklar, kuralların insanlar tarafından konduğu, değişebilir ve müzakere edilebilir olduğu inancına sahiptirler ve buna dayanarak ahlaki yargılarda bulunurlar. Ayrıca bu dönemde çocuklar, ahlaki değerlendirmelerini davranışın somut niteliklerinden ziyade olayların arkasındaki niyetlere odaklanarak yapmaktadırlar (Çam vd., 2012; Fleming, 2006; Gander ve Gardiner, 2010; Kağıtçıbaşı, 1999). Piaget, sonuç odaklı bir ahlak anlayışından niyet odaklı bir ahlak anlayışına doğru gelişimsel geçişe dikkat çekmektedir. Çocukların gelişen zihinsel kapasiteleri ve akran gruplarıyla artan etkileşimleriyle beraber ahlaki kavrayışları (1) doğrudan itaatten, özerk yorumlamaya ve (2) sonuç odaklı bir ahlak anlayışından niyet odaklı bir ahlak anlayışına doğru gelişmektedir (Çam vd., 2012). Piaget ahlaki yargılamanın cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığı, farklılaşıyorsa da nasıl farklılaştığı konusuyla da ilgilenmiştir. Piaget, kız çocuklarının kurallara yönelik duyarlılıklarının erkeklerden daha gelişmiş olduğunu ifade etse de, bu durum yüzeysel bir gözleme dayandığı için herhangi bir genelleme yapmaktan kaçınmıştır (Fleming, 2006 akt. Çam vd., 2012).

Piaget’nin ahlak gelişimi kuramı yöntem bilimsel açıdan çeşitli eleştirilere maruz kalmaktadır. Çocuklara sunulan ahlaki ikilemlerin uzun ve karmaşık olması ve çocukların hayat deneyimleriyle ilgili olmayan senaryolara dayanması önemli eleştirilerin başında gelmektedir (Çam vd., 2012). Şöyle ki, çocukların yaşam deneyimlerine uygun örnekler kullanıldığında, ahlaki akıl yürütmenin Piaget’nin öngördüğünden daha erken yaşlarda gerçekleştiğini gösteren çalışmalar mevcuttur

(Schaffer, 1997). Ayrıca, hem dışa bağımlı hem de özerk evreyi temsil eden ahlaki akıl yürütmenin aynı zamanda aynı çocuktan alınabildiğini gösteren çalışmalar Piaget'nin kuramına yöneltilen bir diğer eleştiridir (Çam vd., 2012; Schaffer, 1997).

1.1.3. Kohlberg'in Aşamalı Ahlak Gelişim Kuramı

Kohlberg (1974), Piaget'nin bilişsel ahlak gelişimi ile ilgili açıklamalarını genişleterek günümüzde ahlak gelişimi alanında en çok söz edilen "aşamalı" ahlak gelişim modelini oluşturmuştur. Kohlberg, modelinde, ahlaki gelişim, hiyerarşik ve değişmeyen basamak organizasyonu çerçevesinde yapılandırılmıştır ve bencil ve çıkarıcı bir ahlaki bakış açısından ahlakın "adalet" kavramı ile tanımlandığı karşılıklı ve karşılıklı saygıyı içeren bir bakış açısına doğru gelişmektedir (Matarazzo, Abbamonte ve Nigro, 2008). Kohlberg kuramını 58 Amerikalı erkek çocuğu gözlemlediği boylamsal çalışması ve yapılandırılmış ahlaki ikilemlerden oluşan hikayelerine verilen cevapları temel alarak oluşturmuştur (Gibbs, Basinger, Grime ve Snarey, 2007).

Kohlberg ahlaki yargıyı, "adil ve iyi sosyal eylemi mümkün kılan kararları oluşturan sebepler veya meşrulaştırmalar" olarak tanımlamakta ve ahlaki yargıyı sosyal veya sosyal olmayan bilişsel gelişim alanlarına entegre olan bir şey olarak değil, kendi içinde bir yörüngesi olan ayrı, özerk bir gelişim alanı olarak görmektedir (Kohlberg, 197; Gibbs, 2007). Kohlberg'e göre, ahlaki yargı, birey ve toplum karşılıklı etkileşim süreci içindeyken gelişmektedir (Kohlberg, 1981, 1995). Bu yüzden, toplumdaki diğer bireylerin, grupların, rollerin veya kurumların perspektiflerini benimsemek ahlaki gelişimi harekete geçirir ve kamçılar. Bu bağlamda Kohlberg, Piaget'nin öne sürdüğü "akran etkileşimi" kavramının bir adım daha ötesine geçerek, ahlaki gelişim için sosyal etkileşimin ve perspektif benimsemenin kolaylaştırıcı rolünün altını çizmiştir (Gibbs vd., 2007).

Kuramda, ahlaki gelişimin yapısı hiyerarşik ve değişmez basamaklar düzeninde açıklanmaktadır. Ahlaki gelişim, çocukluktan yetişkinliğe doğru her biri kendi içinde iki basamağı içeren, üç düzeyli bir yaklaşımla betimlenmiştir (Kohlberg, 1974). Ahlaki yargının (1) gelenek öncesi, (2) geleneksel ve (3) gelenek sonrası olarak adlandırılan düzeylerinde sırasıyla altı basamak bulunmaktadır. Bu basamakların her

biri kendi içinde yapılandırılmış bütünler olarak görülmektedir. Bu basamaklar birbirlerine hiyerarşik olarak entegre oldukları gibi, basamakların silsilesi evrensel ve değişmezdir. İlk olarak, gelenek öncesi düzey, bireysel yargılarda otoriteye uyum ve cezadan kaçınmayı (Birinci Basamak) ve bireysel çıkara yönelik karşılıklı alışverişe odaklanmayı (İkinci Basamak) temsil eder. İkinci olarak, geleneksel düzey, kişiler arası ilişkilere, referans olarak kabul edilen kişilerin onayına ve beklentilerine odaklanmayı (Üçüncü Basamak), sosyal grup ve toplumsal düzenin daha iyi işlenmesini sağlayan kurallara odaklanmayı (Dördüncü Basamak) temsil eder. Üçüncü olarak, gelenek sonrası düzey, sosyal sözleşme ve bireysel haklara odaklanmayı (Beşinci Basamak) ve adalet ve yaşama hakkı gibi evrensel prensiplere odaklanmayı (Altıncı Basamak) yansıtır. Kohlberg, ahlaki muhasebeyi insanların hipotetik (farazi) ikilemlere verdiği cevaplar aracılığıyla ölçmektedir. Katılımcıların cevapları, adalet ve eşitlik prensipleriyle ne derecede ilişkili ve olduklarına bakılarak değerlendirilir. (Beal, Garrod, Ruben, Stewart ve Dekle, 1997; Kohlberg ve Hersh, 1977; Matarazzo, Abbamonte ve Nigro, 2008).

Kohlberg'in modelinin erken aşamalarında, ahlaki muhasebe basit, somut ve kişinin ihtiyaçlarına dayanırken, modelin geç aşamalarında, ahlaki muhasebe daha soyut olup, hak ve adalet kavramlarına dayanmaktadır (Knox, Fagley ve Miller, 2004). Kohlberg'e göre, ahlak birbirini izleyen altı hiyerarşik basamaktan geçerek evrensel adalet prensiplerine ulaşarak tamamlanmaktadır (Çiftçi ve Yüksel, 2010). Kohlberg de Piaget gibi ahlaki gelişim evrelerinin değişmez sırayla gittiğini söylemiştir. Bireyler, değişmeyen ve evrensel olan bu aşamalar boyunca ilerleme gösterirler (Kohlberg, 1984). Kohlberg'e göre, yeni basamak ahlaki ikilemlerin daha gelişmiş bir yapıdaki bilişsel çözümünü sunduğu için bir önceki basamağı yerinden eder (Çiftçi ve Yüksel, 2010). Gelişim sürecinde, basamaktan basamağa atlamak ve öncekine geri dönmek mümkün değildir. Kohlberg, ahlaki gelişimin tamamlandığı düzeyin bireylere göre farklılık göstereceğini ancak en üst düzeye sadece çok az insan ulaşabileceğini söylemiştir. Kohlberg'e göre ahlaki gelişimden sorumlu olan iki değişken vardır: Bilişsel yetenek ve sosyal etkileşim ile kazanılan sosyal perspektif alma süreci (Matarazzo, Abbamonte ve Nigro, 2008).

Kohlberg'in ahlaki gelişim modeli, ahlak yargıyı bilişsel gelişim paralelinde ele alması ve aşamalı bir yaklaşım öne sürmesi açısından Piaget'in modeli ile benzeşmektedir (Çam vd., 2012). Piaget'in modelinden farklı olarak, Kohlberg'in ahlaki basamak anlayışı daha katıdır. Kohlberg, Piaget'in ahlaki gelişim basamaklarının yapısal-gelişimsel basamaklar olmadığını ideal-tipik ve yaşa dayalı gelişimsel basamaklar olduğunu öne sürerek eleştirmektedir (Lapsley, 2006). Piaget'den farklı olarak Kohlberg, iki düzeyli yaklaşım yerine üç düzey ve altı basamaktan oluşan bir ahlak gelişim modeli kurgulamış ve modelini oluştururken çocuklar yerine, ergen ve yetişkinlerle görüşmeler yapmıştır (Çileli, 1987). Kohlberg, ahlak anlayışı bakımından kültürler arasında farklılıklar olsa bile, ahlaki gelişim basamaklarının evrensel olduğunu öne sürmüştür (Colby, Kohlberg, Gibbs ve Lieberman, 1983). Çocuklarda ahlaki yargı ile ilgili çalışmaların öncüsü Piaget olmasına rağmen, bilim adamlarının ahlaki yargının gelişimsel basamaklarını izlemeleri için ve sosyal-ahlaki gelişimin eğitim ve klinik alandaki uygulamalara dair çalışmalar yapılması için harekete geçiren Kohlberg'in çalışmaları olmuştur (Lapsley, 2006).

Alanyazında gerek Amerikalı katılımcılarla gerek farklı kültürlerden (Türkiye, Yeni Zelanda ve Meksika) katılımcılarla yapılan çalışmalar, Kohlberg'in bilişsel gelişimsel aşamalı modelini kısmi destekler nitelikte sonuçlar bulmuştur. (Kohlberg ve Nisan, 1982, Gibbs ve Snarey, 1985). Yaş aralığı ve örneklem sayısı göz önünde bulundurulduğu zaman birinci ve dördüncü basamaklar arasının hemen hemen bütün kültürlerde gözlemlendiği bulunmuştur (Gibbs vd, 2007). Ancak, gelenek sonrası düzeyi yansıtan beşinci ve altıncı basamaklar ile çok nadiren karşılaşmıştır. Hatta, Snarey (1985) köyde yaşayan katılımcılarda beşinci basamağa hiç rastlanmadığını ifade etmiştir. Kohlberg'in kendi doktora tezi için Amerikalı çocuklarla yaptığı boylamsal çalışmadaki görüşmelerde bile altıncı basamağa çok nadiren rastlanmış, hatta bazı çocukların basamaklarında gerileme görülmüştür. Birçok yazar, gelenek üstü düzeyin gerçekten bir gelişimsel basamak olmadığını, ama ahlaki yargının temelinde yatan ilkelere meta bilişsel bir refleksiyon olduğu konusunda hemfikirdir (Matarazzo vd., 2008). Aslında, Kohlberg'in araştırmasında kullandığı ahlaki ikilemlerin katılımcıların en yüksek ahlaki muhakeme seviyelerini ölçmeye eğilimi olduğu düşünülmektedir.

Şöyle ki, Kohlberg'in yönteminde katılımcılardan karmaşık ahlaki ikilemlere dair yargıda bulunmaları ve yargılarının hangi kritere dayandığını açıklamaları beklenmektedir. Yani, Kohlberg'in kullandığı ahlaki ikilemlerin gelenek-sonrası düzeydeki ahlaki yargıyı metodolojik bir sonuç olarak ortaya çıkardığı düşünülmektedir (Matarazzo vd.,2008). Bazı yazarlar Kohlberg tarafından kullanılan felsefi ikilemlerin gerçek hayatta nadiren karşılaşılan ikilemler olduğunu öne sürmüşlerdir (Matarazzo vd., 2008). Alanyazında, Kohlberg tarafından öne sürülen ahlaki yargı ve davranış arasındaki uyumu inceleyen araştırmaların çoğu ahlaki yargının ahlaki davranışı tahmin edemediğini göstermiştir (Blasi, 1980). Blasi (1983) ve Rest (1984), ahlaki davranışa katkıda bulunan motivasyonel, duygusal ve bireysel faktörlerin varlığının altını çizerek, ahlaki davranışın ahlaki yargıdan türediği fikrini sorgulamıştır. Kohlberg'in modelinin evrensel olabilmesi için bütün kültürel gruplarda farklı seviyelerdeki muhakeme seviyelerinin görülmesi gerekmektedir, ancak beşinci ve altıncı basamaklar sadece Amerikalı katılımcılarda nadiren gösterilebilmiştir (Gibbs vd., 2007). Bunun üzerine, bazı yazarlar ise, Kohlberg tarafından öne sürülen gelenek sonrası düzeyin batı felsefesi geleneğini yansıttığı ve kültürel farklılıkları içermediği için eleştirmektedir (Ekşi, 2006). Baek (2002) 7-16 yaşları arasındaki çocuklarla yaptığı araştırmasında, Koreli çocukların cevaplarının bir kısmının, özellikle de kullandıkları geleneksel kavramların Ahlaki Yargı görüşmesi değerlendirme kılavuzunda karşılığı olmaması nedeniyle anlaşılamadığını bulmuştur. Shweder ve arkadaşları da (2003) Hindistan ve ABD'de yaptıkları araştırmalarında, görev temelli olmanın Hintliler için önemli olduğunu, dolayısıyla da Kohlberg'in bahsetmediği görev temelli ahlakiliğin Hindistan için alternatif bir ahlaki kod olabileceğini belirtmişlerdir (akt. Ekşi, 2006). Gerek Kohlberg'in kendi çalışmalarından gerekse de kültürler arası çalışmalardan gelen bulguların Kohlberg'in modelinde ki basamakların evrenselliğine ciddi tehdit oluşturması üzerine, Kohlberg (1986), Snarey (1985) ve Gibbs (2007) modeli revize etme yoluna girmişlerdir.

1.1.4. Gilligan'ın Ahlak Gelişimi Kuramı

Gilligan (1977), Kohlberg tarafından geliştirilen ahlaki gelişim modelini, Batı toplumlarındaki orta sınıf erkek modeli lehine taraflı olduğunu iddia ederek eleştirmiştir (Knox, Fagley ve Miller, 2004). Gilligan'a göre, Kohlberg'in ahlak

anlayışı (özellikle de yüksek ahlaki gelişim basamakları) geleneksel olarak erkeksi özellikler olarak tanımlanan hak, görev, bağımsızlık, bireysellik, mantıkçılık ve adalet prensipleri gibi özelliklere odaklanmakta, dolayısıyla kadının “bakım ahlakına” karşı duyarsızdır. Diğer bir deyişle, Gilligan modelin erkekler üzerine kurgulandığını öne sürmektedir. Geleneksel olarak kadınsı özellikler olarak tanımlanan, ilişkinin sürdürülmesi, bakım ve adama gibi özellikler Kohlberg’in modelinde ahlaki gelişimin alt basamakları ile ilişkilendirilmektedir. Gilligan’a göre, Kohlberg’in ahlaki gelişim modeli, hatalı bir şekilde kadınların erkeklere göre daha düşük ahlaki muhakeme seviyesine sahip olması sonucunu doğurmakta, bu durum da modelin erkek lehine taraflı bir model olduğunu göstermektedir (Jaffee ve Hyde, 2000; Walker, 2006).

Gilligan’ın Kohlberg’in modelini “cinsiyet yanlısı” olarak eleştirmesinin iki dayanağı vardır. İlk olarak, modelin cinsiyetçi taraflılığı ahlak teorisinin ideolojik köklerine dayanmaktadır. Şöyle ki, Kohlberg’in modeli, formal ahlak felsefesi ve liberal sosyal bilim geleneğinden gelmektedir. Kohlberg’in modelinin cinsiyetçi olarak görülmesinin ikinci kaynağı da Kohlberg’in modelini üzerine geliştirdiği orijinal örnekleme ve ölçüm aracı olarak görülmektedir. Kohlberg’in gelişimsel ahlaki basamakları ve skorum sistemi orta-sınıf erkeklerden toplanan boylamsal verilere dayanmakta ve skorum sistemi bakım yönelimini adalet yönelimine göre daha az sofistike olarak değerlendirmektedir (Colby, Kohlberg, Gibbs ve Lieberman, 1983 akt. Walker, 2006).

Kadınlar ve erkeklerin farklı gelişimsel yollar takip ettiğini öne süren Gilligan (1987), kadınlar ve erkeklerin ahlaki yönelimlerinin farklılaştığını belirtmiş ve Kohlberg’in “adalet yöneliminin” yanında ikinci bir ahlak yöneliminin varlığını işaret etmiştir: İlişkiye ve diğerlerine karşı sorumluluğa odaklanan “bakım yönelimi”. (Gilligan, 1987; Gilligan ve Attanucci, 1988). Gilligan, ahlaki yönelimi ahlaki alanı organize etmeyi ve anlamayı sağlayan kavramsal çerçeve olarak tanımlamıştır (Walker, 2006). Gilligan’a göre, diğerlerine karşı merhamet duyma, itina gösterme ve ilgi gösterme meseleleri ve kişiler arası ilişkileri sürdürme isteği olarak tanımlanan “bakım yönelimi” de “adalet yönelimi” kadar geçerli bir ahlak türüdür (Walker, 2006). Kısacası, Gilligan’ın ahlak gelişimi modeli, 2 ahlak yöneliminin olduğunu öne sürer, “bakım” ve “adalet”. Bu ahlak yönelimleri, ahlaki ikilemlerinin alternatif görüşlerini

temsil etmekle birlikte, ahlaki ikilemlerin ve problemlerin nasıl çözüleceğine dair de birbirlerinden farklılaşmaktadır. Gilligan, kişinin alışıl gelmiş yaklaşımını, onun ahlak yönelimi olarak tanımlamıştır (Knox, Fagley ve Miller, 2004). Bakım ahlakına sahip insanlar, ilişkinin sürdürülebilirliğine, ilişki halindeki insanlarla bağımlılığa ve diğerlerinin ihtiyaçlarına karşı olan sorumluluklarına odaklanırlar. Adalet ahlakına sahip olan insanlar ise, göreve, otonomiye, bağımsızlığa, tarafsızlığa ve objektifliğe odaklanırlar (Knox, Fagley ve Miller, 2004). Gilligan'a göre, insanlar hem adalet hem de bakım yönelimlerine sahiptirler ve ahlaki ikilemleri tarif ederlerken iki yönelimden de faydalanabilmelerine rağmen, ya adalet ya da bakım yönelimini kullanma eğilimindedirler (Knox, Fagley ve Miller, 2004).

Gilligan, bu iki ahlaki yargılamanın hem erkekler hemde kadınlar tarafından kullanıldığını, ancak bakım ahlakı daha çok kadınlara (feminen) özgüyen, adalet ahlakının daha çok erkeklere (maskülen) özgü olduğunu ifade etmektedir (Gilligan ve Attanucci, 1988 akt. Çam vd., 2012). Giligan'a göre, kadınlar karşılaştıkları ahlaki ikilemler üzerine yargıya varırken, başkalarının bakım ve korumasını göz önünde bulundurmaya ve onları incitmekten sakınmaya erkeklerden daha çok önem verirken, erkekler adalet ve eşitlik ilkelerine daha fazla önem verirler (Friedman, Robinson ve Friedman, 1987; Çam vd., 2012).

Gilligan ahlaki gelişimi incelerken Kohlberg gibi ahlaki ikilemlerin yer aldığı hikayelerden faydalanmak yerine kadınların çeşitli kriz durumlarını içeren gerçek yaşam hikayeleri kullanmıştır (Gilligan, 2003). Gilligan'a göre hipotetik yani farazi ikilemler adalet yönelimli ahlaki muhakemeyi tetiklemekte ve ortaya çıkarmaktayken, bakım yönelimi ise daha çok gerçek hayat ahlaki ikilemlerine verilen cevaplarda ortaya çıkmaktadır. Hipotetik ikilemler, soyut, kişisellikten uzak, bağlamdan kopuk, katılımcıların duygusal olarak dahil olmadığı ve ahlaki meselenin önceden araştırmacı tarafından oluşturulduğu senaryolardır. Kişisel olarak oluşturulan gerçek hayat ikilemleri ise, kişilerin kendi deneyimlerinden gelen, ilişkisel, bağlamsal bilgi açısından zengin ve kişi ile alakalı ikilemlerdir (Walker, 2006). Bu senaryolar insanların hem kendilerini hem de diğerlerini düşündükleri, hem de önemli ilişkilerini sürdürme amaçlarına izin veren muhakeme şeklini ve önemli ilişkilerini sürdürme amacını ifade etmesine izin verir (Beal, Garrod, Ruben, Stewart ve Dekle, 1997).

Gilligan (1977) kadınlarla yaptığı görüşmeler sonucunda, bakım yöneliminin 3 gelişim evresinden geçtiğini ileri sürmüştür, ancak bu gelişimsel basamakları ahlaki yönelimlere dair sunduğu teoriye entegre etmemiştir. Gilligan'a göre birinci evre, kişinin kendi ihtiyaçlarına öncelik verdiği öz benlikçi evreyken, ikinci evre, geleneksel iyilik anlayışına odaklanılan, kişinin kendi isteklerini ve iyiliğini başkalarının istekleri ve iyiliği için feda ettiği ve başkalarının isteklerini merkeze aldığı evredir. Üçüncü evre ise kişinin kendi ihtiyaçları ve başkalarının ihtiyaçları arasındaki dengeyi kurabildiği evre olarak tanımlanmaktadır (Çam vd., 2012; Jaffee ve Hyde, 2000; Walker, 2006).

Gilligan, öne sürdüğü bakım ve adalet yönelimlerinin kökenlerinin; çocukluk dönemlerindeki bağlanma figürüyle olan ilişkilere ve toplumdaki kız ve erkek çocuklara yönelik farklı eğitim, beklenti ve uygulamalara dayandığını belirtmektedir (Gilligan ve Attanucci, 1988; Çam vd., 2012). Gilligan'a göre kız çocuklar yetiştirilirken onlara bakım veren bağlanma figürlerine yakınlıkları ve bağlılıkları desteklenirken, erkek çocuklar yetiştirilirken annelerinden bağımsız ve ayrı olarak büyümeleri teşvik edilir. Toplumsal olarak kız çocukların eğitiminde bağlanma deneyimi ve bağlılık öne çıkartılırken, erkek çocukların yetiştirilmesinde bakım verenden ayrılık, bağımsızlık ve bireysellik vurgulanmaktadır. Çocukların yetiştirilmesindeki bu farklı tutumlar, erkekler ile karşılaştırıldığı zaman, kızların başkalarının duygularını daha fazla önemseyen ve ilişkileri korumaya daha çok önem veren bireyler olarak yetişmesi sonucunu doğurmaktadır. Erken yaştaki bu deneyimler çocukluk ve ergenlik döneminde yaşanan sosyal deneyimler aracılığıyla desteklenerek ve doğrulanarak cinsiyet ve ahlaki yönelim arasındaki bağlantıyı oluşturmaktadır (Çam vd., 2012; Gilligan, 2003). Buradan hareketle, Gilligan, Kohlberg'in ahlaki gelişim modeline göre kızların ahlaki yargılama basamaklarının üçüncü aşamasından sonra erkeklerden daha düşük düzeyde olma eğiliminin altını çizmektedir (Gilligan, 2003). Kohlberg'in modelinde gelenek düzeyindeki üçüncü basamak, ilişkiler temelli, başkalarına iyilik etmenin ve sosyal kabulün önemli olduğu bir evreyi temsil etmektedir. Gilligan, "bu evreden sonra toplumun beklentilerine ilişkin cinsiyet farklılıklarının açık hale geldiğini ve onay görme çabasında olan kızların Kohlberg'in ahlak gelişimi sınıflamasındaki üçüncü evreyi aşamadıkları yönünde değerlendirildiğini vurgulamaktadır" (Çam vd., 2012: 1213). Bu yüzden, Gilligan,

Kohlberg tarafından öne sürülen ahlaki gelişim basamaklarının evrensel olmadığını belirterek modele eleştiri sunmuştur (Gilligan, 2003; Walker, 2006).

Gilligan'ın çalışmaları, (1) kadınların ahlaki gelişimine odaklanması ve (2) kadınların ahlaki gelişiminin erkeklerden farklı olduğunu göstermesi açısından ahlak gelişimi alanında önemli bir yere sahiptir (Çam vd., 2012). Ancak, Gilligan'ın kuramına çeşitli eleştiriler yöneltilmiştir. Kuram ile ilgili alanayzıdaki araştırmalar cinsiyet ve ahlaki yönelim arasında karmaşık bir ilişkinin varlığına işaret etmiştir: Bazı araştırmalar kadınların erkeklere göre daha çok ilgi yönelimini benimsediğini gösterirken, bazı araştırmalar ise erkekler ve kadınlar arasında ahlaki yönelime göre herhangi bir farklılık bulamamıştır. Yetmiş yedi çalışmayı ele alan Walker (1989) ahlaki yargının cinsiyetler arasında anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını bulmuştur. Benzer şekilde, Jaffe ve Hyde (2000), 113 çalışmayı kapsayan meta-analiz çalışmalarında, erkekler ve kadınların ahlaki yönelimlere göre çok az farklılaştığını bulmuşlardır: Erkekler daha çok adalet yönelimini benimserken, kadınlar daha çok ilgi yönelimini benimsemiştir. Jaffe ve Hyde'nin bulduğu küçük farklılığın, Gilligan'ın erkeklerin çoğunun adalet yönelimli ve kadınların çoğunun ilgi yönelimli olduğu görüşüne güçlü bir destek sağlayacağını söylenemeyeceği yazarlar tarafından belirtilmiştir (Jaffee ve Hyde, 2000). Ayrıca Gilligan'ın öne sürdüğü bakım ahlakında evreler arası geçişin nasıl olduğu konusunda tartışmalar mevcuttur. Gilligan bakım ahlakında bir üst düzeye geçilmesinin kriz durumları aracılığı ile olduğunu belirtse de, bir kişi en üst basamağa ulaştığı zaman ne olacağı açık değildir (Jaffe ve Hyde, 2000; Çam vd., 2012). Diğer bir taraftan, Gilligan ahlak gelişimini sadece cinsiyet farklılıklarına dayanarak açıklaması açısından eleştirilmektedir. Halbuki ahlak gelişiminin cinsiyet farklılıklarının ötesinde birçok farklı değişkenin etkisi altında olduğu ifade edilmektedir (Thomas, 1997). Bunun yanı sıra sosyal ve kültürel bağlamın önemini vurgulayan Toplumsal Alan Kuramcılar, Gilligan tarafından ortaya konan görüşlerin "bireyci ve toplulukçu kültürlerde farklı sonuçlar doğuracağını belirtmektedirler" (Çam vd., 2012: 1215). Bunun yanı sıra, bakım ahlakı ve adalet ahlakının farklı bağlam ve durumlarda hem kadınlarda hem de erkeklerde görülebildiğini belirtmektedirler. Bu bulgular ışığında, Gilligan'ın öne sürdüğü adalet

ahlakı ve bakım ahlakının farklı kültür ve bağlamlarda sınınamışının kuramın eksik yönünü oluşturduğu düşünülmektedir. (Çam vd., 2012; Turiel, 2002).

1.1.5. Toplumsal Alan Kuramı

Sosyal dünya çeşitli sosyal durumlar, sosyal ilişkiler ve sosyal düzenlemelerde uygulanan birçok toplumsal beklenti ve kural ile yapılandırılmıştır (Smetana, 2006). Çocuklar, bu farklı sosyal beklenti ve kurallara dair farkındalıklarını gelişim süreci aracılığıyla edinirler. Böylelikle, hem belli sosyal bağlamalara özel olan düzenlemelere dair farkındalık kazanırlar, hem de daha geniş uygulama alanı olan ve farklı bağlamlarda da zorunlu olan toplumsal kural ve beklentilere dair sistematik bir anlayış geliştirirler. Toplumsal Alan Kuramı, Eliott Turiel (1983; 1998) tarafından geliştirilmiş olup, çocukların sosyal dünyanın farklı alanlarını nasıl anladıkları, yorumladıkları, kabul ettikleri ve bazen reddettikleri ile ilgilenmektedir.

Ahlaki gelişimi inceleyen yaklaşımlar, ahlakın bilişsel, duygusal ve davranışsal içerikleri olan çok katmanlı bir yapı olduğunu belirtmiş, ancak hangi katmana daha çok öncelik verdiklerine göre birbirlerinden farklılaşmışlardır (Smetana, 2006). Ahlaki yargının gelişimini inceleyen diğer yapısalcı-gelişimsel teoriler gibi, Toplumsal Alan Kuramı da ahlaki gelişiminin en iyi ahlaki yargının analizi aracılığıyla anlaşılacağını vurgulamış, ancak duygu ve davranışın rolünün ihmal edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Duygular ahlaki yargının bir parçası olup ve ahlaki yargıya motivasyon ve güç verirken, davranış bireylerin durumları yorumlamalarının takibinde ortaya çıkar (Smetana, 2006). Yine, yapısalcı-gelişimsel ahlaki yargı kuramları gibi, Toplumsal Alan Kuramı, ahlakın karşılıklı birey-çevre etkileşimleri sayesinde oluşturulduğunu söylemektedir (Turiel, 1983, 1998; Smetana, 2006). Yapısalcı-gelişimsel kuramlardan farklı olarak ise, Alan Kuramı, ahlakı, çocukları geliştirmekte olan toplumsal bilgilerinin çeşitli alanlarından sadece birisi olarak görmektedir (Smetana, 2006).

Kuram, toplumsal bilginin organize edilmiş üç alanını tanımlamaktadır: (1) Ahlaki alan (moral domain), (2) Toplumsal gelenekler (social conventional domain), (3) Kişisel alan (personal domain). Toplumsal bilginin ilk kaynağı olarak ahlaki alan felsefi ahlak tanımlamalarına ve ahlakı zarar, adalet ve hak gibi toplumsal ilişkileri

düzenleyen, zorunlu ve genellenebilir normlara dayanarak tanımlayan psikolojik araştırmalara dayanmaktadır. Kurama göre, ahlaki ihlaller, diğerlerinin hak ve refahına zarar veren etkileri olduğu için yanlıştır. Ahlaki kavramlar, zorunlu, evrensel olarak uygulanabilen, kişiselikten uzak ve normatif olarak bağlayıcıdırlar (Smetana, 2006). Toplumsal bilginin üç alanından biri olan ahlak alanında, “çocuklar etkileşime girdikleri insanların hakları ve mutlulukları ile sonuçlanan eylemlere dayalı olarak ahlaka ilişkin düşünce geliştirmektedir” (Çam vd., 2012: 1216). Smetana (2011) okul öncesindeki çocuklarla yaptığı çalışmada, bir çocuğun başka bir çocuğun oyuncak arabasını izinsiz aldığı ya da bir çocuğun başka bir çocuğa fiziksel olarak zarar verdiği durumları incelemiştir. Smetana (2011)’ya göre, mağdurun yaşadığı acı, bu durumun, diğer bir deyişle karşısındaki kişiye zarar veren eylemde bulunmasının ahlaki olup olmadığına dair fikir vermektedir. Çocukların zarar verici durumlara dair doğrudan deneyimleri ahlaki sorulara ilişkin bir anlayış geliştirmelerini sağladığı gibi, başka bireylerin iletişiminde ortaya çıkan zarar verici davranışlar ve anne-babalarının duruma ilişkin değerlendirmeleri de çocukların bir durumun ahlaki olup olmadığını anlamasına katkı sunmaktadır. (Çam vd., 2012). “Çocukların geliştirdikleri bu ahlaki anlayış, başkalarına karşı nasıl davranılması gerektiği konusunda varolan ahlaki yargıları temellendirmektedir” (Çam vd., 2012: 1215).

Toplumsal bilginin ikinci kaynağı olarak ise gelenekler ya da “toplumsal gelenekler alanı” ifade edilmektedir. Toplumsal gelenekler, “farklı sosyal ortamlarda sosyal etkileşimleri düzenleyen ve üzerinde ortak kaniya varılmış düzenlemeler ya da beklentiler şeklinde tanımlanmaktadır” (Çam vd., 2012: 1220). Toplumsal gelenekler, bireylere farklı sosyal ortamlarda nasıl davranacaklarına dair beklentiler sunar, rehber görevi görür böylelikle toplumsal sistemin pürüzsüz ve etkili bir şekilde işleyişini kolaylaştırır. Toplumsal geleneksel kavramların, bağlamsal olarak göreceli, üzerinde fikir birliği sağlanmış, belli kurallara ve otoriteye dayanan ve değiştirilebilir olduğu varsayılmaktadır (Smetana, 2006). Örneğin, insanlara karşı nezaketli ve kibar davranma, ortamlara uygun giyinme ve kişilere öğretmenim, hanımefendi, doktor bey yada hocam gibi sahip oldukları unvanlar ile hitap etme d toplumsal gelenek alanı içerisinde tanımlanan davranışlar arasında sıralanabilir (Vasta, Miller ve Ellis, 2004). Çocuklar için toplumsal gelenekler, keyfi bir nitelik taşıyan ancak izlenmesi gereken

bir takım kurallar anlamına gelmektedir. Çocuklar bu toplumsal geleneklerin yetişkinler için önemli olduğunu bildikleri için toplumsal geleneklere uymaya çalışırlar (Çam vd., 2012; Smetana, 2011). Çocuklar bu geleneklerin farklı bağlamlarda ve farklı biçimlerde görülebildiğinin farkında olup, hangi geleneklerin hangi ortamlarda ve nasıl uygulanacağını anlamaya çalışmaktadır (Smetana, 2011). Örneğin, arkadaşının evine gittiğinde ya da okulda ayakkabısını çıkaran bir çocuk evine gittiğinde ayakkabılarını çıkartmayabilir.

Toplumsal bilgi kaynaklarının sonuncusu olarak “kişisel alan” ele alınmaktadır. Kişisel alan, bireylerin psikolojik sistemler olarak görüldüğü, kendi davranışlarını ve diğerlerinin davranışlarını anlama, nedensel yüklemelerde bulunma, kendisi ve diğerlerinin kişilik ve kimliklerini anlama, kendisinin ya da başka bir kişinin davranışının nedenlerini anlama gibi durumları içermektedir (Smetana, 2006). Nucci’ye (1996, 2001) göre, “kişisel alan”, bireylerin özel meselelerini ve bu meseleler üzerinde kontrol sağladıkları durumları içermektedir. Bunlar ise bir kişinin mektubunun okunması, kişinin bedeni üzerinde kontrolün sağlanması, kişisel tercihler ve seçimler gibi konulardan oluşmaktadır (Nucci, 1996; 2001). Kişisel meseleler, sadece aktör ve o kişinin hayatının özel alanları ile ilgili olduğu için ahlaki alan ve toplumsal gelenek alanının dışında kalmaktadır. Çocuklar ve ergenler kişisel meseleleri tipik olarak, doğru veya yanlış söz konusu olmayan kişinin tercihinine bağlı olan meseleler ve sonuçlarından sadece eylemi gerçekleştiren kişinin etkileneceği meseleler olarak değerlendirmektedirler (Smetana, 2006).

Uzun yıllardan beri birçok araştırmacı farklı yaş gruplarındaki çocukların ahlaki yargılar ile toplumsal gelenekleri ayırt edip edemediklerini incelemiştir. Kilen, McGlothlin ve Lee-Kim’in (2002) 100 den fazla araştırmayı dahil ettiği meta-analiz çalışması, çocukların erken yaşlardan itibaren ahlaki alan ile toplumsal gelenek alanını ayırttıkları görüşünü destekler sonuçlar üretmiştir. Çalışmalar çocukların üç yaşından itibaren ahlaki alan ile toplumsal gelenek alanını ayırtılabildiğini göstermiş (Smetana ve Breages, 1990) ve çocukların bu ayrımı aşına olmadıkları meselelere göre aşına oldukları meseleler için daha kolay yapabildikleri bulunmuştur. Yaşın artmasıyla çocuklar ahlaki alan ile toplumsal gelenek ayrımını çeşitli alandaki sosyal meselelerde daha güvenli bir şekilde yapabilmişlerdir (Smetana, 2006). Çalışmalar, çocukların

ahlaki kuralların ihlalini toplumsal geleneklerin ihlalinden daha önemli gördüklerini göstermektedir. Çünkü çocuklara göre ahlak alanına ait bir ihlal, sosyal gelenek alanına ait bir ihlal ile karşılaştırıldığında, kişisel hayat kalitesi ve mutluluk üzerinde daha önemli bir etki yaratmaktadır (Çam vd., 2012; Tisak ve Turiel, 1988).

Toplumsal Alan Kuramının ahlaki yargıyı ele alan diğer yapısalcı-gelişimsel kuramlardan ayıran en önemli özelliği toplumsal bilgi kaynaklarını alanlara ayırması ve çocukların gelenek ve ahlak alanları arasındaki ayrımı çok erken yaşlarda fark edebildiğini öne sürmesidir (Çam vd., 2012; Smetana, 2006). Daha önce ele alınan yapısalcı-gelişimsel kuramlar, ahlak gelişimini, adalet ve hak prensiplerinin toplumsal gelenekler gibi ahlaki olmayan meselelerden yavaş yavaş ayrışmasını içeren bir süreç olarak görmektedir (Kohlberg,1984; Piaget,1932; Smetana, 2006) Toplumsal Alan Kuramında ise, toplumsal bilginin ayrı alanları çok erken yaşlarda birbirlerinden ayrılmıştır ve farklı gelişimsel yollar izler. Kohlberg ve Gilligan'ın ahlak gelişimine ilişkin görüşleri incelendiğinde çocukların gelenek ve ahlak alanlarında bir ayrım yapmadıkları bilinmektedir. Ancak, bazı kültürlerde yetişen çocukların üç yaşından itibaren ahlak alanındaki bir ihlali (bir çocuğun elinden oyuncasını almak), gelenek alanındaki bir ihlalden (apartmanda yüksek sesle konuşmak) daha yanlış buldukları ifade edilmektedir (Çam vd., 2012; Smetana, 2006).

Kurama yönelik en önemli eleştiri ahlak gelişiminde alanların nasıl ayrıştırıldığı konusudur. Şöyle ki, Toplumsal Alan Kuramı ve Kohlberg'in Bilişsel Gelişimsel Kuramına dair görüşlerin sadece batılı olan ve dindar olmayan toplumlara uygulanabileceği düşünülmektedir (Çam vd., 2012). Dindar kimseler, kendi inançlarına dair ilkeleri ahlak alanına dair kurallar olarak algılamak, dindar olmayan kimseler için bu inanç ilkeleri daha çok toplumsal gelenek alanına ilişkin ifadelerdir (Çam vd., 2012). Bunun yanı sıra, ahlak alanında çalışmalar yapan Rest, Toplumsal Alan Kuramını ahlaki ve ahlaki olmayan davranışları toplumsal-geleneksel ve ahlaki alanlara dahil etmesi, ve bu alanları katı bir şekilde ayırdığı için eleştirmektedir. Ayrıca Rest, kuramın ayırdığı geleneksel alan ile ahlak alanının, genel kabuller olan anayasalar, sözleşmeler ve antlaşmaları kapsamadığını belirtmektedir (Çam vd., 2012; Swaner, 2004).

1.1.6. Ahlaki Temeller Kuramı

Uzun yıllardan beri, psikologlar ahlaki yargıların altında yatan zihinsel süreçleri anlamaya çalışmışlar ve genellikle de ahlaka zarar ve adalet boyutları üzerinden yaklaşmışlardır. İlk olarak, Kohlberg (1969), modern ahlak psikolojisi alanın kurucusu olup, ahlak psikolojisini çocukta adalet anlayışının gelişimi olarak ele almıştır. Piaget (1932, 1965)'in çalışmalarını genişleten Kohlberg, bütün kültürlerde ahlaki gelişimin rol-alma süreçleriyle tetiklendiğini belirtmiştir: çocuklar birbirlerinin perspektiflerini benimseme konusunda pratik yapıp deneyim kazandıkça, kendi pozisyonlarının ötesine geçmeyi öğrenip, bir eylemin, pratiğin yada geleneğin ne zaman ve neden adil olduğunu veya olmadığını takdir eder hale gelirler. Kohlberg'in adalet boyutunu öne süren “tekçi ahlak anlayışı” öğrencisi Gilligan tarafından eksik bir ahlak anlayışı olduğu için eleştirilmiştir. Gilligan (1982)'a göre, kadınlar ve erkeklerin ahlaki gelişimleri Kohlberg'in öner sürdüğü tek yol boyunca (adalet yönelimi) değil, adalet yönelimi ve bakım yönelimi olmak üzere birbirinden bağımsız iki yol boyunca ilerleme gösterirler. Turiel (1983) “ahlaki alan” tanımında adalet ve bakım yönelimlerin her ikisini yer vermiş olup, ahlaki alanı insanların birbirleriyle nasıl ilişkiye girmeleri gerektiğiyle ilgili olan yapılagelmiş adalet, hak ve refah yargılamaları olarak tanımlamıştır. Kısaca toparlarsak, Kohlberg, Gilligan ve Turiel ahlakın bireylerin birbirleriyle nasıl ilişkiye girecekleri, koruyacakları ve saygı duyacakları ile ilgili bir kavram olduğu konusunda birleşmişlerdir (Graham, Haidt, Koleva, Motly, Iyer, Wojick ve Ditto., 2012).

Schweder (1990), bilişsel gelişimsel yaklaşımın ahlaki meselelerin sadece laik liberal Batı toplumlarında sıklıkla karşılaşılan belli bir kısmına odaklandığını öne sürmüştü ve bazı kültürlerde, en gelişmiş düzeydeki ahlaki düşünürlerin gruplara, kurumlara ve hatta tanrılara değer verebileceğini söylemiştir. Schweder, Hindistan'da yaptığı çalışmasına dayanarak, adalet ve bakım ahlakının ötesine geçen çoğulcu bir ahlak anlayışı öne sürmüştü (Schweder, Much, Mahapatra ve Park, 1997) ve dünyadaki insanların 3 ayrı ahlaki dil konuştuğunu iddia etmiştir : (1)zarar, hak ve adalet kavramlarına dayanan, özerk bireyi korumaya çalışan “özerklik etiği”, (2) sorumluluk görev, saygı ve sadakat kavramlarına dayanan, kurumları ve sosyal düzeni korumaya çalışan “topluluk etiği” ve (3) saflık, kutsallık ve günah kavramlarına dayanan,

yozaşmaya karşı her bir bireyin içindeki kutsallığı korumaya çalışan “kutsallık etiği”. Fiske (1991), ahlaki yargının, sosyal ilişkilere dair düşünürken ve sosyal ilişkiler kurarken kullanılan 4 “ilişkişel modele” dayandığını söylemiştir: Müşterek paylaşma, otorite sıralama, eşitlik eşleştirme, market fiyatlama. Evrimsel psikolojinin yeni yeni doğduğu 1990’larda Shweder ve Fiske’nin teorileri üzerine çalışan Haidt, ahlaki yargıya evrimsel ve antropolojik yaklaşımları entegre eden ve ahlaki kültürlerarası çalışmasına olanak sunan teorik bir çerçeve geliştirmeyi amaçlamaktadır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde ahlaki kodlarda tutarlı bir şekilde ortaya çıkan meseleler, algılar ve duygusal tepkiler ve bunlar için hali hazırda var olan evrimsel açıklamalar nelerdir sorusuna cevap arayan Haidt ve Joseph ahlaki 5 farklı sezgi üzerinden tanımlamışlardır: bakım/zarar (care/harm), adillik/hilekârlık (fairness/cheating), sadakat/ihanet (loyalty, betrayal), otorite/yıkım (authority/subversion), kutsallık/yozaşma (sanctity/degradation) (Graham, Haidt, Koleva, Motly, Iyer, Wojick ve Ditto., 2013).

Kültürel antropoloji ve evrimsel psikoloji alanındaki çalışmalara dayanan Ahlaki Temeller Kuramı (ATK), adalet ve bakım yönelimleri üzerine kurgulanan bilişsel gelişimsel ahlak teorilerini eleştirmiş olup, sezgiler tarafından yönetilen çok temelli ahlak anlayışını öne sürmüştür. Kuram ahlaki 5 farklı boyut/temel üzerinden tanımlamakta ve her bir temelin farklı sosyal ikilemleri çözmek üzere gelişmiş olan evrimsel adaptasyonlar olduğunu öne sürmektedir. Kurama göre, ahlak doğuştandır, ama bir o kadar da çevresel etmenlere bağımlıdır: Ahlak, “ilk taslak” olarak bize doğuştan verilmiştir ve bu donanım çevresel etmenlerle, evrimsel tarihin bize sunduğu adaptif problemlerle şekillenmeye hazırdır. Kurama göre, insan zihni çeşitli, değerler, normlar ve davranışlar ile ilgili tekrarlayan sosyal adaptif problemleri öğrenmeye hazırdır, ve zihin bu deneyimler ışığında organize olur (Graham vd., 2013). ATK “ahlakın sadece doğuştan gelmediğini, tersine doğuştan gelen ve genetik kodlarımıza evrimsel süreç tarafından işlenen donanımın çevresel etkenlerle şekillendiğini kabul eder” (Yılmaz, 2016: 4).

Ahlaki Temeller Kuramı doğuştan gelen donanımın varlığını kabul eden, kültürel-gelişimci, sezgici ve çoklu bir ahlak anlayışı öne sürmektedir. Kuram 3 ayrı prensibe dayanmaktadır: (1) örtük (implicit) ahlaki yargılar rasyonel karar verme

sürecinden önce gelmektedir, (2) ahlak çok boyutlu bir yapıdır, (3) ahlaki boyutlara verilen göreceli önem toplumsal düzeyde, bireyler arasında ve gruplar arasında farklılık göstermektedir (Graham vd., 2013).

İlk olarak, Ahlaki Temeller Kuramının dayandığı Haidt'in (2001) sosyal sezgici yaklaşımı, ahlaki yargıların sezgisel süreçlere dayandığını, mantıksal muhakeme sürecinin ise otomatik ahlaki yargıda bulunduktan sonra onu açıklamak amacıyla kullanıldığını öne sürmektedir (Yılmaz, 2016). Örneğin, insanlara herhangi bir zarar içermeyen bir enstest senaryosu verdiğinizde, insanlar çoğunlukla bu eylemin otomatik olarak yanlış olduğunu düşünmekte, ancak neden diye sorulduğunda otomatik olarak makul bir cevap verememektedirler. Daha sonra üzerine düşündüklerinde muhakemelerini kullanarak bir meşrulaştırma yolu aramaktadırlar (Haidt, 2001). Haidt'in (2001) sosyal sezgici yaklaşımı temelde zihnin ikili işlem modeline dayanmaktadır, bu model zihnimizin iki temel sisteme göre hareket ettiğini savunur. Tip 1 denilen süreç zihnimizin otomatik, düşük eforlu, sezgisel süreçlerine karşılık gelirken, Tip 2 denilen süreç insan türüne özgü bir yapı olması itibariyle daha analitik, yüksek eforlu ve kontrollü süreçlere karşılık gelmektedir. Zihnin ikili işlem modeline göre, ahlaki yargılarımız rasyonel süreçlerden ziyade sezgisel süreçlere dayanmaktadır. Örneğin, evinin tuvaletini temizlemek zorunda olan, ancak o an evinde silebileceği bir bez ya da peçete olmayan sadece ait olduğu ülkenin bayrağı olan ve tuvaleti o bayrak ile temizleyen birini duyduğumuzda, hiç düşünmeden hızlıca ahlaki yargılarda bulunuruz, daha sonra yargımızın nedeni sorulduğunda verdiğimiz yargının nedeni üzerine düşünürüz.

İkinci olarak, Ahlaki Temeller Kuramının en çok kabul edilen versiyonu, bütün kültürlerde geçerli olan ve insan ahlakının temellerini oluşturan beş farklı temel tanımlamıştır, ancak daha fazla sayıda ahlaki temelin olabileceğini işaret eden araştırmacılar da vardır (Graham, Haidt, Koleva, Motyl, Iyer, Wojcik ve Ditto, 2013). Haidt (2012), yaptığı çalışmalara dayanarak, "özgürlük/baskı" (liberty/oppression) altıncı temel olabileceğini öne sürmüştü ve bu alanda daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. ATK her bir ahlaki temelin farklı sosyal ikilemleri çözmek üzere gelişmiş olan evrimsel adaptasyonlar olduğunu öne sürmektedir. Aynı zamanda, her bir ahlaki temel kendi içinde birbirinin zıddı olacak şekilde isimlendirilmiştir. Örnek

verecek olursak, bakım vermeye karşı zarar vermek veya adaletli davranmaya karşı hilekar olmak. Haidt ve Joseph (2004), ahlaki boyutları 5 kriter çerçevesinde belirlemişler ve neyin ahlaki temel olabileceğini belirleyen bu kriterlerin daha sonra ortaya çıkabilecek olan ahlaki temeller içinde gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Bu kriterler şöyle sıralanabilir: (1) üçüncü partinin belirli kurallara dair yargısının ne olduğu ile ilgilenme, (2) otomatik duygusal değerlendirme, (3) kültürel olarak yaygınlık, (4) doğuştan hazır oluşluğa dair bulgular, (5) evrimsel yaklaşımın adaptif olarak yararlı olduğunu göstermesi. Yukarıda bahsedilen 5 kriter bir ahlaki eğilimin veya hassasiyetin ahlaki temel olabilmesi için yerine karşılaması gereken koşullardır.

ATK tarafından sunulan ahlaki temelleri evrimsel gelişim süreçleri ışığında kısaca açıklayacak olursak, ilk olarak, bakım/zarar temeli, kişilerin yavrularını ve yardıma ihtiyacı olanları koruma ve bakma sezgisi ile ilgilidir. Uzun yıllar boyunca, bütün memeliler yardıma ihtiyacı olan yavrularının bakımını sağlamak için adaptif bir mücadeleyle yüzleşmişlerdir. İnsan doğasına baktığımız zaman, anneliği tamamen boş bir sayfa olarak verildiğini, diğer bir deyişle, annelerin çocukları acı çekme sinyalleri verdiği zaman ne yapacaklarını içine doğdukları kültürden, ya da deneme yanılma yöntemiyle öğrendiklerini söylemek çok zordur. Annelik doğuştan gelen bir donanım olup, çevresel etmenlerle şekillendiği düşünülmektedir. Memelilerin hayatı her zaman bir yarış içerisindedir: Yavrularının acı, ihtiyaç ve üzüntü sinyallerini tanımlamak üzere sezgisel tepkileri gelişmiş kadınlar, gelişmeyenlere göre daha çok çocuk yetiştirirler. Acı çekme algısı ile bakım, büyütme ve koruma motivasyonu arasındaki bağlantıları kolaylaştıran ve otomatikleştiren fonksiyonel sistem tam da bahsedilen bakım/zarar terimidir. İnsanlar ahlak söylemiyle meşgul oldukça, diğerlerinin karakterlerini veya davranışlarını tarif eden, nazik, zalim, merhametli vs. gibi terimler geliştirmektedirler. Bakım boyutuyla ilgili erdemler bazı kültürlerde (Budist) çok önemliken bazı kültürlerde daha az önemli olabilmektedir (Graham vd., 2013; Nazi Almanya'sı, Koonz, 2003; Yılmaz, 2016).

İkinci olarak, adalet/hilekârlık ise grup halinde yaşayan insanların, kendi grupları tarafından belirlenen adalet normlarına uygun hareket etme ve bu normları bozup hilekârlık yapanları tespit etmek üzerine gelişen ve eşitliğe ve adalete dair hassasiyet içeren bir ahlaki temeldir. Birisi grup normlarını çiğneyerek insanlarla

işbirliği yapmadan “kaytarıcılık” (free-riding) yapıyorsa, bunu yapan kişinin tespit edilip cezalandırılması gerekmektedir. Eğer cezalandırılmazlarsa, bunu yapan bireyler daha çok avantaj elde edecek, daha çok kaynağa sahip olacak ve bencil genler bir sonraki nesile daha çok aktarılacaktır. Bunun sonucu olarak da, belli nesiller sonra toplumda hemen herkes bencil genlere sahip olacak ve işbirliği yapmak mümkün olmayacaktır. Bu bakımdan böylesi bir yıkım “adaptif olmayan sonuçlar doğuracağından insanlarda adaletsizliğe karşı otomatik bir hassasiyet geliştiği düşünülmektedir” (Yılmaz, 2016: 6). Haksızlığa uğradığımızda yada üçüncü bir kişinin haksızlığa uğradığına şahit olduğumuzda kızmamız ve sinirlememiz bundan kaynaklanmaktadır (Graham vd., 2013; Yılmaz, 2016).

Üçüncü olarak, sadakat/ihanet temeli ise, kendi grubunun çıkarlarını diğer rakip gruplara karşı kayırıp, korumak ve kendi grubuna sadık olmak olarak tanımlanmaktadır. Sadakat/ihanet temeli “evrimsel olarak birçok memelinin (insanlar dâhil) kendi grubunu kayırması ve koruması ve diğer grupla yarışması sonucunda ortaya çıkmıştır” (Yılmaz, 2016). Çünkü insanlar da dahil olmak üzere bütün primatlar gruplar halinde yaşamaktadır, günümüzde çeşitli milliyetler, dinler, aileler ve etnik gruplar altında yaşanması sadakat/ihanet temeli ile ilgilidir. Sadakat/ihanet millet, cemaat, örgüt, mahalle ve topluluk gibi daha büyük ölçekli kamusal gruplara olabildiği gibi, eş, çocuklar, anne-baba, ata, aile gibi daha küçük ölçekli ve özel ilişkiler içinde geçerlidir (Graham vd., 2013; Yılmaz, 2016).

Dördüncü olarak, otorite/yıkım temeli, hiyerarşik bir sosyal sistem içerisinde yaşayan kişilerin kendilerinden üsttekilere saygı duyması ve sosyal düzeni koruması, ve bu hiyerarşik yapıdan yarar sağlaması olarak tanımlanabilir. Şempanzeler, bonobolar ve goriller gibi bir çok primat da tıpkı insanlar gibi hiyerarşik bir sosyal düzen içerisinde yaşamakta ve bu düzeni korumaya çalışmaktadır. Otorite /yıkım temeli genellikle insanlar birbirleriyle ve polis, hukuk, yasa ve patron gibi modern kurumlar ile etkileşim haline oldukları zaman önem kazanmaktadır. Boyun eğme, saygı, itaat, hürmet gibi özellikler bazı kültürlerde erdem olarak görülürken (Amerikadaki sosyal muhafazakârlar), bazı kültürlerde daha nötr olarak değerlendirilmektedir (sosyal liberaller) (Graham vd., 2013).

Son olarak da, kutsallık/yozaşma temeli, fiziksel ve ruhsal olarak temiz olmak, kutsal olana saygı duymak ve dünyevi arzuları bastırmak ile ilgilidir (Yılmaz, Harma, Bahçekapılı ve Cesur, 2016). İnsan türünün gelişiminde hastalık yapıcı mikropların büyük tehlike yarattığı ve bunlardan kaçınmanın da hayatta kalmak için gerekli olduğu, dolayısıyla da iğrenme duygusunun adaptif olarak gelişen bir duygu olduğu düşünülmektedir (Rozin, Haidt ve McCauley, 2000). Buna ilaveten, bu duyguya sahip olan insanların bağışıklık sistemlerinin de daha güçlü olduğu belirtilmektedir (Schaller ve Park, 2011). Bu temizlik ve patojenlerden (hastalık yapıcı mikroplar) korunma duygusunun ise yemeklere, arkadaşlara ve romantik eş tercihlerine genellendiği düşünülmektedir. Ahlaki Temeller Kuramı tarafından öne sürülen çok boyutlu ahlak yaklaşımının evrimsel bir temele dayandığı, dolayısıyla da evrensel olduğu (Yılmaz vd., 2016), aynı zamanda da kültür-içi ve kültürler arası farklılıklara cevap verebildiği düşünülmektedir (Sachvada, Singh ve Medin, 2011).

Üçüncü olarak, ATK ahlakın ne olduğuna dair görüşlerin bireylere göre, gruplara göre ve kültürlere göre farklılaşabileceğini öne sürmektedir (Harper ve Harris, 2016). Gruplar veya topluluklar, ahlaki yapılarını oluştururken, yukarıda bahsedilen beş ahlaki temelden hangisine daha çok öncelik vereceklerine göre farklılaşabilirler. Bazı topluluklar ahlaki düzenlerini temel olarak iki veya üç ahlaki temele dayandırırken, bazı topluluklar beş ahlaki temelin önemli olacağı bir ahlaki düzen benimseyebilir. Örnek verecek olursak, kültürel ve çevresel etmenler bir grup için temizliğin (purity) ahlaki bir temel olup olamayacağını veya dini alanların temizliğinin ahlakın bir parçası olarak görülüp görülemeyeceğini etkileyebilir (Harper ve Harris, 2016). Alanyazındaki araştırmalar, ahlaki temellerin nasıl tanımlandığında ve ahlaki temellere verilen göreceli önemde gruplar arası anlamlı farklılıklar bulmuşlardır. Haidt, Koller ve Dias (1993) tarafından yapılan araştırmada, Amerika'dan ve Brezilya'dan düşük ve yüksek sosyoekonomik statüye sahip katılımcılara, insanların sosyal olarak hoş görülmeleyen davranışlarda bulunduğu senaryolar tarif eden hikâyeler sunulmuştur. Araştırmacılar, hem Amerika'dan hem Brezilya'dan yüksek sosyo-ekonomik statüye sahip katılımcıların, ahlaki olarak saldırganlık içeren hikâyelere, ahlaki olarak saygısızlık içeren hikâyelerden çok farklı davrandıklarını, çünkü yüksek sosyo ekonomik statüye sahip katılımcıların

saygısızlığı ahlaki bir ihlal olarak görmediklerini bulmuştur. Düşük sosyoekonomik statüye sahip katılımcıların ise, saygısız ve asi/itaatsız davranışları en az saldırganlık içeren davranışlar kadar ahlaki olarak kötü gördükleri ortaya konulmuştur. Örneğin, yüksek sosyoekonomik statüden katılımcılar tuvaleti temizlemek için bayrak kullanan birini engellemeyi gerekli görmezken, düşük sosyo ekonomik statüden katılımcılar bunu ahlaki bir zorunluluk olarak görmüşlerdir. Haidt ve Graham (2007), neyin ahlaki oluşturduğunun tanımının bir ülke içindeki sosyal ve ideolojik farklılıkların da temelini oluşturduğunu söylemektedir. Mesela Amerika'da yaşayan liberal ve muhafazakârların farklı ahlaki yapıları dayandığını gösteren çalışmalar vardır. Liberaller ahlaki çoğunlukla bakım/zarar ve eşitlik/adalet temellerine dayandırırken, muhafazakârlar beş ahlaki temeli de aynı derecede önemli görmektedir (Haidt, 2007, 2012). Başka bir araştırma da, muhafazakârların, sadakat, saflık ve sosyal kurumlara saygı gibi meseleleri liberallere göre daha çok önceliklerini göstermiştir (Haidt ve Graham, 2007). Bütün bu araştırmalar, kültürün, beş ahlaki temelin göreceli önemine göre o toplumun ahlaki araçlarını belirlediği gibi, o toplumda ahlaki norm ihlalini açığa çıkaran durumları da belirlediğini göstermektedir.

Temellerinin insan doğasına, diğer bir deyişle evrimsel süreçlere dayandığı iddia edilen bir kuramın, farklı kültürlerden çeşitli gruplarla test edilmesi önemlidir. Ahlaki Temeller Kuramı üzerine yapılan çalışmalar çoğunlukla Amerikalı katılımcılardan toplanan verilerle gerçekleştirilmiş olup, farklı kültürlerden katılımcılarla sınırlı sayıda araştırma yapılabilmektedir (Harper ve Harris, 2016). Graham ve arkadaşları (2011), geniş uluslararası örneklem kullanarak yaptıkları araştırmalarında, Ahlaki Temeller Kuramının sunduğu modelin dünyanın çeşitli bölgelerinden toplanan verilerle iyi uyum gösterdiğini bulmuşlardır. Çeşitli demografik verileri kontrol ettikten sonra, Doğu kültürlerinden katılımcıların (Güney Asya, Doğu Asya ve Güneydoğu Asya), Batı kültürlerinden katılımcılarla karşılaştırıldığında (Amerika, Kanada, Birleşik Krallık ve Batı Avrupa Ülkeleri), sadakat ve kutsallık ile ilgili ahlaki meselelere daha çok önem verdiklerini ki zaten bunun da toplulukçuluktan kaynaklanan kültürel farklılıklarla tutarlı olduğunu bulmuşlardır. Ancak Graham ve arkadaşlarının (2011) bulguları, internete erişimi olan ve İngilizce bilen katılımcıların verilerine dayandığı için toplumun Batılılaşmış

kesiminden gelmekte ve dolayısıyla yanlı olabilmektedir (Graham vd., 2013). Alanyazında, Kore (Kim, Kang ve Yun, 2012), İtalya (Bobbio, Nencini ve Sarrica, 2011), Almanya (Bowman, 2010), Yeni Zelanda (Davies, Sibley ve Liu, 2014), İsveç (Nilsson ve Erlandsson, 2015) ve Türkiye (Yalçındağ vd., 2017; Yılmaz, Harma, Bahçekapılı ve Cesur, 2016) gibi dünyanın çeşitli bölgelerinden araştırmacılar Ahlaki Temeller Kuramını kendi anadillerinde test etmiş ve kuramın farklı kültürlerdeki geçerliliğini desteklemişlerdir. Nikaragua’da yapılan saha araştırmasında ATK, İngilizce bilmeyen ve internete erişimi olmayan farklı sosyal gruplarla (göçmen işçiler ve Managua şehrinde yaşayan seks işçileri) test edilmiştir (Graham vd., 2013). Yine benzer şekilde, Gündüz (2015), araştırmasında, İstanbul’da yaşayan seks işçilerinin katılımıyla gerçekleştirdiği araştırmasında Ahlaki Temeller Kuramını sınamış ve katılımcıların söylemlerinde Ahlaki Temeller kuramının farklı tezahürlerini bulmuştur.

Haidt (2008), ahlak için işitsel eşitleyici/ekolayzır benzetmesini kullanmaktadır. Haidt’a (2008) göre, her bir ahlaki temel bağımsız bir “kanal” gibi davranmakta ve bireylerin dış dünya ile olan deneyimleri sonucunda bu kanallar bireyler tarafından akort edilmektedir. Diğer bir deyişle kuram, farklılaşan deneyimlerin bireylerin ahlaki temellere verdikleri göreceli önemi etkileyebileceğini öngörmektedir. Son yıllarda savaşların artmasıyla birlikte, artan sayıdaki araştırma politik şiddet deneyimi ve ahlak arasındaki ilişkiyi konu edinmiş olup, politik şiddete maruz kalmanın ahlaki yargıyı olumsuz yönde etkilediğini gözler önüne sermiştir. Bu araştırmalar genellikle Kohlberg (1981), Gilligan (1977) ve Turiel (1979) tarafından sunulan kuramsal çerçeveyi benimsemiş olup, alanyazında hiç bir araştırma, politik şiddet deneyimi ve ahlak arasındaki ilişkiyi Ahlaki Temeller Kuramı çerçevesinde incelememiştir.

1.2. Politik Şiddetin Psikolojik Sonuçları

Günümüzde, dünyanın elliden fazla bölgesinde çocuklar, silahlı çatışmanın ortasında büyümekte ve bu savaşı izleyen dönemde de savaşın feci sonuçlarıyla yüzleşmektedirler. Geçtiğimiz son 10 yılda, 10 milyondan fazla çocuk savaşın bir sonucu olarak hayatını kaybetmiş, 12 milyondan fazla çocuk ise yaralanmıştır (UNHCR, 2015). Milyonlarca çocuk silahlı çatışmaların ve insan hakları ihlallerinin

bir sonucu olarak, gerek kendi ülkelerinin sınırları içerisinde başka bir yere gerekse de farklı bir ülkeye göç etmek zorunda bırakılmıştır. Savaşın veya politik şiddetin sonucu olarak yerinden edilen insanların nüfusunun 43 milyondan daha fazla olduğu ve çocukların bu nüfusun %46'sını oluşturdukları bilinmektedir. Dünya çapında, 15 milyon çocuk sığınmacının çatışma ve zulümlerden dolayı evlerini terk ettiği ve din, ırk, siyasi düşünce ve belli bir sosyal gruba ait olma gibi sebeplerden dolayı kendi ülkelerine geri dönemediği, 28 milyon çocuğun da kendi ülkeleri içerisinde yer değiştirmek zorunda bırakıldığı tahmin edilmektedir (UNHCR, 2015). Savaş ve göç deneyimi yaşayan çocuklar, işkence, yok olmalar, yakınların kaybı, cinsel istismar, açlık, ayrımcılık, barınma ve güvenlik sorunları, adaptasyon zorlukları ve sağlık hizmetlerinden yoksunluk gibi travmatik olayları ya bizzat deneyimlemekte ya da şahit olmaktadır (Murray, 2015). Alanyazında, “kronik travma süreci” olarak tanımlanan zorunlu göç deneyiminin çocukların gelişimlerini nasıl etkilediği incelenmesi gereken önemli bir konudur (De Haene, Grietens ve Verschueren, 2010).

Son yıllarda sivil toplumları hedef alan politik şiddetin artmasıyla birlikte, savaş ve göçün çocuklar üzerindeki psikolojik etkilerini anlamaya yönelik araştırmaların sayısında artış gözlenmektedir. Birçok araştırmacı uzun süreli olarak savaş ve şiddet koşullarına maruz kalmanın çocukların ruh sağlığı üzerindeki negatif etkilerini gözler önüne sermiştir. Çocukların spesifik semptomları çalışılan grup ve odaklanılan rahatsızlığa göre farklılık gösterse de, genel olarak, savaş ve politik şiddete maruz kalan çocukların kaygı, depresyon, travma sonrası stres bozukluğu ve mide ağrıları ve gece kabusları gibi psikosomatik rahatsızlıklardan muzdarip olduğu gösterilmektedir (Cardozo, Vergara, Agani ve Gotway, 2000; Garbarino ve Kostelny, 1993; Macksoud, Aber ve Cohn, 1996; Renner, Salem ve Ottomeyer, 2007; Richters ve Martinez, 1993). Örnek verecek olursak, agresiflik, kaygı ve geri çekilme semptomlarının Lübnan'da (Macksoud, Aber ve Cohn, 1996), Kamboçya'da (Garbarino, Kostelny ve Dubrow, 1991) ve Mozambik'te (Boothby, 1992) savaş ve politik şiddete maruz kalan çocuklar arasında yaygın olarak görüldüğü bulunmuştur. Bu bağlamda yapılan araştırmaların çoğu travma modelini benimseyerek, anksiyete, depresyon, PTSD semptomları ve psikosomatik bozukluklar gibi şiddete maruz kalmanın ruh sağlığına etkilerini ölçmektedir (Shaw, 2003). Ancak, bazı araştırmacılar

travma yaklaşımını benimseyen medikal çerçevenin silahlı çatışmaların psikolojik etkisini tam olarak kapsayamadığını, semptomları çok fazla vurgularken, savaş mağdurlarının başlarına gelen olayları anlamlandırma çabalarının önemini göz ardı ettiğini ileri sürmektedir (Pedersen, Tremblay, Errazuriz ve Gamarra, 2008). Şöyle ki, çocuklar yaşadıkları travmatik deneyimler ile üzüntülerini ve bu üzüntülerin davranışsal göstergelerini azaltacak şekilde başa çıkabilir ve anlamlandırabilirler. Yani psikiyatrik semptomların gözlenmemesi bu çocukların gelişimlerinin savaştan etkilenmediklerini göstermez (Miller, Kulkarni ve Kushner, 2006; Wessells ve Monteiro, 2006). Çocukların savaşta yaşadıkları travmatik olayları nasıl deneyimlediklerini ve nasıl ifade ettiklerini anlamak için daha geniş bir kavramsal çerçeveden yaklaşmak gerekmektedir. Bu yüzden, çocukların gösterdiği üzüntü semptomlarını tarif etmenin bir adım daha ötesine geçerek, savaş travmasının çocukların normatif gelişimini nasıl etkilediğinin incelemesi önemlidir.

Savaş, çocukların fiziksel, duygusal ve sosyal dünyalarını etkilediği kadar ahlaki dünyalarını da sarsmaktadır (Raffman, 2004). Savaşın çocukların ahlaki gelişimlerini nasıl etkilediğini anlamak önemlidir, çünkü uzamış politik çatışmalar, şiddetin normalleşmesi ve hukuksuzluğun kol gezmesi çocukların ahlaki kapasitelerinin gelişimine tehdit oluşturmaktadır (Dawes, 1994; Garbarino ve Kostelny, 1993; Leavitt ve Fox, 1993; Wainryb ve Pasupathi, 2008) ve her geçen gün artan sayıdaki dünya çocukları, temel insan haklarından ve değerlerinden yoksun olan psikolojik bir alanın, diğer bir deyişle ahlaki bir boşluğun içine çekilmektedirler (Posada ve Wainryb, 2008). Savaş ve göç sırasında, ahlaki düzen ters yüz olmakta; daha önce ahlaki olarak yanlış kabul edilen adam öldürmek, niyetli ve kabul edilebilir ve hatta politik olarak organize olunmuş bir hal almaktadır. Savaş koşulları altında çocuklar ahlaki olarak ikilemler yaratan birçok durumla karşılaşmaktadırlar; yemek çalmak yada karşı tarafa fiziksel olarak zarar vermek gibi ahlaki olarak yanlış gördükleri birçok ihlali yapmak zorunda kalabilirler. Politik şiddet ve ahlak gelişimi arasındaki karşılıklı ilişkinin önemini göz önünde bulundurursak, alanyazında politik şiddetin çocukların ruh sağlığı üzerindeki klinik sonuçlarını gözler önüne seren birçok araştırma olmasına rağmen, savaşın, şiddetin ve yerinden edilmenin çocukların ahlak gelişimini nasıl etkilediğini inceleyen araştırmalar oldukça sınırlı sayıdadır.

1.3. Politik Şiddet ve Ahlak

Alanyazında, savaşın ve politik şiddetin çocukların ahlaki gelişimlerini nasıl etkilediğini inceleyen araştırmalar karmaşık sonuçlar üretmişlerdir; çok sayıdaki araştırmalar savaşın ortasında büyüyen çocukların ahlaki gelişimlerinin negatif etkilendiğini ve bununda düşük seviyelerdeki ahlaki muhakeme seviyeleriyle görülebildiğini iddia ederken, bazı araştırmalar çocukların ahlaki gelişimlerinin etkilenmediğini ileri sürmektedir (Ferguson ve Cairns, 2002; Garrold, Beal, Jeager, Thomas, Leiser ve Hodzic, 2003).

Raffman (2004), hem klinik çalışmalarından hem de travma mağduru çocuklarla yaptığı araştırmalardan yola çıkarak, travma mağduru çocukların anlatılarında iyi-kötü, güven ve ihanet, koruma-saldırganlık gibi ahlaki ikilemlerin çokça yer aldığını, bu çocukların duygusal ve fiziksel dünyalarının alt üst olduğu kadar ahlaki evrenlerinin de altüst olduğunu ifade etmiş ve savaş ve politik şiddet bağlamında, çocukların travma ve kayba karşı tepkilerini ele alırken ahlaki evrenlerinin de etkilendiğinin hesaba katılması gerektiğinin altını çizmiştir. Benzer şekilde, Wainryb ve Pasupathi (2010), politik şiddet ve savaşın çocuklar üzerindeki etkisinin travma, duygusal üzüntü, ve genellikle PTSD semptomları ile ölçülen ruh sağlığı bozukluklarının ötesine geçtiğini ve çocuklarda ahlak gelişimini etkilediğini işaret etmişlerdir. Politik şiddetin çocuklarda “ahlaki faillik” (moral agency) gelişiminde yıkıma sebep olduğunu belirtmiş ve savaş mağduru çocukların sadece kendilerinin ve kendi grup üyelerinin ahlaki özneler olarak görüldüğü, benzer şekilde sadece kendi grup üyelerinin davranışlarının amaçlar, niyetler, inançlar ve duygular tarafından motive edildiği kısıtlı bir ahlaki evren inşa ettiklerini, bu durumun da şiddeti daha fazla tetiklediğini vurgulamışlardır. Ardila-Rey, Killen ve Brenick (2008), Kolombiya’da savaş yüzünden yerinden edilen (yüksek şiddete maruz kalma) çocuklar ve yerinden edilmeyen (düşük şiddete maruz kalma) 6-9-12 yaşlarındaki akranlarıyla karşılaştırmalı olarak yaptıkları çalışmada, bu çocukların akran-odaklı ahlaki ihlalleri nasıl değerlendirdiklerini mülakat yöntemiyle incelemişlerdir. Araştırmanın bulguları, savaş yüzünden yerinden edilen Kolombiyalı çocukların, daha az şiddete maruz kalan akranlarıyla karşılaştırıldığında, provoke edildiklerinde, diğer tarafa şiddet uygulamayı ve diğer tarafı kaynaklardan yoksun bırakmayı daha meşru bulduklarını ve buna ilaveten, intikam söz konusu olduğu zaman karşı tarafa misilleme yapmayı

daha anlamlı bulduklarını göstermiştir. İlginç bir şekilde, bu çocukların uzlaşma ve barışa dair değerlendirmeleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamış, hepsi barışın mümkün olduğunu ileri sürmüşlerdir. Başka bir araştırmada Haskuka, Sunar ve Alp (2008), 1998-1999 Kosova savaşına farklı derecelerde maruz kalan 3 farklı grup gencin (Savaşı yaşayan Kosovalı öğrenciler, Kosovalı olup savaş sırasında Türkiye’de üniversite okuyan öğrenciler ve Türk Üniversite öğrencileri) ahlaki muhakemelerini karşılaştırmalı olarak Rest (1986) tarafından geliştirilen ve Cesur (1997) tarafından Türkçeye uyarlanan Değerlerin Belirlenmesi Testi’ni kullanarak incelemiştir. Ahlaki muhakeme seviyelerine bakıldığı zaman, savaşa doğrudan tanık olan Kosovalı gençlerin ahlaki muhakeme seviyelerinin en düşük olduğu, bunu Kosovalı olup Türkiye de üniversite okuyan öğrencilerin takip ettiği, Türk üniversite öğrencilerinin ise diğerlerine göre en yüksek seviyede ahlaki muhakemeye sahip oldukları bulunmuştur. Bu araştırmanın bulguları, savaşa doğrudan maruz kalınmasa da savaşın gençlerin ahlaki muhakeme seviyelerini negatif olarak etkilediğini göstermektedir; şöyle ki Türkiye’de üniversite okuyan Kosovalı öğrencilerin ahlaki muhakemeleri savaşa doğrudan maruz kalan Kosovalı öğrenciler kadar olmasa da yine de negatif olarak etkilenmiştir. Ferguson ve Cairns (1996) Kuzey İrlanda’da yüksek oranda şiddete maruz kalan ve kalmayan bölgelerden çocukların ahlaki olgunluk seviyelerini Sosyo-ahlaki Etki Anketi (The Sociomoral Reflection Form, SRMF; Gibbs, Basinger ve Fuller, 1992) kullanarak incelemiş olup, yüksek oranda şiddete maruz kalan çocukların ahlaki olgunluk seviyelerinin daha düşük olduğunu bulmuşlardır. Kuzey İrlanda’ da yapılan benzer bir araştırmada da, Cairns (1996) politik şiddetin Kuzey İrlandalı ergenlerin ahlaki muhakeme düzeylerini negatif olarak etkilediğini göstermiştir. Yine Ferguson ve Cairns (2002) tarafından Kuzey İrlanda, İskoçya ve İrlanda Cumhuriyeti’nde savaş ve politik şiddete maruz kalan 14-15 yaşlarındaki çocukların ahlaki olgunluk seviyelerini incelemek amacıyla yapılan araştırmada, çocukların ahlaki olgunluk seviyeleri Sosyo-ahlaki etki anketi (SRMF, Gibbs vd., 1992) ile ölçülmüş olup, 30 yıldır süregelen politik şiddete rağmen Kuzey İrlandalı çocukların diğer gruplardaki çocuklarla karşılaştırıldığında ahlaki olarak geri kalmadıkları bulunmuştur. Bu araştırmanın sonuçlarının yukarıdaki araştırmalar ile çelişiyor olması, bu araştırmanın katılımcılarının Kuzey İrlanda’nın sadece yüksek şiddete maruz kalan bölgelerinden değil her bölgesinden katılımcıyı kapsamıyla

açıklanmaktadır. Politik şiddet ve ahlak gelişimi arasındaki ilişkiyi inceleyen başka bir çalışmada, Garrod vd., (2003), savaş mağduru 6-11 yaşları arasındaki Bosnalı çocukların ve Kuzey Amerikalı çocukların ahlaki yönelimlerini karşılaştırmalı olarak masal aktivitesi aracılığıyla incelemişlerdir. Araştırmanın sonucunda, Bosnalı çocuklar ile Kuzey Amerikalı çocukların ahlaki yönelimleri arasında anlamlı bir farklılık gözlenmediğini, ancak çocukların sundukları çözümlerin içeriklerinde önemli farklılıklar olduğunu ifade etmişlerdir. Bosnalı çocukların ahlaki ikilemlere önerdiği çözümlerin, yaşadıkları şiddet, savaş ve acı deneyimleriyle yakından ilişkili olduğunu bulmuşlar ve sadece çözümlerde önerilen belli ahlaki yönelimlerin değil, aynı zamanda bu ahlaki yönelimlerin içeriklerinin de önemli olduğunu ve dikkate alınması gerektiğinin altını çizmişlerdir.

Yukarıda bahsedilen araştırmalar, savaş, politik şiddet ve yerinden edilmenin çocukların ahlak gelişimleri üzerindeki etkisini incelerken hipotetik ikilemlerden faydalanmıştır. Ancak çocukların ahlaki muhakemelerini incelerken hipotetik ikilemlere dayanmak, savaşın yarattığı kişisel travmanın ahlak gelişimi üzerindeki etkisini gözden kaçırabilir (Blasi, 1980). Eisenberg ve diğerlerinin (1987) ifade ettiği gibi “Araştırmacılar, ahlaki çatışmalar ile ilgili muhakeme süreçlerini genellikle kurallar, yasalar, otoritenin gerektirdikleri ve resmi yükümlülükler ile ilgili senaryolardan faydalanarak incelemektedirler” (s. 712). Ancak bu araştırma yaklaşımı “bireyin ihtiyaçlarının, isteklerinin ve arzularının diğerleriyle çakıştığı, özgecil davranış ile ilgili ahlaki çatışmaları” göz ardı etmektedir (s.72). Bu yüzden, savaş ve çatışma ortamlarında bulunabilecek, bireyin kendi çıkarlarıyla, toplumsal normların ve değerlerin çakıştığı senaryolar çocukların ahlaki gelişimlerini incelemek için önemlidir (Eisenberg vd., 1987).

Politik şiddete maruz kalma ve ahlak gelişimi arasındaki ilişkiyi incelerken politik-savaş senaryolarından faydalanmanın önemini dikkate alan bir araştırmada, Elbedour, Baker ve Charlesworth (1997), farklı derecelerde politik şiddet ve ekonomik dezavantaja maruz kalan (İsraili Yahudi, İsraili Bedevi ve Filistinli Batı Şeria’lı çocuklar) 8-13 yaşlarındaki çocukların ahlaki gelişimlerini ahlaki ikilemler içeren masallar üzerinden hipotetik, rol-alma ve politik koşullar altında incelemişlerdir. Bulgular, ahlaki ikilem içeren senaryolar, hipotetik koşullardan daha politik-gerçek hayat senaryolarına kaydıka, İsraili çocukların, Batı Şerialı ve Bedevi çocuklarla

karşılaştırıldığında, daha fazla karşılıklılık/ortaklık içeren çözümler sunduklarını göstermiştir. Grup üyeliğinden bağımsız olarak bütün çocuklar, hipotetik ikilemlerin sunulduğu koşulda, diğer iki koşul (rol-alma ve politik) ile karşılaştırıldığında daha yüksek ahlaki muhakeme puanı (karşılıklılık) almıştır. Bu durum, çocukların ahlaki muhakeme ve yönelimlerinin algılanan koşullara ve durumlara göre değişebildiğini ve ayrıca daha önce deneyimlenen savaş, yerinden edilme, şiddet ve ekonomik zorluklar ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Elbedour vd., 1997). Çocukların açıklamaları niteliksel olarak incelendiğinde, Batı Şerialı ve Bedevi çocuklarla karşılaştırıldığında, İsraili çocukların ikilemlere daha az şiddet içeren çözümler sunduğu bulunmuştur (Elbedour vd., 1997). Sonuç olarak, çocukların ahlaki muhakemelerinin onların gerçek hayatta yaşadıkları deneyimlerle, özellikle de politik ve ekonomik şiddet ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Başka bir araştırmada, politik şiddete maruz kalan 7 ile 14 yaşları arasındaki Kolombiyalı çocukların çalmak ve fiziksel şiddet uygulamak ile ilgili ahlaki yargıları genel koşullar, yaşam mücadelesi koşulları ve intikam alma koşullarını yansıtan senaryolar kullanılarak üç farklı koşul altında incelenmiştir. Genel koşullar altında bütün çocuklar, yaşam mücadelesi koşulu altında ise katılımcıların büyük çoğunluğu çalmak ve şiddet uygulamayı yanlış olarak değerlendirirken, intikam alma koşulu altında, katılımcıların büyük bir kısmı bu ahlaki ihlallerde bulunmayı kabul edilebilir olarak değerlendirmiştir. Bu araştırmalar, Charlesworth'un (1991), politik ve askeri şiddet deneyimi gibi, gerçek hayat koşullarının çocukların ahlaki muhakeme düzeyini etkileyecek dışsal engeller yarattığına dair tezini destekler niteliktedir. Çocukların hipotetik ve soyut değerlendirmelere dayanan ahlaki performansları ile gerçek hayat değerlendirmelerine dayanan ahlaki performansları birbirleriyle uyumlu olmayabilir. Bu yüzden, çocukların ahlaki muhakemeleri incelenirken, hipotetik ikilemlerin yanında gerçek-hayat senaryoları kullanmak da önemlidir. Alanyazında politik şiddet deneyiminin ahlak gelişimi üzerindeki etkisini inceleyen araştırmaları kısaca özetlersek, alanyazındaki araştırmalardan bazıları hipotetik ikilemlerden bazıları da gerçek hayat senaryolarından faydalanmışlardır, ancak metodundan bağımsız olarak, araştırmaların çoğu savaşın çocukların ahlaki muhakeme süreçleri üzerindeki negatif etkisine işaret etmektedir.

1.4. Türkiyedeki Suriyeli Sığınmacılar

Politik şiddetin ahlak gelişimi ile olan ilişkisini gözönünde bulundurduğumuz zaman , politik şiddetin en önemli sonuçlarından birisi olan sığınmacılık deneyimine örnek olarak Türkiye’de yaşayan Suriyeli sığınmacı çocuklar verilebilir. 2010 yılında “Arap Baharı” olarak bilinen gösterilerin 2011 yılında Suriye’ye sığraması, halk tarafından gerçekleştirilen gösterilerin ve protestoların rejim güçleri tarafından şiddetle bastırılmasını ve katliamlarla sonuçlanmasını beraberinde getirmiştir (Tunç, 2015). Suriye iç savaşından kaçan birçok Suriyeli, Amerika, Lübnan, Avrupa ve Türkiye gibi dünyanın çeşitli bölgelerine sığınma talebinde bulunmuşlardır. Türkiye’nin Suriye sınırınının 911 km’lik uzun bir hat olması ve takip ettiği açık kapı politikası, Türkiye’yi Suriyeli sığınmacılar için çekici bir hale getirmiş, Türkiye en çok Suriyeli sığınmacı ağırlayan ülke konumuna dönüşmüştür (Tunç, 2018). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM, 2016) verilerine göre, dünya genelinde 4.5 milyon Suriyeli sığınmacı bulunmaktayken, bunların 2.6 milyonu Türkiye’de kayıtlı gözükmektedir. Türkiye’ye sığınan Suriyelilerin büyük bir kısmı kadınlar ve çocuklardan oluşmaktadır. Türkiye’de yaklaşık 1.5 milyon Suriyeli sığınmacı çocuk (0-18 yaş) olduğu bilinmektedir (Harunoğulları, 2016).

Suriye savaşı, birçok çocuğun zorunlu olarak evlerinden ve ülkelerinden ayrılmasına sebep olduğu gibi, çocukların göç öncesi, göç sırası ve göç sonrasında yaşadıkları travmatik deneyimlerin psikolojik problemleri tetiklemesi de kaçınılmazdır. (Harunoğulları, 2016). Türkiye’de yaşayan Suriyeli sığınmacıları çeşitli psikolojik faktörler açısından inceleyen araştırmalar, savaş ve zorunlu göç deneyiminin sığınmacılar için zorlayıcı olduğunu, bir çok sığınmacının depresyon, kaygı bozukluğu ve PTSD (Travma-sonrası stres bozukluğu) gibi psikolojik rahatsızlıklardan muzdarip olduğunu ortaya koymuştur (Alpak, Unal, Bulbul, Sağaltıcı, Bez, Altındağ, Dalkılıç ve Savaş, 2015; Ceylan, Algan, Yalçın, Yalçın, Akın ve Köse, 2017). Suriye göçünün psikolojik sonuçlarına odaklanan araştırmalar, genellikle travma yaklaşımını benimseyerek politik şiddetin sığınmacılar üzerindeki etkisini üzüntü semptomlarını tarif ederek ele almıştır. Ancak, savaşın çocukların psikolojisi üzerinde ki etkisi travma, psikolojik semptomlar ile sınırlı olmayıp, herhangi bir psikolojik semptomun gözlemlenmemesi de çocukların psikolojik olarak

etkilenmediği anlamına gelmemektedir. Bu noktada, savaşın çocuklar üzerinde ki psiko-sosyal etkilerini travma ve psikolojik semptomlar ile sınırlı tutmayıp, savaşın çocuklarda normatif gelişimi nasıl etkilediğini anlamak önemlidir. Bilindiği kadarıyla alanayzında politik şiddet ve göç deneyiminin Suriyeli sığınmacıların, özellikle de sığınmacı ergenlerin ahlak gelişimlerini nasıl etkilediğine dair herhangi bir araştırma bulunmamaktadır.

1.5. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma genel olarak, politik şiddet ve göç deneyiminin ergen çocukların ahlaki gelişimlerini nasıl etkilediğini Ahlaki Temeller Kuramı çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Daha spesifik olarak, politik şiddete maruz kalıp yerlerinden edilen Suriyeli ergenler ile politik şiddet deneyimi yaşamayan Türk ergenlerin ahlaki temellerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmaya katılacak olan Suriyeli sığınmacı ergenlerin hepsi, Suriye savaşını yaşamış ve savaş sonucunda yurtlarından edilmiş, şu anda Türkiye’de sığınmacı olarak hayatlarına devam eden ve yaşadıkları acı olayları hatırlayabilecek yaşlardadır. Araştırmanın katılımcılarını oluşturan iki kültürel grup (Suriyeli ve Türk) çeşitli boyutlarda birbirinden farklılaşsa da, maruz kaldıkları politik şiddet ve göç deneyimi gruplar arasında en belirgin farklılığı oluşturmaktadır. Kısacası, gruplar arasındaki diğer kültürel farklılıklardan ziyade, bu çalışmanın temel değişkeni politik şiddet ve göç deneyimidir. Suriyeli sığınmacıların doğrudan veya dolaylı olarak politik şiddete maruz kaldığı düşünülürse, araştırmanın amacı doğrultusunda karşılaştırma grubunda politik şiddete maruz kalmayan Türkler olacaktır.

Bu araştırma kuramsal olarak üç açıdan önemlidir. İlk olarak, alanyazında politik şiddet deneyiminin çocuklar üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalar çoğunlukla travma yaklaşımını benimsemiş olup, şiddete maruz kalmanın çocuklar üzerindeki sonuçlarını ruh sağlığı açısından ele almışlar ve çocukların deneyimledikleri psikosomatik bozukluklar ve üzüntü semptomları gibi travma sonrası stres semptomlarını incelemişlerdir. Sınırlı sayıdaki araştırma, travma yaklaşımının ötesine geçerek, politik şiddete maruz kalmanın çocukların normatif gelişimleri, özellikle de ahlak gelişimi üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu araştırma, alanyazındaki bu eksikliği doldurmak amacıyla, savaş ve göç deneyiminin Suriyeli

çocukların ahlak gelişimi üzerindeki etkisini, bu deneyimi yaşamamış Türk çocuklarla karşılaştırarak inceleyecektir. İkinci olarak, alanyazında politik şiddet deneyimi ve ahlak gelişimi arasındaki negatif ilişkiyi gözler önüne seren araştırmalar, çoğunlukla Kohlberg (1981), Gilligan (1977) ve Turiel (1979) tarafından sunulan kuramsal çerçeveyi benimsemiştir. Bilindiği kadarıyla, politik şiddetin ahlak gelişimine etkisini Ahlaki Temeller Kuramı çerçevesinde inceleyen herhangi bir araştırma yoktur. Bu araştırma, politik şiddet deneyimi ve ahlaki temeller arasındaki ilişkiyi inceleyerek alanyazında daha önce hiç çalışılmamış bir konuya odaklanarak alanyazına katkıda bulunacaktır. Üçüncü olarak, farklı sosyo-politik-kültürel deneyimler yaşayan Suriyeli ve Türk çocukların ahlaki temellerini karşılaştırmalı olarak inceleyerek, Ahlaki Temeller Kuramının farklı kültürlerdeki geçerliliğini sınamış olacaktır. Son olarak da, Suriye savaşının sosyal psikolojik sonuçlarını konu edinen alanyazına katkıda bulunacaktır. Araştırmanın pratik önemine bakarsak, alanyazındaki çalışmalar, politik şiddet mağduru çocukların savaş anlatılarında iyi-kötü, güven-ihanetve korumasaldırganlık gibi ahlaki ikilemlerin yaygın olarak bulunduğunu göstermiş ve bu çocukların travmatik deneyimlerinden iyileşmeleri için düzenlenen müdahalelerin, bu çocukların savaş deneyimlerinin politik, sosyal, psikolojik ve ahlaki boyutlarının iç içe geçmişliğinin anlaşılması gerektiğinin altını çizmişlerdir (Raffman, 2004). Bu araştırmanın bulguları da, Türkiye’de yaşayan Suriyeli mülteci çocukların ahlaki temellerini inceleyerek, onların yaşadıkları travmatik deneyimleri nasıl anlamlandırdıklarına, bu deneyimleri ahlak anlayışlarına nasıl entegre ettiklerine ve dolaylı olarak da düzenlenecek olan müdahale programlarına yön vererek iyileşmelerine katkıda bulunacaktır. Buna ilaveten, yaklaşık 5 yıldır Türkiye’de bulunan Suriyeli sığınmacıların kısa vadede ülkelerine dönemeyecekleri varsayıldığında (SETA, 2016; Tunç, 2015), onların hayatlarına yön veren ahlaki temelleri anlamak, ülkeye uyumları, sosyal bütünleşmelerinin sağlanması adına uzun vadeli sorunlara yönelik çalışmaların yapılması, buna ilişkin politikaların geliştirilmesi için önemlidir.

1.6. Araştırma Soruları

Bu çalışma, politik şiddet ve göç deneyiminin çocukların ahlaki gelişimlerini, özellikle Ahlaki Temeller Kuramı tarafından evrensel olduğu öne sürülen ahlaki

temelleri nasıl etkilediğini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, politik şiddete maruz kalıp yerlerinden edilen Suriyeli çocuklar ile politik şiddet deneyimi yaşamayan Türk çocukların ahlaki temelleri incelenecektir. Bu araştırma, aşağıdaki araştırma sorularına da cevap aramaktadır.

1. Türk ve Suriyeli ergenlerin ahlak tanımlamaları Ahlaki Temeller çerçevesinde nasıl açıklanır? Türk ve Suriyeli ergenlerin her bir ahlaki temele verdikleri önem derecesi nasıl sıralanmaktadır?
2. Her bir ahlaki temele verilen göreceli önem Suriyeli ve Türk ergenler arasında farklılaşmakta mıdır? Farklılaşıyorsa nasıl farklılaşmaktadır?
3. Her bir ahlaki temel için Türk ve Suriyeli ergenlerin politik senaryo ve politik olmayan senaryolardaki ahlaki ihlallere yaklaşımlarında farklılaşmalar var mıdır? Varsa nasıldır? Ahlaki temellerin ortaya çıkması bağlamlara göre nasıl değişiklik göstermektedir?
4. Türkler ahlaki temel ihlallerini nasıl rasyonelleştirmektedirler?
5. Suriyeliler ahlaki temel ihlallerini nasıl rasyonelleştirmektedirler?
6. Ahlaki temel ihlallerini yansıtan senaryolar Türk ve Suriyeli ergenlerde nasıl duygular uyandırmaktadır?

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Katılımcılar

İzmir ili, Konak ve Karabağlar ilçesinde yaşayan 23 Türk (12 kız, 11 erkek) ve 23 Suriyeli (13 kız, 10 erkek) ergen bu araştırmanın katılımcılarını oluşturmaktadır. Katılımcıların yaşları 14-17 yaşları arasında değişmektedir. Türk katılımcıların yaş ortalaması 14.7 iken, Suriyeli katılımcıların yaş ortalamasının 15.1'dir. Araştırmaya katılan Suriyeli ve Türk katılımcıların hepsi kendisini Müslüman olarak tanımlamaktadır. Suriyeli katılımcıların %69.5'i beş yıldan fazla bir süredir Türkiye'de yaşadığını belirtirken, geriye kalan %30.5'i, en az dokuz ay olmak üzere, beş yıldan az bir süredir Türkiye'de yaşadığını ifade etmektedir. Araştırmanın amacı doğrultusunda, Türkiyeli ve Suriyeli olmak üzere her iki gruptan katılımcıların benzer sosyo-ekonomik statüye sahip olmasına dikkat edilmiştir. Bu araştırmaya katılan Türk ve Suriyeli katılımcıların tamamı, Konak ve Karabağlar ilçelerinde, gecekondu yapılanmalarının yoğun olduğu bölgelerde yaşamakta ve aynı insani yardım kuruluşundan destek almakta olup düşük sosyo-ekonomik düzeyde tanımlanmaktadırlar. İzmir ilinde yaşamak ve aynı insani yardım kuruluşundan destek alan ailelerin çocukları olmak katılımcıların ortak yönlerini oluştururken, savaş ve göç deneyimi yaşamış olmak katılımcıları birbirinden ayıran en önemli özellik olarak görülmektedir. Araştırmanın katılımcısı olan Suriyeli sığınmacı ergenlerin hepsi, Suriye savaşını yaşamış ve savaş sonucunda yurtlarından edilmiş, şu anda Türkiye'de sığınmacı olarak hayatlarına devam eden ve yaşadıkları olayları hatırlayabilecek yaşlarda olan ergenlerdir. Araştırmanın katılımcılarını oluşturan iki kültürel grup (Suriyeli ve Türk), çeşitli boyutlarda birbirinden farklılaşsa da, maruz kaldıkları politik şiddet ve göç deneyimi gruplar arasında en belirgin farklılığı oluşturmaktadır. Kısacası, gruplar arasındaki diğer kültürel farklılıklardan ziyade, bu çalışmanın temel değişkeni politik şiddet ve göç deneyimidir. Araştırmanın katılımcısı olan Suriyeli sığınmacı ve Türk ergenlere, bir insani yardım vakfında çalışan iki gönüllü aracılığıyla ulaşılmış olup, katılımcılar kartopu yöntemiyle belirlenmiştir. Suriyeli ergenler için, öncelikle, gönüllü çalışanların tanıdığı ve güvenini kazandığı aileler ziyaret edilmiş, araştırma hakkında bilgi verilmiş ve çocuklarının araştırmaya katılmasına izin veren

ailelerin çocuklarıyla da, ebeveynlerinin tahsis ettiği odalarda görüşmeler yapılmıştır. Sonrasında da daha önce görüşme yapılan ve güveni kazanılan ailelerin önerdiği ve aynı bölgede yaşayan ailelere gidilmiş, araştırma tanıtılmış ve çocuklarının araştırmaya katılmasına izin veren ailelerin çocuklarıyla yine ailelerinin tahsis ettiği odalarda görüşmeler yapılmıştır. Araştırmaya katılan Türk çocukların belirlenmesinde de yine benzer bir yöntem kullanılmış olup, önce yine bu iki gönüllü çalışanın tanıdığı ailelerin çocuklarıyla görüşmeler yapılmış, sonrasında da bu ailelerin önerdiği ailelerin çocuklarıyla görüşmeler yapılmıştır. Araştırmaya toplamda 46 (23 Suriyeli, 23 Türk) ergen katılmıştır. Suriyeli katılımcıların, akıcı ve anlaşılır bir şekilde Türkçe konuşabiliyor olmasına dikkat edilmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1. Demografik Bilgi Formu

Demografik bilgi formu, katılımcıların ismi, cinsiyeti, yaşı ve kardeş sayısını kapsayan bilgileri içermektedir. Türk katılımcılardan farklı olarak, sadece Suriyeli öğrencilerin bilgi formunda Türkiye'ye ne zaman ve nasıl geldikleri gibi göç hikayelerini içeren kısa yarı-yapılandırılmış sorulara yer verilmiştir. Araştırmanın katılımcılarının ergen çocuklardan oluştuğu göz önünde bulundurularak, katılımcıların güvenini kazanmak, samimi ve sıcak bir ortam oluşturmak ve kendilerini rahat hissetmelerini sağlamak amacıyla Demografik bilgi formundaki sorular sözlü bir şekilde katılımcılara okunmuş ve araştırmacı tarafından doldurulmuştur. Demografik bilgi formu Ek 1 de görülebilir.

2.2.2. Ahlaki Temeller Senaryoları

Ahlaki Temeller Senaryoları, alanyazında ahlaki temelleri ölçmek üzere geliştirilen ölçüm araçlarının yetersizliğine binaen araştırmanın yürütücüsü tarafından, tez danışmanı Sevim Cesur rehberliğinde Ahlaki Temeller Hikayelerinden (Clifford, Iyengar, Cabeza ve Sinnott-Armstrong (2015) yola çıkarak geliştirilmiş olup, bu araştırma kapsamında ilk kez kullanılmıştır. Ahlaki Temeller Senaryoları her bir ahlaki temel için ayrı ayrı olmak üzere, beş ahlaki temeli yansıtan senaryolardan oluşmaktadır.

Alanyazında Ahlaki Temeller Kuramı (ATK), üzerine çalışma yapan araştırmacılar genellikle Ahlaki Temeller Ölçeği (ATÖ, Graham ve diğerleri, 2011), Ahlaki Temeller Kutsallık Derecesi Ölçeği (ATKÖ, Tetlock, Kristel, Elson, Green ve Lerner, 2000) ve amaçları doğrultusunda kendi tasarladıkları senaryolardan faydalanmaktadır. Ahlaki Temeller Ölçeği, soyut ahlaki prensipler ve bireysel teoriler (self-theories) içerirken, Ahlaki Temeller Kutsallık Derecesi Ölçeği (ATKÖ), kişilerin para için ahlaki ihlaller işleyip işlemeyeceğini ölçmektedir. Alan yazında Ahlaki Temeller Ölçeğinin geçerliliği İngilizce konuşan katılımcılarla yaygın bir şekilde gösterilmiş olsa da (Graham vd., 2011), farklı kültürlerden katılımcılarla yapılan bağımsız standardizasyon çalışmalarında ölçeğin istatistiksel uyum değerinin istenilen düzeyde olmadığı bulunmuştur (Clifford vd., 2015). Otuz maddeden oluşan ölçek katılımcıların, gerçekte ahlaki senaryolar üzerine ahlaki yargılarda bulunmalarına değil, ahlaki prensipleri derecelendirmelerine dayanmaktadır ki soyut ahlaki derecelendirmelerde kişilerin gerçekte nasıl ahlaki yargılara vardıklarını göstermeyebilir (Graham, Haidt ve Nosek, 2009). Yılmaz vd., (2016) ve Yalçındağ vd. Ahlaki Temeller Ölçeğinin Türkçesinin geçerliliğini test etmiş olup, Ahlaki Temeller Kuramının ahlaki sezgileri anlamak için kullanışlı bir kuramsal çerçeve sunduğunu, ancak ölçeğin Türkçe versiyonun düşük uyum iyiliği değerlerine sahip olarak bulunmasının, ölçeğin gerçekte kompleks olan ahlaki yargıları çok basite ve soyuta indirgemesiyle açıklamışlardır. Bu yüzden, en azından ana-dili İngilizce olmayan toplumlarda, ATK tarafından sunulan kuramsal çerçeveyi ölçmek için Ahlaki Temeller ölçeğinin ideal bir araç olmadığını belirtmişlerdir. Alan yazındaki bu eksikliğe binaen, bazı araştırmacılar da, çeşitli ahlaki temelleri yansıtan kendi amaçlarına uygun senaryolar tasarlamışlardır (Heekeren vd., 2005; Parkinson vd., 2011; Schaich Borg vd., 2008; Schaich Borg vd., 2011 akt. Clifford, Iyengar, Cabeza ve Sinnott-Armstrong, 2015). Ancak bu senaryoların hiç birisi standardize edilmemiştir ve ahlaki temellerin tamamını kapsamamaktadır. Alan yazındaki bu eksiklik üzerine, Clifford, Iyengar, Cabeza ve Sinnott-Armstrong (2015), Ahlaki Temeller Hikayelerini geliştirmişler ve hikayelerin geçerliliğini açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yaparak ve hikayelerin var olan ahlaki temeller ölçekleriyle uygunluğunu test ederek göstermişlerdir. Ahlaki Temeller Hikayeleri, her biri belli bir ahlaki temelin ihlalini tarif eden, standardize edilmiş 120 kısa hikayeden oluşmakta ve

bu hikayeleri kullanacak araştırmacıların bu hikayeler arasından seçim yapması önerilmektedir. Yılmaz vd., (2016), yukarıda verilen ölçeklere alternatif olarak, ATK tarafından sunulan kuramsal çerçeveye bağlı olarak geliştirilen ve ahlaki ikilemlere dair daha fazla bağlamsal arka plan bilgisi sunan Ahlaki Temeller Hikayelerinin kullanılmasını tavsiye etmiş ve bunların kültürler arası geçerliliğinin daha fazla olabileceğini ifade etmişlerdir.

Bu araştırmanın amacı doğrultusunda, katılımcılara Ahlaki Temeller Hikayelerinden (Clifford vd., 2015) yola çıkarak geliştirilen, her bir ahlaki temel için ayrı ayrı olmak üzere, beş ahlaki temeli yansıtan senaryolar sunulmuştur. Her bir senaryonun (1) politik bağlam ve (2) politik olmayan bağlam olmak üzere 2 farklı versiyonu düzenlenmiş ve bu senaryolar politik senaryolar ve politik olmayan senaryolar olarak adlandırılmıştır. Politik senaryolar, savaş ve politik şiddet ortamını yansıtan senaryolar olarak yapılandırılırken, politik olmayan senaryolar politik şiddet içermeyen, günlük hayat senaryoları olarak tasarlanmıştır. Alanyazındaki politik şiddetin çocuklarda ahlaki gelişimi üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalar hipotetik ve gerçek hayat senaryoları olmak üzere, çoğunlukla iki farklı tip senaryodan faydalanmıştır. Bu araştırmalardan bazıları, çocukların ahlaki yargılarını incelerken, hipotetik test durumlarına dayanmanın savaşın çocuklar üzerinde yarattığı kişisel travmanın ahlak üzerindeki etkisini gözden kaçırabileceğini, bu yüzden çocukların içlerinde bulunduğu hayat koşullarını (savaş, göç, politik şiddet vs.) ve bu koşulların çocukların ahlak gelişimleri üzerindeki etkisini dikkate almanın gerekliliğini vurgulamışlardır (Elbedour vd., 1997). Eisenberg ve arkadaşlarının ifade ettiği gibi “araştırmacılar, ahlaki çatışmalar ile ilgili muhakeme süreçlerini genellikle kurallar, yasalar, otoritenin gerektirdikleri ve resmi yükümlülükler ile ilgili senaryolardan faydalanarak incelemektedirler” (1987: 72). Ancak bu araştırma yaklaşımı “bireyin ihtiyaçlarının, isteklerinin ve arzularının diğerleriyle çatıştığı, özgecil davranış ile ilgili ahlaki çatışmaları” göz ardı etmektedir (Eisenberg, 1987: 72). Bu yüzden, savaş ve çatışma ortamlarında bulunabilecek, bireyin kendi çıkarlarıyla, toplumsal normların ve değerlerin çakıştığı senaryolar çocukların ahlaki gelişimlerini incelemek için önemlidir (Eisenberg vd., 1987). Çocukların ahlaki yargılarını anlamak için onları gerçek hayat senaryolarına maruz kalmasının önemini göz önünde bulundurarak ahlaki

temelleri yansıtan senaryolar, politik bağlam ve politik olmayan bağlam olmak üzere 2 farklı koşula göre uyarlanmış ve çocuklara sırayla sunulmuştur. Öncelik sonralık etkisini kontrol etmek amacıyla, katılımcıların yarısına politik senaryolar önce verilirken, diğer yarısına politik olmayan senaryolar önce verilmiştir. Cinsiyet etkisini kontrol etmek amacıyla, senaryolardaki baş kahramanın ismi “Deniz” olarak belirlenmiştir. Senaryoların yazılı versiyonu çocukların eline verilmiş olup, aynı zamanda araştırmanın yürütücüsü tarafından çocuklara anlaşılır bir şekilde okunmuş, her bir senaryonun anlaşılıp anlaşılmadığı teyit edilmiş ve senaryolar tartışmaya açılmıştır. Ahlaki Senaryolar Ek 3 de görülebilir.

Savaş mağduru çocuklara politik şiddet bağlamını yansıtan senaryolar sunmanın onların ruh sağlıklarını etkileyebileceği ihtimali ve araştırmacının etik sorumlulukları göz önünde bulundurulmuş olup, daha önce benzer çalışmalar yapan araştırmacılar ile irtibata geçilmiş ve her hangi bir önlem alıp almadıkları sorulmuştur. Araştırmacılar, kısa senaryoların çocukların ruh sağlığı üzerinde zorlayıcı etkileri olmadığını belirtmiş ve bir önleme gerek duymadıklarını ifade etmişlerdir. Bu araştırmanın yürütücüsü Uzm. Psikolog Hatice Ekici, travma mağduru kişiler ile hassas konularda (savaş anıları, kayıp ve yas vb.) derinlemesine mülakatlar yapma konusunda deneyimli olup, daha önce Bosna Hersek savaşı mağduru kadınlar ve Türkiye’de yaşayan Çeçen mülteci kadınlar ile çalışmalar yapmış, ve lisans ve yüksek lisans eğitimi kapsamında “Klinik psikolojide görüşme teknikleri”, “Travma, Hafıza ve Toplum” ve “Savaş sonrası toplumlarda iyileşme” konulu dersler almıştır. Yine de, çocuklara sunulan ahlaki temeller senaryolarının onların ruh sağlığı üzerinde etkisi olabileceği düşünülerek, önlem olarak, bir uzman klinik psikolog ile görüşülmüş, araştırmaya dair ve çocukların durumlarına dair bilgilendirme yapılmış ve gönüllü olarak çocuklara yardımcı olmak üzere anlaşılmıştır. Çocukların velilerine sunulan onam formunda, katılımcıların herhangi bir rahatsızlık hissettiklerinde ya da ihtiyaç duyduklarında bu uzmana başvurabilecekleri belirtilmiş ve iletişim bilgilerine yer verilmiştir.

2.2.3. “Ben Kimim” Testi

“Yirmi İfade Testi- Twenty Statements Test” (TST) Kuhn ve McPartland (1954) tarafından geliştirilmiş olup, katılımcılardan 20 cümlede kendilerini tanımlamalarını, “Ben kimim” sorusuna cevap vermelerini istemektedir. Bochner (1994) katılımcıların kendilerini 20 maddede tanımlamalarının zor olacağı durumlarda, katılımcıların kendilerini yedi maddede tanımlamalarının da yeterli olacağını öne sürmüştür, ve testin bu versiyonunu “Ben Kimim” testi olarak adlandırmıştır. Test, benlik kavramının kapsamını bireysel seviyede tanımlamayı amaçlayıp, açık uçlu ve uygulaması kolay olduğu için kültürler arası araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Bu araştırmada, Suriyeli ve Türk çocuklar arasındaki olası kültürel farklılıkları anlamak amacıyla kullanılmıştır. Türkiye ve Suriye kültürü birçok yönden benzerlik gösterse de, (Ortadoğu ülkesi olmak, Müslüman olmak, ılıman iklime sahip olmak vb.), gruplar arası olası kültürel farklılıkları kontrol etmek önemlidir. Bu çalışmada testin yedi maddelik versiyonu uygulanmış olup, katılımcılardan kendilerine verilen boş bir kağıda kendilerini tanımlayan yedi cümle yazmaları istenmiştir. Alanyazındaki çalışmalarda, katılımcılardan elde edilen cevapların çeşitli kategoriler çerçevesinde kodlandığı görülmektedir. Bu araştırma kapsamında, katılımcıların cevapları Watkins, Yau, Ddahlin ve Wondimu (1997) tarafından öne sürülen dört kategori temel alınarak kodlanmıştır: Ben merkezli (idiocentric), geniş grup (large group), küçük grup (small group) ve diğer merkezli (allocentric). Ben Kimim testi Ek’2 de görülebilir. Ben merkezli açıklamalar, diğer insanlarla ilişkili olmayan kişisel özellikler, tutumlar, inançlar, değerler ve durumları kapsayan cümlelerdir (örn. Ben mutluyumdur). Geniş grup açıklamaları, birçok insanın dahi olduğu grup üyelikleri hakkındaki, demografik özellikler hakkındaki ve insanların ortak kaderi paylaştığı geniş gruplar hakkındaki cümleleri kapsamaktadır (örn. Ben öğrenciyim). Küçük grup açıklamaları, geniş grup açıklamalarına benzemekte olup, kişilerin ailesi gibi küçük gruplar ile ilgilidir (örn. Ben kocayım). Diğer merkezli açıklamalar ise, karşılıklı bağlılık, arkadaşlık, başkalarına karşı duyarlılık, başkaları tarafından nasıl değerlendirildiğine dair hassasiyet ve diğer insanların görüşlerine önem verme ile ilgili cümleleri kapsamaktadır (örn. Ben sosyal birisiyim).

2.3. İşlem

2.3.1. Pilot Çalışma

Araştırmaya başlamadan önce, bu araştırmanın toplum tarafından ne derecede kabul edilebilir, araştırmacı tarafından ne derecede uygulanabilir ve kullanılacak olan materyallerin araştırmanın katılımcıları için ne kadar anlaşılır olduğunu anlamak amacıyla 15 yaşındaki 1 Suriyeli ve 1 Türk ergen katılımcıyla pilot görüşmeler yapılmıştır. Pilot çalışmanın katılımcılarına bir insani yardım vakfı aracılığıyla ulaşılmıştır. Ergenlerle yapılan görüşmeler ebeveynlerinin izinleri doğrultusunda, kendi evlerinde, kendileri tarafından tahsis edilen odalarda gerçekleştirilmiştir. Pilot görüşmeler aracılığıyla, çocuklarla iletişime geçmemi sağlayan insani yardım kuruluşundaki görevlilerin ve görüşmeye katılan çocukların projeye dair bakış açılarının olumlu olduğunun gözlenmesi, çocukların araştırmaya katılmaya istekli olması ve kullanılan materyallerde gerek dil gerekse de içerik noktasında anlaşılmayan yerlerin olmaması üzerine araştırmaya başlamaya karar verilmiştir. Çocuklarla yapılan pilot görüşmeler, araştırmanın geliştirilmesi ve materyallerin iyileştirilmesi için ışık tutmuştur. Pilot çalışmaya katılan çocukların görüşmeleri, sonraki aşamada materyaller üzerinde yapılan küçük değişikliklerden dolayı analize dahil edilmemiştir.

2.3.2. Etik Meseleler

Etik meseleler bir araştırmanın bütün aşamalarına nüfuz etmektedir (Kvale, 2008). Araştırmaya başlamadan önce, araştırmanın alandaki teorik ve pratik bilgiye katkıda bulunup bulunmadığı, katılımcıların gizliliğini koruyup korumadığı, araştırma sırasında oluşacak etkileşimin yaratacağı olası duygu durum değişikliklerinin katılımcılara zarar verip vermeyeceği ve araştırma yayınlandığı takdirde katılımcılara ve onların ait oldukları gruba herhangi bir negatif etkisinin olup olmayacağı göz önünde bulundurularak, araştırmanın etik olarak uygunluğu için İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kuruluna başvuru yapılmıştır. Araştırmanın etik olarak uygunluğu onaylandıktan sonra veri toplama sürecine geçilmiştir.

2.3.3. Verilerin Toplanması

Politik şiddet ve göç deneyiminin çocukların ahlaki gelişimleri üzerindeki etkisini Ahlaki Temeller Kuramı (Haidt, 2007) çerçevesinde incelemeyi amaçlayan bu

araştırmada, araştırma verileri yarı-yapılandırılmış bireysel mülakat yöntemi ve odak grup görüşmesi olmak üzere 2 aşamada toplanmıştır.

Araştırmanın ilk aşamasında, 20 Suriyeli ve 20 Türk olmak üzere toplam 40 çocukla yarı-yapılandırılmış bireysel görüşme yapılmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği, niteliksel psikoloji çalışmalarından en çok kullanılan teknik olmakla birlikte, katılımcıların deneyimlerini detaylı olarak tarif ettiği, araştırmacının esnekliğe ihtiyaç duyduğu ve hassas konuların söz konusu olduğu durumlarda önem kazanmaktadır. Bu görüşme tekniği, katılımcıların deneyimlerini ve bu deneyimlere yükledikleri anlamları ortaya çıkartabilen hassas ve güçlü bir yöntem olarak bilinmektedir (Kvale, 2008). Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde, araştırmacı hazırladığı mülakat kılavuzu eşliğinde ilerler ve katılımcıların ihtiyaçlarına göre esneklik korunarak, kılavuza yeni aydınlatıcı sorular eklenebilir veya bazı sorular atlanabilir (Kvale, 2008). Bu çalışmada, mülakat kılavuzu olarak araştırmanın yürütücüsü tarafından geliştirilen Ahlaki Temeller Senaryoları (Ek 3) kullanılmıştır. Katılımcılara Ahlaki Temeller Senaryolarında yer alan senaryoların tamamı sırayla okunmuş olup, senaryolar üzerine konuşulmuş ve katılımcıların cevapları doğrultusunda aydınlatıcı sorular sorulmuştur. Görüşmeler boyunca, katılımcıların yaşı, cinsiyeti, etik meseleler ve özellikle de Suriyeli katılımcıların dil problemleri ve yaşadıkları travmatik deneyimler göz önünde bulundurularak araştırmacı tarafından uygun tutum ve dil benimsenmiştir. Görüşmeler katılımcıların evlerinde ebeveynlerinin tahsis ettiği odalarda gerçekleştirilmiş olup, hem kendilerinin hem de ebeveynlerinin izinleri ile görüşmeler daha sonra deşifre edilmek üzere ses kaydına alınmıştır. Görüşmeler ortalama olarak 30 ile 45 dakika arasında sürmüştür. Bireysel görüşmeler 25.05.2018 ve 25.06.2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Lofland ve Lofland (1995 akt. Bryman, 2004: 322) nitel verilerin analizine başlamak için görüşmelerin tamamını bitirmeyi ve deşifre etmeyi beklemeyi önermemektedir. Aksine, araştırma sürecine devam ederken veriler üzerine düşünmeyi, notlar almayı ve hatta analize başlamayı önermektedir. Bu tavsiyeye dayanarak, araştırma devam ederken süregelen veri analizi şeklini benimsedim. Verileri kodlamaya ve analize başladığım zaman, ortaya çıkan bazı kavramların (hak, adalet, hak vb.) aydınlatılmaya ihtiyaçı olduğunu ve katılımcıların farklı seslerin ve

düşüncelerin olduğu grup ortamında görüşlerinin nasıl çeşitleneceğinin ve şekilleneceğinin anlaşılmasının önemli olduğunu düşünerek, Türk çocuklar ve Suriyeli çocuklarla ayrı olmak üzere 2 odak grup görüşmesi daha planlandım. Odak grup görüşmeleri 5'er kişilik gruplar ile gerçekleştirilmiş olup, ortalama olarak 45 dakika sürmüştür. Odak grup görüşmelerinde yine, Ahlaki Temeller Senaryoları (Ek 3) görüşme kılavuzu olarak kullanılmış olup, konuşmanın akışına göre aydınlatıcı sorular sorulmuştur. Görüşmeler, 20.10.2018 ve 25.10.2018 tarihlerinde çocukların aileleriyle irtibata geçmemi sağlayan insani yardım kuruluşu görevlisinin evinde, onun tahsis ettiği odada gerçekleştirilmiştir. Çocukların ve ebeveynlerinin izni doğrultusunda görüşmeler daha sonra deşifre edilmek üzere ses kaydına alınmıştır.

Bireysel görüşmelerin başında, çocukların kendilerini rahat hissetmelerini sağlamak amacıyla, araştırmacı kendisini tanıtmış ve kısaca araştırmadan bahsetmiş, ve birlikte geçirecekleri zaman diliminde neler yapacakları ve ne ortalama ne kadar süreceği hakkında bilgi vermiştir. Ardından, katılımcıdan kendisini tanıtmasını isteyerek kaynaşmanın ve güven ortamının oluşması amaçlanmıştır. Tanışma aşamasından sonra "Bilgilendirilmiş Onam Formu" (Ek 4) sesli bir şekilde katılımcıya okunmuş, ve araştırmaya katılmayı kabul ettiği takdirde imzalaması istenmiştir. Katılımcıya, görüşme boyunca ses kaydı yapılacağı, her türlü bilginin gizli tutulacağı ve istediği zaman araştırmadan çekilebileceği tekrar hatırlatılarak sırasıyla "Demografik Bilgi Formu" (Ek 1), "Ben Kimim Testi" (Kuhn ve McPartland, 1954) (Ek 2) ve "Ahlaki Temeller Senaryoları (Ek 3) sırasıyla sunulmuştur. Çocukların kendilerini rahat hissedebilmeleri amacıyla, görüşmelerin sohbet havasında geçmesi istenmiş, bu yüzden de Demografik Bilgi Formunda yer alan sorular araştırmanın yürütücüsü tarafından katılımcılara sözlü olarak yöneltilmiştir. Demografik Bilgi Formu doldurulduktan sonra, "Ben Kimim Testi" ne geçilmiş ve katılımcılardan kendilerini yedi cümlede tanımlamaları ve bu cümleleri kendilerine verilen boş kağıda yazmaları istenmiştir. "Ben Kimim Testi" (Kuhn ve McPartland, 1954) tamamlandıktan sonra, Ahlaki Temeller Senaryoları tek tek sözlü ve yazılı olarak katılımcılara sunulmuştur. Senaryolar yazılı olarak katılımcılara verilmiş, aynı zamanda da sözlü olarak araştırmacı tarafından okunmuş, açıklanmış ve tartışmaya açılmıştır. İlk aşamada katılımcılara, her bir ahlaki temel için geliştirilen politik-

olmayan senaryolar sunulmuştur. İkinci aşamada ise, bu senaryoların politik-bağlama uyarlanmış versiyonları sunulmuş ve tartışılmıştır. Öncelik sonralık etkisini ortadan kaldırmak amacıyla, katılımcıların yarısına önce politik olmayan senaryolar, diğer bir yarısına da politik senaryolar verilmiştir. Görüşmeler, daha sonra yazılı formata çevrilmek üzere, ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Görüşmenin sonunda, çocuklara katılımlarından dolayı teşekkür edilmiş ve ortamı mutlu bir şekilde terk etmeleri için çikolata ikram edilmiştir. Odak grup görüşmeleri için de benzer süreç takip edilmiş olup, bireysel görüşmelerden farklı olarak, katılımcılara “Ben Kimim Testi” (Kuhn ve McPartland, 1954) ve “Demografik Bilgi Formu” verilmemiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Bu araştırma, savaş mağduru Suriyeli sığınmacı çocuklar ve savaş deneyimi olmayan Türk çocukların ahlaki temellerini Ahlaki Temeller Kuramı (Haidt, 2007) çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Ahlaki Temeller Kuramı, evrensel olduğu öne sürülen 5 farklı ahlaki temel öngörmektedir: (1) Bakım/zarar, (2) adalet/hilekârlık, (3) sadakat/ihanet, (4) kutsallık/yozaşma, (5) otorite/yıkım. Bu kuramsal çerçeve eşliğinde, çocuklar ile yapılan bireysel görüşmelerinin dökümleri, odak grup görüşmelerinin dökümleri ve gözlem notlarının oluşturduğu veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir.

2.4.1. İçerik Analizi

İçerik analizi, “çeşitli metinlerin içeriğini, naif bir okumaya kendini doğrudan vermeyen temel öğelerini sınıflandırmak ve yorumlamak amacıyla metodolojik, sistematik, objektif ve mümkünse nicel olarak incelenmesini sağlayan bir tekniktir” (Robert ve Bouillaget, 1995 akt. Bilgin, 2014: 2). İçerik analizinin kategorilendirme etkinliği, tanıtmaya, ortaya koymaya gösterme, anlamı aydınlatma amacına hizmet edebilecek nitelikte olması yönünden basit kategorilendirme etkinliğinden ayrılmaktadır (Bilgin, 2014). İçerik analizi psikologlar, sosyologlar, politikacılar ve tarihçiler gibi çeşitli disiplinlerden bir çok araştırmacı tarafından kullanılmaktadır. İçerik analizinde, araştırmacılar dökümanlar üzerinde çalışan dedektiflere benzetilmektedir: Bir yandan okuduğu mesajları anlamaya ve anlamlandırmaya çalışırken, diğer yandan da anladığını temellendirme ve aydınlatma çabası

göstermekte ve bunu birbirini tamamlayan bütüncül bir şekilde uygulamaktadır (Bilgin, 2014).

İçerik analizi yönteminin standart ve belli bir kalıbı yoktur. İçerik analizinin teknikleri incelenecek mesajlara ve araştırmanın amacına göre farklılık göstermektedir. Bu çalışmada, içerik analizi tekniklerinden, frekans analizi ve kategorisel analiz kullanılmıştır. İlk olarak, frekans analizi, “birim veya öğelerin sayısal, yüzdesel ve oransal bir tarzda görünme sıklığını ortaya koymaktır”. Frekans analizi, araştırma kategorilerinin önem sırasına göre sıralamasını ve görülme sıklığına dayanarak sınıflama yapılmasını mümkün kılar. İkinci olarak, kategorisel analiz, “belli bir mesajın önce birimlere bölünmesini ve ardından bu birimlerin, belirli kriterlere göre kategoriler halinde gruplandırılmasını ifade eder” (Bilgin, 2014: 19). Kategorileştirme, mesajların kodlanmasını, dolayısıyla da anlamlarının işlenmesini kapsar (Bilgin, 2014). Kullanılan analiz kategorileri, mesajda ilgilenilen çok çeşitli boyutlara dayanabildiği gibi, araştırmacının teorik arka planına göre de şekillenebilmektedir. Kategorileştirmede (1) kapalı kodlama yaklaşımı ve (2) açık kodlama yaklaşımı olmak üzere iki yaklaşım bulunmaktadır (Henry ve Moscovici, 1964 akt. Bilgin, 2014). Kapalı kodlama yaklaşımında, belirli bir alanda daha önce başkaları tarafından geliştirilmiş kategori sistemi alınarak, kayıt birimleri buna göre gruplandırılma yoluna gidilir. Açık kodlama yaklaşımında ise, kategoriler önceden saptanmaz, mesajlar ele alınıp, tekrar tekrar gözden geçirildikçe yeni bir kategori sistemi geliştirilir (Bilgin, 2014). Bu çalışmanın araştırma soruları çerçevesinde, hem kapalı kodlama hem de açık kodlama yaklaşımı benimsenmiştir. İlk olarak, Ahlaki Temeller Kuramı tarafından öne sürülen beş ahlaki temel kategori olarak değerlendirilmiş olup kapalı kodlama yöntemi kullanılmıştır. Bu aşamada, katılımcıların mesajları beş farklı ahlaki temeli temsil eden kategorilerin altına yerleştirilmiştir. İkinci olarak, katılımcıların mesajlarından yola çıkarak, ahlaki temelleri temsil eden kategorilerin nasıl oluştuğunu, nasıl şekillendiğini ve çeşitlendiğini ve katılımcıların ahlak yaklaşımlarını anlamak amacıyla katılımcıların mesajlarına açık kodlama yöntemiyle de yaklaşmıştır.

2.4.2. İçerik Analizinin Aşamaları

İçerik analizinin belli bir standart uygulama şekli olmasa da, temel bir takım aşamaları vardır, bu aşamalara bağlı kalındığı sürece hangi tekniğin kullanılacağı incelenen mesajlara ve araştırma amaçlarına göre değişebilmektedir. Bu çalışmada Bilgin (2004) tarafından tarif edilen 4 aşama sırasıyla uygulanmıştır. İlk olarak, araştırmacı araştırmanın hedeflerini belirler. Bu araştırma, daha önce de belirtildiği gibi, Türk çocukların ve savaş mağduru Suriyeli sığınmacı ergenlerin ahlaki temellerini karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. İkinci olarak, araştırmanın örneklemini belirler. Türk çocuklarla ve Suriyeli çocuklarla yapılan bireysel ve odak grup görüşmelerin dökümleri ve araştırmacının gözlem notları bu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Üçüncü olarak, örneklemin içinde toplanacağı kategoriler saptanır. Ahlaki Temeller Kuramı tarafından öne sürülen 5 ahlaki temel bu araştırmanın temel kategorilerini oluşturmaktadır: (1) bakım/zarar, (2) adalet/hilekârlık, (3) sadakat/ihanet, (4) kutsallık/yozaşma, (5) otorite/yıkım. Bu kategorilerin homojenlik, ayırt edicilik, bütünsellik ve amacına uygunluk kriterlerini taşıdığı düşünülmektedir. Ahlaki temel kategorileri aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

Bakım/zarar: Acı çekme algısı ile bakım, büyütme ve koruma motivasyonu arasındaki bağlantıları kolaylaştıran ve otomatikleştiren fonksiyonel sistem tam da bahsedilen bakım/zarar boyutudur. Bu boyutta, zarar verip vermeme ahlaki kriter olarak alınır. Diğer bir deyişle, bir davranış, olay ya da durumun bakım/zarar temeline göre ahlaki bulunup bulunmaması o davranış, olay ya da durumun birilerine fayda sağlaması yada zarar vermesi üzerinden değerlendirilir. İnsanlar ahlak söylemiyle meşgul oldukça, diğerlerinin karakterlerini veya davranışlarını tarif eden, nazik, zalim, merhametli vs. gibi terimler geliştirmektedirler (Graham vd., 2013; Gündüz, 2015).

Adalet/hilekârlık: Adalet/hilekârlık ise grup halinde yasayan insanların, kendi grupları tarafından belirlenen adalet normlarına uygun hareket etme ve bu normları bozup hilekârlık yapanları tespit etmek üzerine gelişen ve eşitliğe ve adalete dair hassasiyet içeren bir ahlaki temeldir. Birisi grup normlarını çiğneyerek insanlarla işbirliği yapmadan “kaytarıcılık” (free-riding) yapıyorsa, bunu yapan kişinin tespit edilip cezalandırılması gerekmektedir. (Graham vd., 2013; Yılmaz, 2016). Ahlaki yargı için adillığın, adaletin ve adaletli davranmanın referans olarak alınmasını işaret etmektedir. Adalet/hilekârlık ahlaki temeline göre yapılan ahlaki yargılmalarda, ahlaki yargının

nesnesi olan fenomenin ahlaklı bulunup bulunması adaletli bir davranışta bulunması ile ilişkilendirilir (Gündüz, 2015).

Sadakat/ihanet: Sadakat/ihanet temeli ise, kendi grubunun çıkarlarını diğer rakip gruplara karşı kayırıp, korumak ve kendi grubuna sadık olmak, grubunun güvenini kazanmak ve grubun için fedakarlık yapmak olarak tanımlanmaktadır (Graham vd., 2013). Sadakat/ihanet millet, cemaat, örgüt, mahalle ve topluluk gibi daha büyük ölçekli kamusal gruplara olabildiği gibi, eş, çocuklar, anne-baba, ata, aile gibi daha küçük ölçekli ve özel ilişkiler içinde geçerlidir (Yılmaz, 2016). Bunların yanı sıra, sadakat ya da ihanet ilkeler veyahut da çeşitli ideolojiler gibi soyut kavramlara karşı da geliştirilebilir. Genel olarak, bu boyutta, sosyal varlığın korunup korunması ahlaki kriter olarak alınır (Gündüz, 2015).

Otorite/yıkım: Otorite/yıkım temeli, hiyerarşik bir sosyal sistem içerisinde yaşayan kişilerin kendilerinden üsttekilere saygı duyması ve sosyal düzeni koruması, ve bu hiyerarşik yapıdan yarar sağlaması olarak tanımlanabilir. Boyun eğme, saygı, itaat, hürmet gibi özellikler bazı kişilere göre erdem olarak değerlendirilirken, bazılarında daha nötr gelmektedir. Otorite/yıkım temeli, insanın ahlaki davranış sergilerken ya da yargılarken itaat ya da yıkım uçlarından hangisini benimsediği ile ilişkilidir (Gündüz, 2015; Yılmaz, 2016).

Kutsallık/yozaşma: Fiziksel ve ruhsal olarak temiz olmak, kutsal olana saygı duymak ve dünyevi arzuları bastırmak ile ilgilidir (Yılmaz, Harma, Bahçekapılı ve Cesur, 2016). Evrimsel olarak geliştiği düşünülen iğrenme duygusundan hareketle, zararlı olabilecek her türlü durumdan kaçınmasını ifade etmektedir. Bu kaçınma ve korunma duygusunun ise yemeklere, arkadaşlara, yabancılara ve romantik eş tercihlerine genellendiği düşünülmektedir (Graham vd., 2013).

Son olarak, kategorilerin frekansları nicel olarak belirlendikten ve kategoriler arası ilişkiler ele alındıktan sonra, değerlendirme, çıkarsama ve yorumlama aşamasına gelinir. Bu aşamada, içerik analiz uzmanı, çıkarsama yaparak, diğer bir deyişle çıkarımda bulunarak mesaj, kanal, mesajın vericisi ve alıcısı hakkında bir takım veriler elde edebilir. Çıkarsama etkinliğinin, alıcı, verici, mesaj ve kanal üstüne odaklanan bir yordama etkinliği olduğu söylenebilir (Bilgin, 2014: 15). Yordamalar, mesajın altında

yatan nedenler, mesajın sonuçları, mesajın ortaya çıktığı bağlama odaklanabildiği gibi vericinin niyet ve hedeflerine de odaklanabilmektedir. Bunlara ilaveten, yordamalar, gözlenen sonuçlardan hareketle nedenlerin keşfedilmesi ile de ilgilidir. İçerik analizi betimleme çalışmasının ötesine geçerek yordanmış özelliklere odaklanmayı hedefler (Bilgin, 2014). Bu çalışmanın içerik analiz bulguları aşağıdaki kısımda detaylı olarak açıklamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

3.1. Ben Kimim Testi

Türk ve Suriyeliler arasındaki kültürel farkları kontrol etmek amacıyla Ben Kimim Testinde (Watkins vd., 1997), katılımcılardan 7 cümlede kendilerini tanımlamaları istenmiştir. Katılımcıların açıklamaları, birisi bu araştırmanın yürütücüsü olmak üzere 2 farklı uzman sosyal psikolog tarafından, Watkins vd. (1997) tarafından öne sürülen 4 kültürel benlik kategorisi altında kodlanmıştır. Kodlayıcılar arası güvenilirliği test etmek amacıyla, kodlayıcıların ortaklaştıkları ve farklılaştıkları kodların yüzde oranı hesaplanmıştır. Kodlayıcıların kodların %91'inde ortaklaştığı bulunmuştur. Katılımcıların skorları, her kültürel benlik kategorisi için kodlanan cümlelerin sayısını toplayarak hesaplanmıştır. Türk ve Suriyeli katılımcılar arasındaki kültürel farklılıkları anlamak amacıyla SPSS 15.0 programı kullanılarak bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. Analiz bulguları, Türk ve Suriyeli katılımcıların kültürel benlik tanımlarında anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir. Ben merkezli benlik tanımında, Türk katılımcılar (4.70 ± 1.55) ve Suriyeli katılımcılar (4.90 ± 1.44) arasında anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur ($t(38) = 0.420, p = 0.67$). Geniş grup benlik tanımında, Türk katılımcılar (0.95 ± 1.23) ve Suriyeli katılımcılar (0.70 ± 0.92) arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($t(38) = 0.725, p = 0.47$). Küçük grup benlik tanımında, Türk katılımcılar (0.55 ± 0.76) ve Suriyeli katılımcılar (0.75 ± 0.91) arasında anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur ($t(38) = 0.75, p = 0.45$). Son olarak, diğer merkezli benlik tanımı için, Türk katılımcılar (0.80 ± 1.23) ve Suriyeli katılımcıların (0.65 ± 0.93) birbirlerinden anlamlı şekilde farklılaşmadıkları bulunmuştur ($t(38) = 0.432, p = 0.66$). Bu bulgular ışığında, Türk ve Suriyeli katılımcıların kültürel benlik tanımları arasında bir farklılık olmadığı, dolayısıyla Türk ve Suriyelilerin ahlaki yargılarında ortaya çıkan farklılıkların kültürel farklılıktan kaynaklanmadığı söylenebilir.

Türk ve Suriyeli katılımcıların, yukarıda bahsedilen dört kültürel benlik algılarından almış oldukları puanlara detaylı olarak bakıldığı zaman, ben merkezli benlik tanımında, Türk katılımcıların puan ortalamaları ($M = 4,70, SS = 1,55$) olarak bulunurken, Suriyeli katılımcıların puan ortalamaları ($M = 4,90, SS = 1,44$) olarak

bulunmuştur. Geniş grup benlik tanımında ise, Türk katılımcıların puan ortalamaları (M = 0,95, SS = 1,23) olarak bulunurken, Suriyeli katılımcıların puan ortalamaları (M = 0,70, SS = 0,92) olarak bulunmuştur. Küçük grup benlik tanımında, Türk katılımcıların puan ortalamaları (M = 0,55, SS = 0,75) olarak bulunurken, Suriyeli katılımcıların puan ortalamaları (M = 0,75, SS = 0,91) olarak bulunmuştur. Son olarak, diğer merkezli benlik tanımlarında, Türk katılımcıların puan ortalamaları (M = 0,80, SS = 1,23) olarak bulunurken, Suriyeli katılımcıların puan ortalamaları (M = 0,65, SS = 0,93) olarak bulunmuştur.

standart sapması ss= 1,44 ve aritmetik ortalamanın standart hatası 0,32'iken, Türklerin alaması \bar{x} =6,416, standart sapması ss=0,579, aritmetik ortalamanın standart hatası S_{h_x} =0,027 olarak, Özyönetim alt boyutu puanlarının aritmetik ortalaması \bar{x} =6,394, standart sapması ss=0591, aritmetik ortalamanın standart hatası S_{h_x} =0,027 olarak, yardımseverlik alt boyutu puanlarının aritmetik ortalaması \bar{x} =6,364, standart sapması ss=0,535, aritmetik ortalamanın standart hatası S_{h_x} =0,025 olarak, güvenlik alt boyutu puanlarının aritmetik ortalaması \bar{x} =6,304, staimage004=6,416, standart sapması ss=0,579, aritmetik ortalamanın standart hatası image008=0,027 olarak, Özyönetim alt boyutu puanlarının aritmetik ortalaması image004=6,394, standart sapması ss=0591, aritmetik ortalamanın standart hatası image008=0,027 olarak, yardımseverlik alt boyutu puanlarının aritmetik ortalaması image004=6,364, standart sapması ss=0,535, aritmetik ortalamanın standart hatası image008=0,025 olarak, güvenlik alt boyutu puanlarının aritmetik ortalaması image004=6,304, standart sapması ss=0,588, aritmetik ortalamanın standart hatası image008=0,027 olarak hesaplanmıştır.

3.2. Türk ve Suriyeli Çocukların Ahlaki Temelleri

Türk ve Suriyeli çocuklarla yapılan bireysel görüşme ve odak grup görüşmelerinin analizi Ahlaki Temeller Kuramı tarafından öne sürülen beş ahlaki temel altında yapılandırılmıştır. Katılımcıların ahlaki temelleri nasıl yorumladıkları

detaylı olarak incelenmeden önce, bu kısımda, Türk ve Suriyeli çocukların ahlaki temel ihlali senaryolarına dair yargıları özetlenecek ve frekans değerleri sunulacaktır. Katılımcıların ahlaki yargıları ve bunlara yönelik frekans değerleri Tablo 1 de görülebilir. Sonrasında, ahlaki yargının genellikle bağlama gömük olduğu göz önüne alınarak, katılımcıların politik senaryo ve politik olmayan senaryolara dair ahlak yorumlamaları detaylı olarak incelenecektir.

Görüşmelere katılan Türk ve Suriyeli katılımcıların tamamı bakım/zarar temelli senaryosunda Deniz'in davranışını ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların ahlaki yargılamalarında politik ve politik olmayan senaryolar arasında herhangi bir farklılık görülmemiştir. Şöyle ki bütün katılımcılar politik olmayan senaryoda bahsedilen "Deniz'in hastalıktan dolayı saçı dökülen çocuğa gülmesini" ve politik olan senaryoda bahsedilen "Deniz'in bomba isabet edip eli kopan çocuğa gülmesini" hasta çocuğa zarar vereceğini düşündükleri için aynı derecede yanlış bulduklarını ifade ederlerken, bazı Türk ve Suriyeli katılımcılar politik senaryoda bahsedilen Deniz'in eli kopan çocuğa gülmesini daha garip bulduklarını ve anlamakta daha çok zorlandıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 1:Türk ve Suriyeli ergenlerin ahlaki yargılarının frekans değerleri

	Bakım/Zarar				Adalet/Hilekarlık				Sadakat/İhanet				Kutsallık/Yozlaşma				Otorite/Yıkım			
	Politik		Politik olmayan		Politik		Politik olmayan		Politik		Politik olmayan		Politik		Politik olmayan		Politik		Politik olmayan	
	T	S	T	S	T	S	T	S	T	S	T	S	T	S	T	S	T	S	T	S
Ahlaki İhlal	23	23	23	23	23	18	23	23	7	4	10	6	23	23	23	23	23	16	23	21
Ahlaki olarak açıklanabilir	0	0	0	0	0	5	0	0	4	2	0	4	0	0	0	0	0	7	0	2
Ahlaki ihlal değil	0	0	0	0	0	0	0	0	12	17	13	13	0	0	0	0	0	0	0	0

Katılımcıların adalet ihlali senaryolarını nasıl yargıladıklarına baktığımız zaman, Türk katılımcıların tamamı politik ve politik olmayan adalet senaryolarında Deniz’in davranışını ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade ederlerken, Suriyeli katılımcıların ahlaki yargılamalarında politik ve politik olmayan senaryolar üzerinden farklılaşmalar görülmüştür. On sekiz Suriyeli katılımcı Deniz’in davranışını politik olan ve politik olmayan adalet senaryolarında ahlaki olarak yanlış bulduğunu ifade ederken, beş Suriyeli katılımcı Deniz’in davranışını politik olmayan senaryoda ahlaki ihlal olarak gördüğünü ifade ederken, politik senaryoda Deniz’in davranışının “ahlaki olarak açıklanabilir” bir davranış şeklinde değerlendirmiş ve çeşitli faktörler çerçevesinde Deniz’in davranışını ahlaki olarak meşrulaştırmıştır. “Ahlaki olarak açıklanabilir” kavramı, katılımcıların normal koşullar altında Deniz’in davranışını yanlış bulduklarını, ancak çeşitli sebeplerden dolayı bahsedilen senaryoda Deniz’in davranışını ahlaki olarak açıklayabildikleri ve onayladıkları anlamına gelmektedir.

Türk ve Suriyeli katılımcıların sadakat/ihanet temelini yansıtan senaryolara yönelik ahlaki yargılarında çeşitlenmeler görülmektedir. Politik olmayan senaryo için, 13 Suriyeli ve 13 Türk Deniz’in davranışını ahlaki ihlal olarak görmediğini belirtirken, politik senaryo için, 17 Suriyeli ve 12 Türk Deniz’in davranışını ahlaki olarak uygun

bulduklarını ifade etmiştir. Bazı Türk ve Suriyeli katılımcılar, Deniz'in babasının yanından ayrılması davranışını normalde yanlış bulduklarını belirtirken, senaryolar dahilinde Deniz'in davranışını çeşitli gerekçeler öne sürerek meşrulaştırmış ve ahlaki olay açıklanabilir davranış olarak değerlendirmişlerdir. Politik olmayan senaryo için, dört Suriyeli Deniz'in davranışını ahlaki olarak açıklanabilir davranış olarak gördüklerini belirtirken, politik senaryo için, dört Türk ve iki Suriyeli katılımcı Deniz'in davranışının ahlaki ihlal olarak görmediğini ifade etmiştir. Katılımcıların ahlaki olarak açıklanabilir yorumlarının yanı sıra, bazı katılımcılar senaryolarda bahsedilen Deniz'in davranışını ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmişlerdir. Politik olmayan senaryo için, on Türk ve altı Suriyeli katılımcı Deniz'in davranışını ahlaki ihlal olarak gördüğünü belirtirken, politik senaryo için, yedi Türk ve dört Suriyeli Deniz'in davranışını ahlaki ihlal olarak tanımlamıştır.

Görüşmelere katılan Türk ve Suriyeli katılımcıların tamamı kutsallık ihlali senaryolarında Deniz'in davranışını ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların ahlaki yargılamalarında politik ve politik olmayan senaryolar arasında herhangi bir farklılık görülmemiş, bütün katılımcılar politik olmayan senaryoda bahsedilen “Deniz'in hastanede ölen arkadaşının üzerinde pizza yemesini” ve politik olan senaryoda bahsedilen “Deniz'in bomba isabet edip ölen çocuğun üzerinde pizza yemesini” ahlaki olarak kabul edilemez bulmuşlardır.

Türk ve Suriyeli katılımcıların otorite/yıkım ahlaki ihlali içeren senaryolara yönelik yorumlarına baktığımız zaman, katılımcıların çoğunluğu, politik olmayan senaryoda (23T, 21S) ve politik senaryoda (23T, 16S) bahsedilen Deniz'in babasının sözünü çiğneyerek kardeşini de ikna edip dışarı çıkma davranışını ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmiştir. Türk katılımcılardan farklı olarak, bazı Suriyeli katılımcılar politik senaryo kapsamında, savaş koşulları ve savaşın belirsiz olduğu gibi gerekçeler öne sürerek Deniz'in davranışını ahlaki olarak meşrulaştırmış ve ahlaki olarak açıklanabilir bir davranış olarak değerlendirmişlerdir.

Özetleyecek olursak, Türk ve Suriyeli katılımcıların bakım/zarar, sadakat/ihanet ve kutsallık/yıkım ahlaki ihlali içeren senaryolara yönelik ahlaki yargıları arasında bir farklılık gözlenmemektedir. Katılımcıların hepsi bakım/zarar ve

kutsallık/yozaşma ahlaki ihlali içeren senaryoları hem politik hem de politik olmayan senaryolar için ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmişlerdir. Sadakat/ihanet temeli için ise, Türk ve Suriyeli katılımcıların ahlaki yargılarında senaryoların bağlamına göre (politik veya politik olmayan senaryo) herhangi bir tematik örüntü gözlenememiştir. Türk katılımcılardan farklı olarak, adalet/hilekarlık ve otorite/yıkım senaryoları için Suriyeli katılımcıların ahlaki yargılarının senaryonun bağlamına göre değişiklik gösterdiği bulunmuştur: Türk katılımcılar, politik senaryoda ve politik olmayan senaryolarda Deniz'in davranışını ahlaki ihlal olarak değerlendirmişlerdir. Suriyeliler katılımcılar ise, politik olmayan senaryoda Deniz'in davranışını ahlaki ihlal olarak tanımlarken, politik senaryoda çeşitli gerekçeler ne sürerek Deniz'in davranışını ahlaki olarak meşrulaştırmışlardır. Suriyeli katılımcıların, adalet/hilekarlık ve otorite/yıkım senaryoları için, politik olmayan senaryoda ve politik senaryoda farklılaşan ahlaki yargıları, politik şiddet ve g deneyiminin ahlaki temeller üzerinde ki etkisini yansıtmaktadır.

3.2.1. Bakım/Zarar

3.2.1.1. 'Ahlaki ihlal' yargısının gerekçeleri

Türk ve Suriyeli katılımcıların tamamı politik olmayan senaryoda bahsedilen "Deniz'in hastalıktan dolayı saçı dökülen çocuğa gülmesini" ve politik olan senaryoda bahsedilen "Deniz'in bomba isabet edip eli kopan çocuğa gülmesini" ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar ahlaki yargılarına gerekçe olarak Deniz'in davranışının karşı tarafı üzeceğini ve ona zarar vereceğini, bu yüzden yanlış olduğunu ifade etmişlerdir. Temel olarak bütün katılımcılar Deniz'in davranışını karşı tarafa zarar vereceği için ve üzeceği için yanlış bulunduğunu ifade etse de, Türk ve Suriyeli katılımcıların ahlaki açıklamalarının içeriklerinde senaryoların bağlamına göre ve katılımcıların etnik kimliğine göre çeşitlenmeler görülmektedir.

İlk olarak, katılımcıların politik olmayan senaryoya yönelik ahlaki açıklamalarına detaylı olarak baktığımız zaman, Türk ve Suriyeli katılımcıların tamamı, kanser hastası ocuk için üzüldüğünü ve ona acıdığını ifade etmişlerdir. Katılımcılar, senaryodaki çocuğun kanser hastası olduğu için zaten acı çektiğini, Deniz'in ona gülerek dalga geçmesiyle çocuğun acısının daha da artacağını ve daha

çok üzüleceğini ifade ederek Deniz'in davranışının çok yanlış olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar zaten fizyolojik olarak acı çeken çocuğun, Deniz'in gülmesiyle birlikte psikolojik olarak da zarar göreceğini belirtmişlerdir. Katılımcıların açıklamalarından, karşı tarafa verilen zarar üzerinden 'ahlaki ihlal' yargısında buldukları söylenebilir. S13K Deniz'in davranışı sonucunda kanser hastası çocuğun üzüleceğini, Deniz'in davranışının çocuğa psikolojik olarak zarar vereceğini aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir:

“Öyle bişey hiç olmaz çünkü yani o hasta çok üzülecek yani. Ona güldüğü zamanı ve kalbi kırılacak yani, ve yazık öyle bir davranış hiç uygun değil...ben zaten çok üzüldüm böyle insanlara...o çocuk zaten hasta kanser hastası Deniz öyle davranınca çok üzülecek belki de içinden hissedecek ve ölmek istiycek”

T6K, Deniz'in davranışının hasta çocuğa psikolojik olarak nasıl zarar vereceğini, onun hayata tutunmasını engelleyeceğini aşağıdaki gibi açıklamıştır:

“elinde olmayan bi sebepten dolayı onun saçları dökülmüş o da onla dalga geçiyo yani... onun destek çıkması gerekirken onla dalga geçtiği için onun da moralini düşürüyo. Bu sefer onun da yani hayata tutunmasını biraz daha düşürüyo yani”

Benzer şekilde, T11E hasta çocuğun zaten ölümcül hastalığı olduğunu ve bu dertle uğraştığını, Deniz'in çocuğa gülmesinin onun psikolojisini bozabileceğini ve intihara kadar götürebileceğini belirtmiştir:

“Hocam zaten lösemi hastası bi onla uğraşiyor derdi oluyo dermanı bulamıyor.. iyileşemeyecek belki belki ölümcül hastası da olabilir yani iyileşemeyip ve hem onlarla uğraşıp hem de hocam gülerse daha onun için daha kötü olur intihara bile gidebilir yani hocam öyle düşünüyorum.”

Katılımcıların bu açıklamaları, katılımcıların ahlaki davranışı yargılamak, dalga geçilen kanser hastası çocuğun neler hissedebileceği üzerine düşündüklerini ve onun duygularını anlamaya çalıştıklarını göstermektedir. Katılımcılar, Deniz'in davranışının hasta çocuğa kendisini toplumdan dışlanmış, üzgün ve eksik hissettirebileceğini, çocuğun utanabileceğini, gururunun incinebileceğini ve hatta kendini sorgulayıp intihara bile meyledebileceğini belirtmişlerdir. Katılımcılar, kendini karşı tarafın yerine koyup, bir eylemin karşı tarafta neler hissettirebileceğini düşünmenin çok önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların bahsettiği, karşı tarafın ne düşündüğünü, ne hissettiğini anlama, dikkate alma, karşı tarafa duyarlı olma,

karşı tarafın duygularını dikkate alarak ve kendi davranışlarının sonuçlarını hesap ederek eylemde bulunmak Ahlaki Temeller kuramı tarafından öne sürülen bakım/zarar boyutunun temelini oluşturmaktadır. Katılımcılar Deniz'in bu ahlaki temelden yoksun olduğunu, bu yüzden de kanser hastası çocukla dalga geçtiğini düşünmektedirler. T6K, Deniz'in dalga geçmesi sonucunda hasta çocuğun neler hissedebileceğini aşağıdaki gibi anlatmıştır:

“Kendini biraz eksik hissetmiştir diğer arkadaşlarına göre. Toplumda dışlanmış hissetmiştir...öyle küçümsenmiş.”

T8K lösemi hasta çocuğun çok üzüleceğini, bu üzüntüyle gidip saç ektirmek isteyeceğinden bahsetmiştir:

“Ya ben mesela lösemili çocuğun yerinde olsam mesela çok üzülürdüm yani saç falan diktirirdim kafama o anda hani gidip şey yapardım.”

İkinci olarak, katılımcıların politik olan senaryoya yönelik ahlaki açıklamalarına detaylı olarak baktığımız zaman, Türk ve Suriyeli katılımcıların tamamı bomba isabet etmesi sonucu eli kopan çocuk için üzüldüklerini ifade etmişlerdir. Ancak katılımcılardan bazıları senaryodaki çocuğun eli yaralı olduğu için zaten acı çektiğini, Deniz'in ona gülererek dalga geçmesiyle çocuğun acısının daha da artacağını, bu yüzden Deniz'in davranışını ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade ederlerken, bazı katılımcılar da eli yaralı çocuğun zaten fiziksel olarak canının yandığını ve acılarından dolayı da Deniz'in gülmesiyle ilgilenmeyeceğini, ancak yine de acı çeken birine gülmek yanlış olduğu için Deniz'in davranışını ahlaki olarak yanlış bulduklarını belirtmişlerdir. Her iki durumda da, katılımcılar ahlaki açıklamalarını “fiziksel acı”, “psikolojik acı”, “acı çekmek” ve “acı çekene duyarlı olmak” üzerinden yaparak, fizyolojik olarak acı çeken ya da psikolojik olarak acı çeken birine gülmenin yanlış olduğunu belirtmişlerdir. S11K eli koptuğu için zaten fizyolojik olarak acı çeken çocuğun Deniz'in kendisiyle dalga geçmesi sonucunda psikolojik olarak da acısının artacağını ifade etmiştir:

“Yani çok acı çok acı olmuş. Hem de hem ee vücut acısı hem de duygu acısı..yani çok acı olmuş. Hem manevi hem de maddi...Yani böyle gülmemeli hem yani çok bü çok acıdı hem de bir insan gelip gülüyo yani çok zor bu yani bu durum çok zor gerçekten...”

T6K, çocuğun zaten eli yaralı olduğu için kendi acısının olduğunu, Denizin davranışını çok dikkate almayacağını, ilgilense bile Denizin sorunlu birisi olduğunu düşüneceğini, çünkü normal bir insanın hayatta böyle yapmayacağını ifade etti:

“...ya zaten o anda canı acıdığı için Deniz’i fazla umursamamıştır yani ...ya eğer umursasaydı da yani ne düşünürdü yani onu bence kaale almazdı yani neden böyle bi şey yaptığını anlamazdı veya sorunu olduğunu düşünürdü. Çünkü normal bi insan hayatta öyle bi şey yapmaz sonuçta. “

Katılımcıların tamamı, politik senaryoda bahsedilen Deniz’in “bomba isabet etmesi sonucu eli kopan çocuğa gülme” davranışını anlamlandırmakta zorlanmış ve normal bir insanın karşısında acı çeken birisi varken nasıl gülebileceğini sorgulamışlardır. T8K ortada yaralanmış ve acı çeken bir çocuk varken gülerек dalga geçmek davranışının yanlış olduğu kadar normal-dışı olduğunu da belirtmiştir:

“Heralde denizde bir problem var...çünkü yaralanmış çocuk yani onun acısı var. Kalkıp da gülmek de doğru değil ki yani. Bi de o ortamda gülüncek bi şey değil yani. Hani gitsin evinde başka bi yerde gülsün yani o anda gördüğü anda gülmesi bence yanlış.”

Türk katılımcılardan farklı olarak, Suriyeli katılımcılardan bazıları politik senaryoda bahsedilen Deniz’in davranışını savaş ortamını bilmemek ve dolayısıyla da sadece savaş ortamında deneyimlenebilecek olan acıyı ve acı çeken insanların neler hissedebileceğini bilmemesi üzerinden açıklamışlardır. Deniz daha önce savaş ortamını ve oradaki acıyı deneyimlemediği için savaşta yaralanan insanların neler hissedebileceğini bilmediği düşünülmektedir. Denizin davranışı empati yapamaması üzerinden, empati yapamaması da daha önce hiç savaş ortamında bulunmaması üzerinden açıklanmıştır. Deniz bir gün savaş ortamını yaşarsa, ancak o zaman bu duyguları anlayabileceği ifade edilmiştir. Burada katılımcıların, sadece savaş yaşayan insanların savaş ortamını ve savaş ortamında acı çeken insanların hislerini anlayabileceğini varsaydıkları düşünülmektedir. Suriyeli katılımcılar politik olmayan senaryoda, Denizin davranışını “karşı tarafın neler hissedebileceğini düşünememek” üzerinden açıklarken, politik senaryoda Deniz’in davranışını “karşı tarafın neler hissedebileceğini düşünememek” yerine spesifik olarak “savaş ortamında acı çeken birinin neler hissedebileceğini düşünememek” üzerinden açıklamışlardır. Bu durum, katılımcıların savaş deneyimlerinin ahlak yorumlamalarında etkili olduğunu ve

yaşadıkları travmatik deneyimlerin izlerinin açıklamalarına yansıdığını göstermektedir. Suriyeli S13K, Deniz'in eli kopan çocuğun duygularını hissedememesini aşağıdaki sözlerle açıklamıştır:

“bence de yani ee Deniz çok yani hayatı çok rahat, hiç bir şey yaşamamış, savaş, korku, ölüm nedir hiç bilmiyor. Çünkü bir kere bile öyle bir hayat görse, eski hayatını özler, o zaman hisseder yaralanan insanların neler hissettiğini, ama şimdi hissedemiyor.”

3.2.1.2. ‘Ahlaki İhlal’ Yargısının Dini Gerekçeleri

Bazı Türk ve Suriyeli katılımcılar, Deniz'in davranışının bireysel olarak ve toplumsal olarak yanlış görüldüğü gibi, dini olarak da yanlış olduğunu öne sürmüşler ve Deniz'in davranışını ahlaki olarak yanlış olduğunu dini terimlerle de desteklemişlerdir. Bazı katılımcılar İslam dininde alay etmenin yanlış olduğunu belirtirlerken, bazı katılımcılar da hasta olan çocuğun ya da eli kopan çocuğun başına gelen olayların Tanrı'nın iradesinde olduğunu, bu olayların çocukların kendi seçimleri değil, Tanrı tarafından yazılan kaderleri olduğunu belirtmişler ve kaderleri içerisinde bu hastalıklar ve yaralanmalar vesilesiyle Tanrı tarafından bir imtihana tabi tutulduklarını ifade etmişlerdir. Senaryolardaki çocuğun başına gelen olayları, Tanrı'dan gelen ve Tanrı'nın imtihanı olarak değerlendirdikleri için de, çocukla dalga geçmenin ahlaki olarak yanlış olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda, katılımcıların Deniz'in davranışına yönelik ahlaki yargılarının bakım/zarar ahlaki temelinin yanı sıra kutsallık/yozlaşma ve otorite/yıkım temeliyle de ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Lösemi hastası çocuk ve eli kopan çocuğun başlarına gelen bu olayların kutsal olan Tanrı'nın (Allah) iradesinde ve bilgisinde olduğu, bu olayların Tanrı tarafından çocuklara yaşatıldığı düşünülerek, çocuklar ile dalga geçmenin dolaylı olarak kutsal olan Tanrı'nın iradesiyle dalga geçmek, onun iradesini sorgulayıp hafife almak ve dolayısıyla onun otoritesine saygısızlık etmek olarak yorumlandığı düşünülmektedir.

T7K İslam dininde alay etmenin karşı tarafı küçük düşüreceği için ve üzeceği için yanlış olduğunu belirtmiştir:

“Denizin davranışı yanlıştır, Çünkü Müslümanlıkta alay etmek doğru bir şey değildir ondan dolayı...kimseyi alçak görmek, hor görmek Müslümanlıkta uygun

değildir..Böyle davranmak çok kötü bir şey gururu falan incinir..bir kişiyi küçük görmek hoş olmadığı için zaten bazı toplumlarda da uygun olmayan birşeydir, Müslümanlıkta da böyle uygun gözükmediği için yanlıştır”.

S12K, bir insanın hastalığıyla dalga geçilmemesi gerektiğini, çünkü hastalığın kişinin kendi tercihi olmadığı, Tanrı'nın izni ve iradesinin altında o kişiye verildiğini, dolayısıyla Tanrı tarafından verilen bir hastalıkla dalga geçmenin yanlış olduğunu ifade etmiştir:

“Eee dalga geçmemeli yani ve de gülmemeli çünkü o bi hastalık, biz kendimizi o hastalığı seçmedik, Allah verdi, sonuçta Allah tan geldi.. dalga geçmek olmaz yani kabul etmek lazım.”

Benzer şekilde T18E lösemi hastası çocuğa gülerek dalga geçmenin yanlış olduğunu, çünkü hastalığın çocuğa Tanrı tarafından onu imtihan etmek ve sınamak amacıyla verildiğini, çocuğun kendi seçimi olmadığını bu yüzden de hoş görülmesi gerektiğini belirtmektedir:

“Yanlış bi şey çünkü arkadaş ee ona o hastalığı veren ona kendisi değil Allah vermiş o hastalığı. Bu imtihan süreci imtihan sürecidir. Herkesin hoş görmesi lazım hor görmemesi lazım.”

Türk katılımcılardan farklı olarak, Suriyeli katılımcılar, politik senaryoda bomba isabet etmesi sonucunda çocuğun elinin kopması durumunun çok acı verici ve zor bir durum olduğunu ve Suriye'deyken benzer olaylar gördüklerini tarif etseler de, bu acı verici durumların Tanrı'nın iradesinde olduğunu ve o çocukların kaderi olduğunu belirterek, çok üzülme ve ağlamanın yanlış olduğunu, kadere isyan olduğunu, bu yüzden sadece içinde hissetmek gerektiğinin altını çizdiler. Bu Suriyeli katılımcılara göre, başlarına gelen acı olaylar Allah'tan geldiği için bunlara çok üzülme ve ağlamak kutsal olan Allah'ın otoritesine isyan olarak algılanmaktadır. S13K Denizin davranışının yanlış olduğu, gülmenin dalga geçmenin kabul edilemez bir davranış olduğunu ifade ederken, savaş ortamında şahit olunan acıya kadere isyan derecesinde ağlamanın da yanlış olduğunu, acıyı içinde hissetmek gerektiğini, dışa çok yansıtılmaması gerektiğini aşağıdaki gibi ifade etti:

“Eee Denizin davranışı çok yanlış, ama böyle çok ağlamak felan da yanlış...biraz içinde hissetmek lazım sadece..ağlamak yanlış değil aslında bende ağlıyorum biraz ama çok ağlamıyorum çünkü bu kader, Allahın istediği oluyor, Allah öyle istiyorsa vardır bir hayır.”

Benzer şekilde, S19E Deniz'in davranışının yanlış olduğunu ifade ederken, İslam terminolojisinde olan kader ve şehitlik kavramlarından faydalandı:

“Deniz nasıl bir çocuk bilmiyorum, hiç gülünür mü? orda çocuğun kolu kopmuş, Denizinde başına gelebilirdi o da bomba gelen yerin yakınlarından geçiyormuş ama Deniz bunu düşünemiyor galiba..Heralde psikolojisi bozulmuş savaştan.. Acaba o çocuk orda ölse yine güler miydi, sonuçta ölse şehit olmuş olucak. Şehit olmuş çok komik dermiydi , hiç bunda gülücek bir şey yok. Ben gülücek hiç bir şey bulamıyorum, herkesin kaderi farklıdır, Allah onu şehit yapmak isterse şehit yapar. Zaten şehitler için öyle ağlamamak lazım, tamam biraz üzülürsün ama çok ta ağlamamak lazım sonuçta güzel bir yere gidiyor.”

Katılımcıların sözlerinden başlarına gelen acı olayların Allah'tan geldiğini, insan üzülse bile yine de bunun Tanrı'dan geldiğini, kader olduğunu bilmek gerektiği bu yüzden de çok üzülmemek gerektiği düşüncesi çıkartılabilir. Katılımcılar, acı olaylara üzülmenin de sınırlarını çizmiş gibiler: İnsanın başına gelen ya da şahitlik ettiği acı olaylar Tanrı'nın iradesinde gerçekleştiği için, üzülmenin de bir sınırı olmalı, kadere isyan ve Tanrı'nın otoritesine isyan edecek derecede çok ileri gitmemek gerekiyor, bu sınırı belirleyen de katılımcıların dini inançları ve kültürleri olduğu söylenebilir. Katılımcıların sözlerinden acı, kader ve üzülmenin sınırlarının yanı sıra, şehitlik kavramı da dikkat çekmektedir. Şehit, Müslümanlıkta savaş ortamında ölen kişiler için kullanılan bir terim olup, şehitlerin aslında ölmedikleri, ebedi olarak Tanrının onları ödüllendirdiği Cennette huzur içinde yaşadıklarına inanılmaktadır. S20E şehitlerin arkasından üzülmenin gereksiz olduğunu çünkü şehitlerin ebedi hayatta mutlu olduğunu aşağıdaki sözlerle belirtmiştir:

“Şehit demek, Allah için ölmüş demek, savaşta falan ölmüş, artık ebediyyen cennette yaşarlar, orda Allah onun bu güne kadar işlediği günahlarını affeder, yeni doğmuş bebek gibi olur...yani sonuçta cennete gideceği için çok ta üzülmeğe gerek yok.”

3.2.1.3. Deniz'in Ahlaki Kimliği

Türk ve Suriyeli katılımcılar bakım ve zarar boyutları üzerinden geliştirdikleri ahlaki söylemlerde Deniz'in ahlaki kimliğini çeşitli olumsuz özellikler çerçevesinde tanımlamışlardır. Türk ve Suriyeli katılımcıların politik olmayan senaryoda ve politik senaryoda Deniz'in kimliğine dair farklı tanımlamalarda buldukları söylenebilir. Şöyle ki, Türk ve Suriyeli ayrımı olmaksızın bütün katılımcılar politik olmayan senaryoda “kanserden dolayı saçları döküldüğü için çocukla dalga geçerek gülen

Denizi”, kendini üstün gören, insanlar arasındaki farklılıklara toleranssız, sorunlu, şımarık, empati yapamayan, karşı tarafın duygularını düşünmeyen birisi olarak tanımlarken, politik senaryoda bahsedilen “eline bomba isabet ettiği için eli kopan çocukla dalga geçerek gülen Deniz”i, sorunlu, hasta, normal olmayan, psikolojisi bozuk gibi daha keskin terimler kullanarak tanımlamışlardır. Bu bağlamda, katılımcıların kanser hastası çocukla dalga geçme davranışı içeren politik olmayan senaryoya, eline bomba isabet etmesi sonucunda eli kopan çocukla dalga geçme davranışı içeren politik senaryodan farklı yaklaşımları söylenebilir. Şöyle ki, politik senaryo da çocuğun aktif olarak acı çektiği ve Deniz’in bu aktif olarak acı çekmeye şahit olması söz konusuysa, politik olmayan senaryoda çocuğun kanser hastası olduğu söylenmekte ve ancak aktif olarak herhangi bir fiziksel acıdan bahsedilmemektedir. Politik senaryo ve politik olmayan senaryodaki acının türünün katılımcıların tepkilerinde fark yarattığı düşünülmektedir: Lösemi hastası çocuğa gülen Deniz fiziksel bir acıya şahit olmazken, eli kopan çocuğa gülen Deniz fiziksel bir acıya şahit olmakta ve buna rağmen gülmektedir. Katılımcılara göre, fiziksel olarak acı çektiğine şahit olunan birine gülmek, hasta olduğu bilinen birine (fiziksel acı çekiyor olabilir ama şahit olunmuyor) gülmekten daha uç ve kabul edilemez gibi gözükmektedir.

Bu çerçevede katılımcıların açıklamalarına yaklaştığımız zaman, ilk olarak, politik olmayan senaryoda lösemi hastası çocukla dalga geçen Deniz “şımarık, hayatı toz pembe gören, empati yapamayan” gibi kınayıcı, aşağılayıcı terimlerle olumsuz bir şekilde resmedilmektedir. T12E Deniz’in şımarık ve hayatı toz pembe gören ve empati yapamayan birisi olarak tanımlamıştır:

“Şımarık bi kız olduğu için öyle davranmış olabilir..eee kendini onun yerine koymamıştır. Kendini onun yerine koysaydı öyle yapmazdı. Aileden gelen bi şeydir bence. Çocuk belki rahat olduğu için öyle herkesi hayatı toz pembe görüyodur...insanların halinden anlamıyodur. Kendini onun yerine koysa hasta hisseder kendini nasıl diyeyim yani.”

Katılımcılar politik olmayan senaryoda Deniz’i davranışından dolayı ahlaki olarak yargılamakta ve onu şımarık, kendini üstün gören gibi kelimelerle tanımlarken, politik senaryoda Deniz davranışından dolayı “hasta, normal olmayan, psikolojisi bozuk” gibi terimlerle tanımlanmış ve dolayısıyla da “insanlıktan ve normallikten

uzaklaştırılmıştır. Katılımcılar için, aktif olarak acı çeken birine gülebilen birisinin “normal bir insan” gibi görmenin mümkün olmadığı gibi, hasta ya da psikolojisi bozuk birisinin davranışlarını da ahlaki olarak değerlendirmenin anlamlı olmayacağı söylenebilir. Katılımcıların bu açıklamalarından yola çıkarak, bakım/zarar ahlaki temeli çerçevesinde, fiziksel olarak acı çektiğine şahit olunan birisiyle dalga geçmenin, hasta olduğu bilinen ancak fiziksel acısına şahit olunmayan birisiyle dalga geçmekten daha farklı değerlendirildiği söylenebilir. Şöyle ki, bu araştırmaya katılan Türk ve Suriyeli katılımcılar politik olmayan ve politik senaryoların her ikisini için de Deniz’in davranışının ahlaki olarak yanlış olduğunu ifade etseler de, katılımcıların söylemlerinden politik senaryoda bahsedilen “açık acı” olarak tarif edilen “fiziksel olarak acı çektiğine şahit olunan birine gülmek” ve “örtük acı” olarak tarif edilebilecek “hasta olduğu bilinen birisine gülmek” davranışının “dalga geçme davranışın” dan daha farklı değerlendirildiği görülmektedir. Diğer bir deyişle, acının türünün (açık acı veya örtük acı) ahlaki yargının kuvvetini etkilediği düşünülmektedir.

T6K bomba isabet etmesi sonucunda eli kopan çocukla dalga geçen Deniz hakkında aşağıdaki gibi konuşmuştur:

“Neden böyle yaptı Deniz yani neden böyle yapıyorsun yani başkasının eksikleriyle çok dalga geçiyo yani bi de umm demek ki sorunlu bi çocuk Deniz hani çünkü her olumsuz şeyde bi dalga geçtiğine göre ummm Deniz yani demek ki o öyle şeylerin olabileceğini de bilmiyo demek ki yani çok tozpembe büyüdüyse..kötülükleri o zaman bilmiyosa yani onu şey olarak görmüyo. Ya hastalıklı bi çocuk ya da her şeyi hafif görüyo böyle kendinden aşağıda görüyo herkesi yaşadıkları olayları da küçümsüyo yani ...ama hiç kimsenin birbirinden bir farkı yok...bi eksğimiz bizi eksik kılmaz yada fazlamız üstün kalmaz.....yani normal bir insan hayatta böyle yapmaz sonuçta.. normal olsa hemen yardım ederdi ambulansa bindirirken yada bir geçmiş olsun birşeyler söyler gülmez kesinlikle...denizin aklından sorunu var heralde.”

Benzer şekilde, bomba isabet etmesi sonucu eli kopan çocuğa gülen Denizi, sırasıyla T12E akli dengesi yerine olmayan birisi olarak tanımlarken, T17E Denizde akli olarak bir problem olabileceğini belirtmiştir:

“Deniz’in akli dengesi yerinde değildir herhalde... Deniz’i anlayamadım şimdi kolu koptu yani gülünecek bi şey yoktur bunda..kendinde değildir Deniz herhalde.”

“Herhalde Deniz’de bir problem var. Yani bilemiyorum.”

Benzer şekilde, S12K eli kopan çocuğu görüp de gülen Deniz'i akıl hastası olarak tarif etmiştir:

“O, şey gördüğü zaman yani gördüğü zaman ya ağlıycak ya korkıcak ya da yerinde durucak hiç bişey söylemicek. Yani madem Deniz gördüyse bence o çocuk hasta.”

3.2.1.4. Ahlaki İhlalin Açığa Çıkardığı Duygu

Türk ve Suriyeli katılımcıların hepsi bakım/zarar senaryolarını yorumlarken, Deniz'in davranışını ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade ederlerken, senaryoda bahsi geçen lösemi hastası çocuk ve eli kopan çocuk için üzüldüklerini, ona acıdıklarını ve merhamet duyduklarını ifade etmişler ve bu ifadelerini ses tonları, jest ve mimikleriyle desteklemişlerdir. T7K ve S11K sırasıyla duygu ve düşüncelerini aşağıdaki gibi aktardılar:

“Yani çok zor bir durum, neden böyle yapmış ki? Yazık değil mi çocuğa? Ben hiç dayanmam yani, çok üzüldüm, ama tabiki yanlış bir şey böyle yapılmaz”

“Yani çok acı çok acımış. Hem de hem ee vücut acısı hem de duygu acısı..yani çok acımış. Hem manevi hem de maddi...Yani böyle gülmemeli hem yani çok bü çok acıdı hem de bir insan gelip gülüyo yani çok zor bu yani bu durum çok zor gerçekten...”

Türk katılımcılardan farklı olarak bazı Suriyeli katılımcılar, politik senaryodaki duruma benzer olayları daha önce yaşadıklarını ve böyle durumlarda gülmenin mümkün olmadığını ve zaten gülünmemesi gerektiğini ifade ederek, senaryodaki gibi yaralanmaların ve acının olduğu durumlarda normal bir insanın üzüleceğini, ağlayacağını ya da korkacağını belirttiler. Deniz ağlamayıp güldüğü içinde Deniz'in normal olup olmadığını, psikolojik sorunları olup olmadığını sorguladılar. Bu noktada, Suriyeli çocukların politik senaryoda geçen olayın benzerini daha önce yaşamış olmaları ve yaralanmaya şahit olma gibi durumların bir insanı nasıl hissettirebileceğini daha önce deneyimlemiş olmaları Deniz'in gülme davranışını sorgulamalarına, anlamlandıramamalarına ve böyle durumlarda insanların üzülmeye ve korku gibi duyguları hissetmesi gerektiğini belirtmelerine neden olmuş gibi gözüküyor. Türk katılımcılarda Suriyeli katılımcılar gibi politik senaryoda Deniz'in davranışını yanlış bulduklarını ifade etseler de, hiç birisinin spesifik olarak böyle bir durumun insanı nasıl hissettireceğini belirtme gereği duymadıkları görülmektedir. Burada, politik senaryoların Suriyeli mülteci katılımcılara benzer durumlarda yaşadıkları duyguları

çağrıştırdığı ve kendilerini yaralanan çocuğun yerine koyarak Deniz'in davranışını değerlendirdikleri söylenebilir.

S12K yaralı bir çocuk görmenin normal bir insanda üzülmeye, ağlama ve korkma gibi duyguları uyandıracaklarını, Deniz'de bu duyguları uyandırmadığına göre Deniz'in hasta olabileceğini düşündüğünü belirtti:

“o şey gör yani gördüğü zaman ya ağlayacak ya korkacak ya da yerinde duracak hiç bir şey söylemeyecek. Yani madem Deniz gördüyse ve gülüyorsa bence o çocuk hasta.”

S1K aşağıdaki sözlerle Deniz'in gülmesinin yanlış olduğunu belirterek, böyle bir durumda hissedilecek duygu ve davranışı aşağıdaki gibi tarif etti.

“Böyle bir durumda yapılması gereken şey ya ağlamak ya korkmaktır, ama hiç bir şey yokmuş gibi gülmek kabul edilemez, ve normal olarak değerlendirilmediği için Deniz'in davranışı yanlış”

S6K Suriye'de yaşadığı dönemde senaryodakine benzer yaralanma vakalarına bizzat kendisinin şahit olduğu, Türkiye'de yaşadığı dönemde de Suriye'deki akrabalarının gönderdiği fotoğraflar aracılığıyla şahitlik ettiğini, ancak bu acı durumları görmenin kendisinde hiçbir zaman gülme veya dalga geçme duygusunu açığa çıkarmadığını, aksine korktuğunu, üzüldüğünü ve ağladığını ifade etti:

“Eskiden böyle görmüştüm mesela dört seneden önce görmemişim umm hep üzüldüm, ee ağlıyordum küçükken küçükken de böyle çok görüyordum çok üzüldüm...çok böyle bi şey gördüm ama ee hiç hayatımda gülme gelmedi. Ordan çıktım buraya geldim ondan biraz mutluyum ama şimdi gene Afrin'de... gene savaş var. Ee bizim akrabalarımız hepsi orda. Gene görüyom telefonda mesela fotoğraf şeyler gönderiyorlar...gene görüyom öyle bi şey.”

3.2.1.5. Ahlak Eğitiminde Ailenin Rolü

Türk ve Suriyeli katılımcılardan bir çoğu “kanser hastası bir çocuğa gülmek” ve “eli kopan bir çocuğa gülmek” davranışının karşı tarafın duygularını düşünememe, kendini karşı tarafın yerine koyamama, empati yapamama ve davranışlarının sonuçlarını düşünememe gibi ahlaki erdemlerden yoksun olmayla ilgili olduğunu açıklamış ve bu erdemlerin ailede eğitimle alınacak ya da aile içinde öğrenilen bir şey olduğunu düşündüklerini ifade etmişlerdir. Deniz'in davranışlarını da bahsedilen ahlaki erdemlerden yoksun olmasıyla ve ailesinin Deniz'de bu eğitimleri vermemesiyle açıklamışlardır. Deniz'in davranışlarından Deniz'i sorumlu tuttıkları kadar ailelerini

de sorumlu tutmuşlardır. Suriyeli S13K aşağıdaki Deniz'in kanser hastası çocukla dalga geçmesini ailesinden yeterince terbiye almamasıyla açıklamıştır:

“Belki çünkü Deniz o çocuğun ne hissettiğini, ne yaşadığını anlayamıyor, eğer gülersem o çocuk ne hisseder diye çok düşünmüyor.. Ailesinden belki. Ailesi mesela çok terbiye vermemiştir.”

T6K Deniz'in kanser hastası çocukla dalga geçmesini evdeki yetiştirme ortamıyla ilişkilendirilmiş ve Deniz'in davranışını, evde ebeveynleri tarafından kendini diğer insanlardan üstün görmenin ve başkalarını küçük görmenin yanlış olduğu ve insanlar arasında farklılıkların olabileceğinin öğretilmediği üzerinden açıklamıştır.

T6K: *“...neden belki evde öğretilmediği için yani bilmediği için olabilir. Farkında değildir o yüzden yani. Yoksa bilse yapmazdı. Zaten çok hoş bi şey değil yani. Nasıl desem dalga geçmiş demek ki küçük görüyo demek ki yani.. bi büyüklenme var onda. Evde demek ki çok şımartıldıysa böyle insanlarla dalga geçiyo.”*

G: *“Peki dedin ya hani evde ona öğretilmeyen ne olabilir sence?”*

T6K: *“ya herkesin aynı olmadığı hastalıkların olduğu “*

3.2.1.6. Empatinin Önemi

Katılımcıların hepsi kendini başkasının yerine koyabilme, diğer bir deyişle empati yapabilmenin öneminden bahsetmişlerdir. Katılımcılara göre, lösemi hasta çocukla dalga geçen veya eli kopan çocuğa gülen Deniz'in davranışlarının en önemli sebebi Deniz'in “kendisini karşı tarafından yerine koyabilme” yeteneğinden/erdeminden yoksun olmasıdır. Katılımcılar, Deniz'in kendisini başkasının yerine koyamamasını gerek ailede aldığı eğitimin yetersizliğiyle, gerek akli dengesinin veya psikolojisinin bozuk olmasıyla gerekse de kişisel tercihi olmasıyla açıklasalar da, hepsi empati yapabilmenin önemini vurgulamışlardır. Katılımcıların hepsi Deniz'in eğer kendisini karşı tarafın (lösemi hastası veya eli kopan çocuk) yerine koyabilseydi böyle davranmayacağını belirtmişlerdir. Bu bağlamda, karşı tarafa verilecek zarar veya faydanın değerlendirilmesinde, kendini karşı tarafın yerine koyabilmenin önemi vurgulanmıştır: T12E, Deniz eğer kendisini karşı tarafın yerine koyabilseydi böyle davranmayacağını daha farklı davranacağını aşağıdaki gibi açıklamıştır:

“ee kendini onun yerine koymamıştır. Kendini onun yerine koysaydı öyle yapmazdı. Aileden gelen bi şeydir bence...”

Benzer şekilde T7K, Denizi davranışını empati yapamamasıyla açıklamıştır:

“Empati yapamadığı için olabilir...kendini yerine koymadığı için”

Bu açıklamalar çerçevesinde katılımcıların ahlak yorumlamalarından, bakım/zarar ahlaki boyutunun temel taşlarından birisinin “karşı tarafın duygu durumuna duyarlı olmak, kendini karşı tarafın yerine koyarak ne hissettiğini anlayabilmek” olduğunu söyleyebiliriz. ATK ile uyumlu olarak, katılımcılar karşı tarafın hislerine ve sinyallerine duyarlı olmanın önemini belirtmişlerdir.

3.2.1.7. Ahlaki Olarak Yapılması Gereken Davranış

Türk ve Suriyeli katılımcılar politik ve politik olmayan senaryolarda Deniz’in davranışının karşı tarafa zarar verdiği için yanlış olduğunu söylemekle yetinmeyip, aynı zamanda Deniz’in zor durumda olan birine veya acı çektiğine şahit olduğu birine nasıl davranması gerektiğine de işaret ettiler. Ahlaki temeller kuramı çerçevesinde zarar temelinin zıttı bakım olduğu düşünülürse, katılımcıların açıklamalarının hasta çocuğun acısını hafifletmek, çocuğa destek olmak, çocuğun iyi oluş haline katkıda bulunmak ve onu koruyup kollamak ile ilişkili olduğu, bu yüzden de bakım temeli çerçevesinde ele alınabileceği söylenebilir. Katılımcılara göre, politik olmayan senaryolardaki Deniz’in lösemi hastası çocuğun acısını hafifletmek ve kendisini daha iyi hissetmesini sağlamak amacıyla onunla arkadaşlık kurmak, muhabbet etmek ve dua etmek gibi davranışlarda bulunması gerekirken, politik senaryodaki Deniz’in çocuğa yardım etmesi, ambulans çağırması ve ona iyileşmesi için dua etmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Katılımcılar Deniz’in davranışının ahlaki olarak ne derece yanlış ve ne derece doğru olduğunu ne yapmaması ve neyden kaçınması gerektiği üzerinden yargılamak ve yaptığı davranıştan dolayı onu kınarlarken, Deniz’in ne yapması gerektiği üzerine yaptıkları yorumlarda daha esnek oldukları görülmüştür. Deniz’in hasta olduğu için veya eli koptuğu için acı çeken çocuğun acısını hafifletmek amacıyla bir şeyler yapması gerektiğini belirtmişler, kendileri Deniz’in yerine olsa böyle davranacaklarını

dile getirmişler ve bu davranışlarda bulunmasını Denize bir tavsiye olarak sunmuşlardır. Deniz'i tavsiye niteliğindeki bu davranışlarda bulunup bulunmama üzerinden ahlaki olarak yargılamamışlardır. Diğer bir deyişle, Deniz'e bu davranışlarda bulunmasını önermişler, ancak Deniz bu davranışlarda bulunmadığı için onu kınamamışlar, sadece böyle davranması gerektiğini ve böyle davranrsa daha iyi olacağını belirtmişlerdir.

S1K, Deniz'in lösemi hastası çocuğa destek olmak ve onun acısını hafifletmek amacıyla nasıl davranması gerektiğini aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

“Eee çok zor bir durum.. Bu şey bu davranış. Şöyle bi şey yapsaydı; çocukla muhabbet etseydi yani yanında dursaydı falan daha iyi olurdu. Hem hem onun için hem de çocuk için daha iyi olurdu. Bunun şey ne diyi... ya zaten çocuk şey kesin yani üzülüyo her gün hasta olduğu için saç ya da saç olmadığı için. Mesela onun arkadaşı olabilirdi. Olsun her şey yaşar falan derdi mesela. Ya da onun arkadaşı, o da saçlarını keserdi onun için mesela”

Benzer şekilde, T6K eli kopan çocukla dalga geçen çocuğun davranışının yanlış olduğunu söylemekle yetinmeyip, Deniz'in yaralı çocuğu ambulansa bindirmeye yardım etmesi gerektiğini, ya da geçmiş olsun demesi gerektiğini ifade etti. Hatta bununla yetinmeyip, Deniz'in yerinde kendisi olsa dua edeceğinden de bahsetti.

“Hemen yardım etmesi gerekirdi ambulansa bindirirken ya da bi geçmiş olsun bi şeyler söyler yani gülmez kesinlikle.. ben olsam zaten ben hemen noldu diye bi araştırdım öyle elimden ne geliyorsa onu yapmaya çalışırdım ya hiçbi şey gelmedi ayetel kürsi bi şey okurdum yani şifa olsun diye “

Sırasıyla, T9K ve T17 de Deniz'in yaralı çocuğa yardım etmesi gerektiği konusunda hemfikirdirler.

“Gidip de mesela hani yardım etmesi veya hani elinden geleni yapması gerekiyor hani... “

“Deniz dalga geçmek yerine arkadaşlık belki de kurabilirdi mesela...yardımcı olabilirdi yani dostluk kurabilirdi mesela.”

3.2.1.8. Üçüncü Şahısın Müdahalesinin Gerekliliği

Türk ve Suriyeli katılımcılar Deniz'in davranışını karşı tarafa zarar verdiği için ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmişler ve Deniz'in lösemi hastası çocuğun veya eli koptuğu için fiziksel olarak acı çeken çocuğun acısını hafifletmek amacıyla ne yapması gerektiğine dair çeşitli tavsiyelerde bulunmuşlardır. Türk ve Suriyeli katılımcıların birçoğu (16T, 18S), Deniz'in ne yapması gerektiğine dair tavsiyelerde bulunmakla yetinmemiş, Deniz'in çocuğa zarar vermesini engellemek amacıyla üçüncü bir şahısın (third party) davranışa müdahale etmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Katılımcılar üçüncü şahısın müdahalesinin gerekli olmasını, Deniz'in davranışının sadece kendilerine yanlış gelmediği, toplumsal olarak da yanlış olduğunu belirterek açıklamışlardır. Deniz'in lösemi hastası çocukla dalga geçerek gülmesi ve bomba isabet etmesi sonucu eli kopan çocukla dalga geçmesinin toplumdaki insanlar tarafından da ahlaki olarak kabul edilemez bir davranış olduğu düşünülmektedir. Böylelikle katılımcılar bir yandan kendi ahlaki yargılarını desteklemekte, toplumunda kendileri gibi düşündüğünü ve düşüneceğini ifade etmekte, bir yandan da bakım/zarar ahlaki temelinin toplumsal boyutlarına işaret etmektedirler. Katılımcıların açıklamalarına göre, bu müdahalenin şekilleri, Deniz'i tabancayla vurmak, Deniz'i ortamdaki uzaklaştırmak, Deniz'le konuşarak onu davranışının yanlışlığına dair uyarmak veya Deniz'in empati yapmasını sağlamak olarak çeşitlenmektedir.

T11E Deniz'in davranışını yanlış bulduğunu ve bu davranışın Deniz'in ailesi, akrabaları ve yakınları tarafından da onaylanmayacağını, akrabalarından birisinin Deniz'in davranışına son vermek amacıyla Deniz'i tabancayla vurabileceğinden ve hatta buna benzer olayların toplumda yaşandığından bahsetti:

“Deniz nasıl bi kızmış ya...hepsi yanlış hocam bunun doğru bi şeyi yok yani neden güler ne de yapar bu belki psikolojisi bozuktur kızın ondan yapabilir eğlence arıyodur... hocam zaten çocuğun kolu kopmuş belki ailesi var orda babası var akrabaları var adamların derdi var zaten...sen onlara derman olucan zaman derman olman lazımken öyle gülersen kötü bakarız yani hoş olmaz belki o akrabasından ailesinden biri çıkar onu da vurur yani...çok oluyor hocam..Türkiyede oluyor hocam yani...”

T11E, Deniz'in davranışının yanlış olduğunu ve onu uyararak gerektiğini aşağıdaki cümlelerle açıklamıştır:

“Az küçük olsa öğrenir de on altı yaşında yani kendi öğrenebilir de neden yapıyorsun gülüyorsun o hasta sen de yerinde olabilirsiniz onun her şey olabilir sen yerinde olsan ne hissedersin diyebilirim hocam tatlı bir dille”

T12E, eğer orda kendisi olsaydı kolu kopan çocuğa destek olmak için onu birkaç hafta sonra ziyarete gidebileceğini, ancak o an kolu kopan çocuğun morali daha çok bozulmasın diye Deniz'i ordan uzaklaştırmak gerektiğini belirtti:

“Ben olsam belki be yapacağımı bilemezdim kendime gelemezdim birkaç hafta ya o kopukluğu görünce çok üzülürdüm o duruma hatta gidip o kişiyi ziyaret edebilirdim... Orda bunu gören insanların Deniz'e kızmaları lazım uyarmaları lazım...burada gülünecek bi şey yok neden gülüyorsun ee kolu kopmuş burada çok ağır bi şey bu neden gülüyorsun ki uzaklaştırmaları lazım hatta ordan çocuğun kolu kopan kişinin daha moralinin bozulmaması için.”

T13E, kendisi Deniz'in yanında olmuş olsa muhakkak Deniz'i uyaracağından ve Deniz'in kendisini hasta çocuğun yerine koyarak düşünmeye davet edeceğinden bahsetti:

“Uyarırdım niye gülüyon diye mesela...gülünecek bi şey yok Allah öyle yaratmış öyle hastalık vermiş o kusur sende de olabilirdi.. sen de sen de böyle olsan birisi sana gülse hoşuna gider miydi uyarırım.”

Katılımcıların açıklamalarından, ahlak tanımlamalarında bakım/zarar temelini sadece başkasına zarar vermemek üzerinden değil aynı zamanda verilen zararı en aza indirmek veya ortadan kaldırmak ile ilişkili de olduğu söylenebilir.

3.2.2. Adalet/Hilekarlık

Türk ve Suriyeli katılımcıların çoğunluğu (23T, 18S), politik olmayan senaryoda bahsedilen “Deniz'in okul kantini sırasında beklerken kantinci babasının arkadaşı olduğu için en öne geçme davranışını” ve politik senaryoda bahsedilen “yardım kamyonunun önünde sırada beklerken yardımları dağıtan kişi babasının arkadaşı olduğu için en öne geçme davranışını” ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmişlerdir. Beş Suriyeli katılımcı ise diğer katılımcılar gibi politik olmayan senaryoda Deniz'in davranışını ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade ederlerken, diğer

katılımcılardan farklı olarak politik senaryoda, Deniz'in davranışını çeşitli gerekçeler öne sürerek (niyet, ailesine yardım, çok aç olması vs.) ahlaki olarak meşrulaştırmış ve "ahlaki olarak açıklanabilir" bir davranış olduğunu belirtmişlerdir. "Ahlaki olarak açıklanabilir" kavramı, katılımcıların normal koşullar altında Deniz'in davranışını yanlış bulduklarını, ancak çeşitli gerekçelerden dolayı bahsedilen senaryoda Deniz'in davranışını ahlaki olarak açıklayabildikleri ve ahlaki olarak onayladıkları anlamına gelmektedir.

Aşağıdaki kısımda, detaylı olarak katılımcıların Deniz'in davranışı neden ahlaki olarak yanlış bulduklarına ve neden ahlaki olarak açıklanabilir bulduklarına dair açıklamaları ele alınacaktır. İlk olarak, Deniz'in davranışını ahlaki olarak yanlış bulan Türk ve Suriyeli katılımcıların açıklamaları 'Ahlaki ihlal yargısının gerekçeleri' başlığı altında incelenecek olup, bu açıklamalar 4 başlık çerçevesinde şekillendirilmiştir: (1) niyet ve davranış ayrımı, (2) hilekarları gruptan dışlama, (3) ahlaki yargının dini gerekçeleri, (3) Deniz'in ahlaki kimliği, (4) ahlaki ihlalin sorumluluğunun dağılması. İkinci olarak da, katılımcılara sunulan politik senaryo bağlamında Deniz'in davranışını ahlaki olarak açıklanabilir bulan Suriyeli çocukların ahlak yorumlamaları 'ahlaki olarak açıklanabilir davranışın gerekçeleri' başlığı altında detaylı olarak ele alınacaktır.

3.2.2.1. 'Ahlaki İhlal' Yargısının Gerekçeleri

İlk olarak, Türk ve Suriyeli katılımcıların politik olmayan senaryoda bahsedilen "Denizin okul kantin sırasında beklerken kantinci babasının arkadaşı olduğu için en öne geçme davranışına" ve politik senaryoda bahsedilen "yardım dağıtan kamyonun önünde sıra beklerken en öne geçmesi davranışına" yönelik ahlaki yargılarına detaylı olarak baktığımız zaman, katılımcıların çoğunluğu (23T, 18S) Deniz'in davranışının yanlış olduğunu belirtmişler ve bu durumun kendilerini ve sırada bekleyen diğer insanları sinirlendirip kızdırabileceğini ifade etmişler, hatta bazı katılımcılar Deniz'in bu davranışının grup normlarını ihlal ettiğini düşünerek Deniz'in okul arkadaşları tarafından dışlanmasının söz konusu olabileceğini belirtmişlerdir. Bazı Türk ve Suriyeli katılımcılar, ahlaki davranışı yargılamakta Deniz'in niyetine de odaklanmış, Deniz'in derse geç kalmamak, acıkan ailesine yardım götürmek veya çok acıkmış olduğundan sıranın önüne geçtiği için Deniz'in niyetinin kötü olmadığını belirtmiş,

ancak niyetinin iyi olmasının Deniz'in davranışını meşrulaştırmayacağını belirterek Deniz'in davranışının yanlış olduğunu ifade etmişlerdir. Bu noktada, katılımcıların ahlaki davranışı yargılarken niyet ve davranış ayrımı yapabilmeleri dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra, Türk ve Suriyeli katılımcılar Deniz'in davranışının ahlaki olarak yanlış olmasını, eşitlik ve hak kavramları üzerinden açıklarken sıklıkla günah, haram, kul hakkı, ilahi adalet gibi İslam dininin adalet ölçülerini yansıtan kavramlarla açıklamalarını desteklemişlerdir. Deniz'in davranışının ahlaki olarak yanlış olduğu gibi, İslam dinine göre de yanlış olduğunu kul hakkı, helal, haram, günah, ilahi adalet kavramları çerçevesinde detaylı olarak açıklamışlardır. Katılımcıların İslam dininin adalet terminolojisini yansıtan kelimeleri kullanmaları ve açıklamalarını desteklemeleri, bu katılımcıların adalet ahlaki temelini dini inançları tarafından renklendiğini göstermektedir. Ve bu durum katılımcıların Müslüman olmalarıyla açıklanabilir.

Türk ve Suriyeli katılımcıların çoğu, politik ve politik olmayan senaryolarda Deniz'in davranışını ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmiş ve Deniz'in davranışının ahlaki olarak yanlış olmasını eşitlik, hak ve insan olmak kavramları üzerinden açıklamışlardır. Katılımcıların sözlerinden, adalet/hilekarlık ahlaki temelini içeriğini hak ve eşitlik kavramlarının oluşturduğunu söyleyebiliriz. Katılımcılar, sırada bir başkasının önüne geçerek “haksızlık yapma”nın ve diğer kişilerin “hakkı yeme”nin yanlış olduğunu ve kaçınılması gereken bir davranış olduğunu ifade ederken, yapılması gereken ya da ahlaki olarak yapılması uygun olan davranışın “Deniz'in de diğer çocuklar gibi sıranın kendisine gelmesini beklemesi” olarak belirtmiş ve bunu herkesin eşit olduğu ve insan olduğu kavramları üzerinden açıklamışlardır.

S1K, Deniz'in politik ve politik olmayan senaryodaki davranışının ahlaki olarak yanlış olmasını herkesin eşit olması gerektiği üzerinden açıklamış ve herkes eşit olduğu için Deniz'in de diğer çocuklar gibi sırada beklemesi gerektiğini ifade etmiştir:

“Eee şey diğer çocuklar gibi sırada beklemesi lazım. Çünkü burda herkes eşit davranmas...evet yani eşit olması lazım. Yani sırayla sıra normal sırada beklemesi lazım ve en öne geçmemesi lazım.”

Benzer şekilde S12K, Deniz'in davranışının yanlış olmasını, bütün insanların eşit olması üzerinden açıklarken, bütün insanların aynı muameleyi görmesi gerektiğinin altını çizmiştir:

“Öyle bişey yapmamalı çünkü bütün insanlar eşittir yani. Ben insanım sen de insan. Ben öğrenciyim sen de öğrenci. Eee o simitçi baban da olsa sen sırada beklemelisin...yani benim arkadaşım ya da babamın arkadaşı eğerse ben en öne geçerim yok, çok yanlış bişey. Herkese ee aynı davranmalıyız yani madem o kız sırada bekliyo, o da yani derse geç kalıcak ben de o zaman derse geç kalırım ya da diğer teneffüsü beklesin. Yani aslında sabah erken kalkarsa kahvaltı yapar heralde. Öyle...”

Benzer şekilde, S11K, Deniz'in yardım dağıtan kamyonun önünde diğer herkes gibi sırada beklemesi gerektiğini, öne geçmesini yanlış olduğunu belirtti:

“Beklemesi lazım herkes gibi öne geçmek olmaz, İnsanların önü yani sıranın en önüne geçmemeli, sonuçta onlarda insan onlarda açlar.”

3.2.2.1.1. Niyet ve Davranış Ayrımı

Bazı katılımcılar, Deniz'in davranışının ahlaki olarak yanlış olduğunu belirtmekle kalmayıp Deniz'in niyeti ve davranışı arasındaki ayrıma da işaret etmiştir: Deniz'in çok acıktığı için, derse geç kalmamak için veya ailesine yardım götürmek için sıranın en önüne geçmiş olabileceği belirtilerek, Deniz'in niyetinin iyi olduğunun altı çizmiş, ancak niyetinin iyi olmasının davranışı meşrulaştırmayacağı belirtilerek Deniz'in davranışının ahlaki olarak yanlış olduğu ifade etmişlerdir. S13K, Deniz'in davranışının yanlış olduğunu hak kavramı üzerinden açıklayarak, Deniz'in niyeti ve davranışı arasındaki ayrıma işaret etmiştir. S13K'ya göre, derse geç kalmamak için sıranın en önüne geçen Deniz'in niyeti iyi olarak değerlendirilse de, sırada bekleyen diğer çocuklarında derse geç kalacağı düşünüldüğü zaman Deniz'in davranışının yanlış olduğu söylenebilir:

“O da yanlış bir şey çünkü yani onlar insanlar sıra sırala yani sırada. Onlar da belki zaman geçecekler, onlar da belki Deniz gibi derse geç kalacaklar ama onlar da bekliyecek mecbur. Olmaz çünkü yani. Öyle sıra sırada durmadılar zamanı böyle yani olucak karış her şey karıştıracak hakkını alıyo. Mesela bi tane insanın hakkını yiyorsun..ama deniz bunu derse geç kalmamak için yapıyor, aslına niyeti iyi, derse gitmek istiyor, hemen alayım gideyim diye düşünüyor, ama diğer arkadaşları da aynı durumda, o yüzden denizin davranışı yanlış.”

T6K, yardım kamyonunun önünde sırada beklerken en öne geçen Deniz'in, çok acıkmış olabileceği için, savaş sonuçta zor bir zaman olabileceği için ve diğer

insanların aç olduğunu akıl edemediği için böyle davranmış olabileceğini, ancak bu sebeplerin Deniz'in davranışını meşru kılmayacağını, Deniz'in davranışının yine de ahlaki olarak yanlış olduğunu belirtmiştir:

T6K: *“yani çok acıktığı için böyle davranış olabilir bi de ya o zaman belki düşünmemiştir çok açlık olduğu için bi de zor bi zaman olduğu için öyle aklına gelmemiştir yani başkalarının da aynı durumda olduğu...”*

G: *“Peki mesela diyelim ki hani çok bi zaman çok da acıktı böyle durumlar onların yaptığı davranışı biraz daha ee meşru kılar mı?”*

T6K: *“Yoo yine aynı kötülükte olur yanlışlıkta olur ama işte biraz daha açıklaması olur yani diğerlerinden.”*

T13E, Deniz'in aç olan ailesine yemek götürmek için sıranın önüne geçtiğini, bunun aslında iyi bir şey olduğunu, ancak bekleyen insanların da savaştan çıktığını ve aç olabileceğini belirterek herkesin sıra beklemesi gerektiğini, Deniz'in davranışının yanlış olduğunu ifade etti:

“Deniz ailesini düşünmüştür yani bi an önce yemeği alayım da götüreyim diye, ailesini düşünmüştür aç kalmasınlar diye, bu iyi bir şey ama yine de yanlış yapmaması gereken bi şey. orda madem savaş varsa herkes sırada açlıktan madem yardım yapılıyorsa herkes sırasını beklemek zorunda.”

Katılımcıların bu açıklamalarından, politik senaryoda bahsedilen günlerdir aç olan ailesine yemek almak için sırada bekleyen Deniz'in, yardım dağıtan kişi babasının arkadaşı olduğu için sıra beklemeden en öne geçme davranışının, ATK tarafından öne sürülen adalet/hilekarlık boyutu ve bakım/zarar boyutu çerçevesinde ele alındığı söylenebilir. Deniz'in günlerdir aç olan ailesine yemek götürmek için sırada beklemesi bakım boyutu çerçevesinde değerlendirildiği zaman, Deniz'in ailesinin acıktığı sinyallerini alması, onların acısını hafifletmeye çalışması, bakımını sağlamaya çalışması ve koruması ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

3.2.2.1.2. Gruptan Dışlama

Bazı Türk ve Suriyeli katılımcılar, Deniz'in davranışlarının sonuçlarına odaklanarak, Deniz'in davranışının sırada bekleyen diğer insanları sinirlendirebileceğini ve Deniz'i cezalandırmalarına ve gruptan dışlamalarına sebep olabileceğini belirtti:

S11K, kantin sırasında en öne geçen Deniz'in davranışını değerlendirirken, Deniz'in davranışının yanlış olduğu, onun da diğer insanlar gibi beklemesi gerektiğini belirtirken, sıradaki insanların bu duruma üzülebileceklerini, Deniz'e sinirlenebileceklerini ve onu affetmeyebileceklerini, sonuçta aynı okulda okuduğu için de Deniz için zor bir durum olduğunu belirtti:

“Bu da yani ol olmamalı. Çünkü her yani insanlar hepsi bekliyolar...sen de onlar gibi bir insansın yani. Böyle yapmamalısın. Yani sen kendine koy yani orda kendine koy napardın. Tabiki de üzülecektin ve sinirlenecektin. Ya belki Denizi affetmiyecekler bile, düşünsene sonuçta aynı okuldasın yüz yüze bakıyorsun. Ben olsam öyle yapmazdım.”

Benzer şekilde, T16E kantinde sırada bekleyen okul arkadaşlarının Deniz'e sinirleneceğinden ve onun hakkında kötü düşüneceğinden bahsetti:

“Kızmışlardır içlerinden,içlerinden ne bileyim lafetmişlerdir belki arkadaşının babası var diye hemen kaynak yapıyo kötü düşünmüşlerdir onun hakkında.”

Benzer şekilde, yardım kamyonunun önünde sıra beklemeden en öne geçen Deniz'in davranışını yanlış bulan S18E, sıradaki insanlarda aç olduğu için Deniz'e sinirlenebilecekleri ve hatta birlik olup Deniz'i dövebileceklerinden bahsetti:

“Yani sonuçta o sıradaki herkes aç, bekliyor, sıra bana gelsin diye, Deniz de elini kolunu sallaya sallaya gelip alıyor yemeği, onu dövebilirler bence, hepsi sinirlenir birlik olup Denizi döverler, oluyor yani böyle şeyler..”

Katılımcıların açıklamaları, ATK tarafından öne sürülen adalet/hilekarlık boyutunun hilekarlık yapanların cezalandırılması ve gruptan dışarı atılması yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilebilir. Katılımcılara göre, Deniz'in hilekarlık davranışı arkadaşlarını üzebilir, sinirlendirilebilir ve hatta Deniz'i hiç affetmeyebilirler, dolayısıyla da Deniz'in aynı okulu paylaştığı arkadaşlarıyla bundan sonra iletişimini ve etkileşimini nasıl devam ettireceği sorgulanıyor. Şöyle ki, Deniz kantin sırasında sıra beklemeden en öne geçerek grup tarafından norm olarak kabul edilen “sırada bekleme davranışını” ihlal etmiş ve arkadaşları da grup normlarını ihlal ederek hilekarlık yapan Denizi gruptan dışlayabilecekleri gibi Deniz onların yüzüne nasıl bakacağı sorgulanıyor.

3.2.2.1.3. ‘Ahlaki İhlal’ Yargısının Dini Gerekçeleri

Bazı Türk ve Suriyeli katılımcılar, Deniz’in davranışının yanlış olmasını eşitlik üzerinden açıklamakla yetinmeyip, Deniz’in davranışının İslam dinine göre de yanlış olduğunu, Müslümanlıkta kullanılan hak, kul hakkı, günah, haram, helal ve ilahi adalet gibi kavramlar çerçevesinde açıkladılar. Bu durum, bu katılımcıların adalet temelini kendilerini ait hissettikleri inanç sistemi tarafından şekillendiğini göstermektedir. Katılımcıların açıklamalarından, Deniz’in davranışın ahlaki olarak yanlış olduğu kadar dinen de yanlış olduğu düşüncesi çıkarılabilir. T11E, Deniz’in davranışını diğer arkadaşları da sırada beklediği ve onlarda Deniz gibi aç olduğu ve Deniz’in onlardan bir farklı olmadığı için yanlış bulduğunu ifade ederken, aynı zamanda bu davranışın Allah katında da “kul hakkı” olduğu için yanlış olduğunu belirtmiştir.

“Hocam zaten Allah katında yanlış zaten kul hakkı hocam, bir ordan yanlış, bi de arkadaşlarının da dersi var sadece onun dersi yok o da bi yanlış davranış herkes orda yani herkes kantin sırasındaki herkes aç olabilir sadece o aç değildir yani.”

T7K, Deniz’in davranışının ahlaki olarak yanlış olmasının yanı sıra, Allah katında da yanlış olduğunu belirtmiştir:

“Çünkü herkes eşit zaten, sırada beklesin.. zaten o haktır sıra önüne geçmek, Allah katında haktır.”

Benzer şekilde, S6K, yardım dağıtan kamyonun önünde sırada beklerken yardımları dağıtan kişinin babasının arkadaşı olduğunu görüp sıranın en önüne geçen Deniz’in davranışını yanlış bulduğu gibi ve herkes sırada beklerken en öne geçip alınan bir yemeğin diğerlerinin hakkına gireceği için helal olmadığını, diğer bir deyişle Allah’ın yasakladığı davranışlardan birisi olduğunu ifade etmiştir:

“Halal halal yemek değil böyle...çünkü herkes bekluyo herkes aç yani onunda belki ailesi nenesi aç ama olmaz herkesin ailesi aç olabilir, en öne geçilmez diğerlerinin hakkına girmiş olursun.”

Katılımcıların adalet ahlakını dini terminolojiyle destekleyerek açıklamaya çalışmalarının, katılımcıların Müslüman olmalarıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Katılımcıların açıklamalarından görüldüğü kadarıyla, adalet/hilekarlık temeli bütün insanların eşit olduğu ve kimsenin diğerinden daha öncelikli ya da üstün olmadığı

görüşü çerçevesinde ele alındığı gibi, İslami adalet terminolojisiyle zenginleştirilmiştir. Katılımcıların adalet temelinin, kendilerini ait hissettikleri dini inanç etrafında şekillendiği, katılımcılar adalet üzerine yorum yaparlarken bu dini inanç tarafından tanımlanan terminolojiyi kullandıkları görülmüştür. T8K, Deniz'in davranışını yanlış olarak yargılamasının altındaki gerekçe olan İslam dininde “hak yemek” ve bu davranışın “günah” olmasını aşağıdaki gibi açıkladı:

“Oluyor böyle şeyler ama çok yanlış. Bu da çok yanlış bi davranış yani hak denen bi şey var zaten burada. Kalkıp da başkalarının hakkını yemek hiç zaten günah yani hak yemek. Kalkıp da mesela onun mesela arkasından konuşmak dedikodu o da hak mesela...sonuçta iyi şeyler söylemeyince hak oluyo. Birisinin ekmeğini yemek işte birisinin böyle önüne geçmek falan. Yemekhane sırasında da oluyo böyle şeyler mesela diyolar ki mesela ben sana sıra tuttum diyolar. Halbuki tutmuyo mesela göz kırpmıyo o anda ...onlar mesela. Ben mesela size göz kırpmıyorum ben geliyorum sizin yanınıza gidip yemek alıyorum. Hâlbuki o hak yani...öbür dünyada karşılıcaz yani, ilahi adalet diye bir şey var, Düşün yani kimse düşünmüyo bunu yani.”

T8K, adaletin bu dünyada olmadığını, asıl adaletin diğer dünyada ortaya çıkacağını ve Allah tarafından sağlanacağını belirtmiş ve insanların bu dünyadaki eylemlerinde adil olmalarının gerekliliğini, asıl adaletin diğer dünyada vuku bulacağıyla açıklamıştır: Bu dünyada adaletsizlik yapan insanlar diğer dünyada bu adaletsizliklerinin karşılığını alacaklardır, çünkü gerçek adalet ordadır.

3.2.2.1.4. Ahlaki İhlalin Sorumluluğunun Dağılması

Türk ve Suriyeli katılımcılardan bazıları politik ve politik olmayan adalet/hilekarlık senaryolarını yorumlarken, bu senaryolardaki meselenin Deniz'den çok, Deniz'in babasının arkadaşının davranışıyla ilişkili olduğunu belirterek, babasının arkadaşının ahlaki ihlalde bulunduğuna işaret etti. Bu katılımcılar ahlaki olmayan davranışın sorumluluğunu Deniz'e ve Deniz'in babasının arkadaşı arasında dağıtmış gibi gözükmektedir. Deniz'in babasının arkadaşı yaş olarak Deniz'den daha büyük olduğu için, Deniz'in sırada beklemeden en öne geçmesine izin verdiği için babasının arkadaşının davranışı ahlaki olarak yanlış bulunurken, Deniz'in de bu davranışı gerçekleştirdiği için ahlaki ihlalde bulunduğu düşünülmektedir. Katılımcılar, ahlaki olarak yanlış olan davranışın sorumluluğunu, yaşça daha büyük olduğu için Deniz'in babasının arkadaşına yüklemişlerdir. S13K yardım kamyonunda yemek

sırasında en öne geçen Deniz'in davranışını yorumlarken, bu senaryodaki meselenin Deniz'den ziyade babasının arkadaşının davranışı ile ilgili olduğunu şöyle açıkladı:

“Yanlış...ama eee Deniz'den değil..yanlış babasının arkadaşından dolayı, çünkü o daha büyük yani biri ve yanlış davranışı çünkü o da yani daha iyi biliyor olması lazım böyle şeylerin uygun olmadığını biliyo, olmaması lazım böyle birşeyin, ben o kızı tanyorum biliyorum diye onun öne geçip yemeğini alıp eve götürmesine izin vermesi olmaz... Mesela okul düşünün mesela okulda hatta benim kızım öğrenci olsun ben öğretmen. benim kızım eee burda öğrenci olduğu için ona puan tam veriyorum başka öğrencilere vermiyorum. Ve kızımı sınıfta birinci yapıyorum, bu hiç iyi bir şey değil, haksızlık, hata.. hatta o hatadan Çok haram yapıyor...”

Benzer şekilde T13E, Deniz'in davranışı yanlış olduğu kadar babasının arkadaşının da yanlış olduğunu, adamın diğer çocukların beklediğini, onlara haksızlık olacağını düşünmesi gerektiğini aşağıdaki gibi belirtti:

“Babasının izin vermesi onun da yaptığı yanlış bi şey yani ordaki çocukları da düşünmek zorunda, orda bekliyorlar simit alıcaz diye, derse geç kalacaklar haksızlık bence.”

T9K, Deniz'in davranışı yanlış olduğu kadar babasının arkadaşının davranışının da yanlış olduğunu, adamın Deniz'in öne geçmesine müsaade etmemesi gerektiğini belirtti:

“Yani sonuçta orda bir sıra var herkes aç belki daha muhtaç biri vardı orda..eee babasının arkadaşı diye böyle bi davranış yapması hem bi de babasının arkadaşı neden şey yapıyo yani müsaade ediyö onun da tepki göstermesi gerekiyo yani... sonuçta o diyebilirdi sıra var yani sen de sıraya geç sıranı bekle yani bi farkın yok onlardan.”

3.2.2.2. Ahlaki İhlalin Açığa Çıkardığı Duygu

Türk ve Suriyeli katılımcıların çoğunluğu Deniz'in davranışına benzer davranışlarla bazen okul kantininde sıra beklerken bazen de okulun yemekhanesinde sıra beklerken günlük hayatlarında sıklıkla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Bazı arkadaşlarının, ön sıralarda tanıdık birilerinin olduğunu fark ettikleri zaman izin almadan öne geçtiklerini belirtmişler ve bu durumun kendilerini çok sinirlendirdiğini ve kızdırdığını dile getirmişlerdir. Deniz'in senaryosunda da çok benzer bir olay olduğunu, Deniz'in olduğu ortamda kendileri olsa bu duruma çok sinirleneceklerini, dolayısıyla da sırada bekleyen insanların Deniz'e sinir olacağını düşündüklerini ifade etmişlerdir. T19E benzer durumların okulda yemek ve kantin sırasında beklerken

sıklıkla yaşandığını ve başka arkadaşlarının izin almadan önüne geçmesinin kendisini çok sinirlendirdiğini, Deniz'in de kendisini sırada bekleyen insanların yerine koyarak düşünmesi ve ona göre davranması gerektiğini ifade etti:

“Burada da oluyo zaten hocam onlar yani...oluyo yani yemek sırasında falan kantin sırasında böyle tanıdığı olduğu zaman (anlaşılmıyor) giriyolar. Şimdi orda hocam düşünmesi lazım yani kendisi de orda sırada olsam biri benim önüme geçse ben nasıl düşünürüm bunları düşünmesi lazım napabilirim ne edebilirim işte bunlar yaşamadıkları yaşamadığı için hocam anlamıyorlar yaşasalar anlarlar yani neyi yapsam doğru olur mu yapmasam doğru olur mu...ya da bunu birinin anlatması lazım hocam doğrularını ya da yaşaması lazım ...Deniz bu durumu yaşasa yani biri önüne geçse hocam düşünür demek ki yani sıra uzun bi sıra varken ben öne geçiyosam ben bu kadar sinir olabiliyosam bu kadar şey olabiliyosam ben yapmam der yani bir düşünebilen bi kızsya yani bunları düşünebilen akli falan akli yerindeyse...”

Benzer şekilde, Türk ve Suriyeli katılımcıların çoğunluğu Deniz'in davranışının da kendilerini ve sırada bekleyen diğer çocuklarını sinirlendireceğinden bahsetmiş ve bu durumun müdahale edilmesi diğer bir deyişle hilekarlığın engellenmesi gereken bir durum olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılardan bazıları Deniz'in bulunduğu ortamda olsalar bu duruma çeşitli yollarda (Denizi uyarmak, Denizi dövmek, müdüre şikayet etmek) müdahale edeceklerini belirtirken, bazı katılımcılar da kendilerinin sessiz ve sakin bir mizaca sahip olduğunu ve böyle durumlarda genelde kızsalar bile içinde tuttıklarını belirterek, Deniz'in yanında olmaları durumunda hiçbir ses çıkarmayacaklarını ifade ettiler.

T6K Deniz'in davranışı sonucunda sırada bekleyen çocukların çok sinirleneceklerini ifade ederken, sırada bekleyenlerden birisi olması durumunda Deniz'e kesinlikle izin vermeyeceğini ve duruma müdahale ederek onu engelleyeceğini belirtti:

“Sırada bekleyenler ya biz burda boşuna mı bekliyoruz gibi düşünmüşlerdir yaptığın davranışa kızarlar sinirlenirler bence, ben olsam zaten tepki gösterirdi arkaya geç derdim biz boşuna mı bekliyoruz sonuçta öyle tepki gösterirdim arkaya geçirirdim önüme geçirmezdim kesinlikle almasına izin vermezdim.”

Benzer şekilde T12E, sırada bekleyen çocukların çok sinirleneceğini, Deniz'e bağırabileceklerini ve itiraz edeceklerini aşağıdaki gibi açıkladı:

“Sırada bekleyenler sinirlenirler Denize, şuna bak ya biz sabahtan beri sıra bekliyoruz gelir gelmez ilk sıranın başına geçti böyle olmaz itiraz etmeleri lazım...bağırırlar

denize, arkadaşım burada sabahtan beri sıra bekliyoruz sen de sıra beklemek zorundasın diyebilirler, ben olsam derim yani. “

T8K, Deniz’in öne geçmesinin yanlış olduğunu, çünkü herkesin eşit olduğunu, Deniz’in kantinciye tanıyor olmasının hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini, o sırada bekleyen herkes eşit statüdeyse, herkesin belirlenen grup normlarına uyması gerektiğini ve sınırlarını bilmesi gerektiğini aşağıdaki sözlerle açıklamış ve Deniz’in bu davranışına müdahale edilmesi gerektiğini belirtmiştir:

“Ben koymazdım, izin vermezdim ben biraz şey cazgırım da ben koymazdım. Yani kavga ederdim kesin yani önüme geçmesin diye..napıyosun benim sıramdı niye önüme geçiyosun falan derdim hani ki bir sürü de arkamda sıra varmış yani...doğru bi şey değil yani ki müdüre de söyledim yani hani illa arkadaşının arkadaşının demi çocuğuydu..arkadaşının çocuğu olması benim için bi şey değiştirmez. Ben de öğrenciyim o da öğrenci yani...herkes haddini bilecek... “

T7K, Deniz’in yemek yardımı sırasında yardım dağıtan kişi babasının arkadaşı olduğu için beklemeden en öne geçmesini diğer insanların hakkına girdiğini düşündüğü için yanlış olarak değerlendirirken, bu durumun bekleyen insanları sinirlendireceğini belirtti. Deniz’in bulunduğu ortamda kendisi bulunmuş olsa, kendisinin de sinirleneceğini ancak sessiz kalacağını ifade etti:

“Çünkü onlar da savaştan çıkmış olan insanlar ve onların önüne geçiyo burda da gene hakka girer, sonuçta hepsi bekliyorlar...ya sinirlenmişlerdir çünkü onlar da orda savaştan çıktıkları için yemek almak için bekliyolar ama öne geçiyo...Bazı insanlar böyle durumlarda çok curcuna yapar, ama ben genelde sessiz kalırım çok böyle öne çıkamam, ben olsam bir şey yapmam içimde tutarım. “

Katılımcıların yukarıdaki açıklamalarından, Ahlaki Temeller Kuramı tarafından öne sürülen adalet/hilekarlık temelinin katılımcılar için önemli olduğunu, katılımcıların adalet temelini hak ve eşitlik üzerinden yorumladıklarını ve adalet ihlali gerçekleştiği takdirde duruma müdahale edilmesini gerekli gördüklerini anlayabiliriz. Bu araştırmanın katılımcılarının Müslüman oldukları göz önünde bulundurularak, bazı Türk ve Suriyeli katılımcıların adalet ahlakını yorumlamalarının hak, günah, haram ve ilahi adalet gibi Müslümanlıkta kullanılan dini terimlerle zenginleştiği görülmektedir. Bu katılımcıların adalet ahlakının ait oldukları dini inanç sisteminin etkilerini taşıdığı söylenebilir.

3.2.2.3. Denizin Ahlaki Kimliği

Türk ve Suriyeli katılımcılar grup normlarını çiğneyerek sıranın en önüne geçen ve yardımı veya simidi alan Deniz'in davranışını ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade ederlerken, Deniz'in bu davranışını bencilce bir davranış olarak tanımlamış ve Deniz'i de bencil bir çocuk olarak tarif etmişlerdir. Bazı katılımcılar, Deniz'in bu bencil davranışı evde ve mahalle gibi başka ortamlarda da uyguluyor olabileceğini öne sürerken, bazı katılımcılar da Deniz'in ileride büyüdüğü zaman da işlerini torpille halletmeye çalışacağını belirtmişlerdir. Katılımcıların açıklamalarından, Denizin ahlaki ihlal davranışını kişilik özellikleriyle ilişkilendirdikleri ve farklı bağlamlarda da ortaya çıkabileceğini düşündükleri söylenebilir. T6K, ahlaki ihlal davranışından dolayı Deniz'in bencil bir çocuk olduğunu düşündüğünü belirtmiştir:

“Ya o anda çok aç olduğu için yani öyle hiç düşünmemiştir etrafındakilerin aç olacağını hemen ya kendi bencillik aslında biraz da yani sonuçta orda bi sıra var herkes aç belki daha muhtaç biri vardı orda, deniz bencil bir çocuk heralde...”

Benzer şekilde T20İ, Deniz'in kendinden başkasını düşünmediğini ifade ederek bencil olduğunu söylemiştir:

“Hocam bencilce bi hareket yani Denizin yaptığı başka açıklayacak bi şey yok..bencillik yani...kendini düşünmek sadece başkalarını düşünmemek, Deniz başkalarını düşünmüyo başkalarını düşünmeden sıranın önüne geçiyo yanlış bi hareket, Deniz bencil bir çocuk.”

Benzer şekilde T12E, Deniz'in kantin sırasında bekleyen diğer arkadaşlarının hakkına girdiğini ifade ederek, bencilce davrandığını ve bunun yanlış olduğunu belirtmiştir:

“Bencillik etmiştir kendini düşünmüştür sadece kendi derse geç kalacak diye diğerlerinin önüne kaynak yapmasına gerek yok aslında diğerleri de derse girecek, o da girecek. Onlar orda bekliyorsa onun da orda beklemesi lazım. Kötü bir davranış yani ne bileyim diğerlerinin hakkına girdi mesela: Herkes sırada bekliyor, koşmuş gelmişler yemek yiyeceğiz diye o orda geliyo torpille mesela kaynak yapıyo.”

T7K, Deniz'in ahlaki olarak yanlış olan davranışının ileriki hayatında alışkanlık haline gelebileceğini ve ileriki hayatında da sürdürebileceğini ifade etmiştir:

“Yani ileride hep böyle torpille ilerliceğini falan düşünebilir...her yerde mesela bi adımın bu olduğunu düşünebilir.”

S16E bencil birisi olan Deniz'in bencilce davranışlarının hayatının diğer alanlarında da görülebileceğini ve kendisinin böyle insanlarla arkadaş olmak istemediğini belirtmiştir:

“Deniz bencil bir çocuk, yani bencilce sadece kendini düşünerek öyle davranıyor. Okulda böyle yapıyorsa her yerde yapıyordur, parkta, yemekhane de falanda hemen araya kaynıyordur, halbuki kul hakkı...Ben böyle insanları hiç sevmem, Denizle arkadaş olmak istemem mesela, sadece kendini düşünüyor”

3.2.2.4. ‘Ahlaki Olarak Açıklanabilir’ Yargısının Gerekçeleri

Türk katılımcıların hepsi ve Suriyeli katılımcıların da birçoğu (18) hem politik hem de politik olmayan senaryoda Deniz'in izin almadan sıranın önüne geçme davranışını ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade ederlerken, Türk katılımcılardan farklı olarak, Suriyeli katılımcılardan bazıları (5 katılımcı) politik senaryoda Deniz'in davranışının çok da yanlış olmadığını belirtmiş ve davranışını çeşitli gerekçeler öne sürerek açıklamış ve ahlaki olarak uygun bulduklarını ifade etmişlerdir. Bu katılımcılar politik olmayan senaryoda Deniz'in kantinde sıranın önüne geçme davranışını hak ve eşitlik kavramları çerçevesinde yanlış bulduklarını ifade ederlerken, politik senaryoda Deniz'in yardım sırasında en öne geçme davranışını çeşitli sebeplerden dolayı ahlaki olarak açıklanabilir bulduklarını ve onayladıklarını ifade etmişlerdir.

Deniz'in davranışını meşrulaştıran ve ahlaki olarak açıklanabilir bir davranış olarak gören bütün Suriyeli katılımcıların açıklamalarından, daha önce savaş bağlamında benzer bir meseleyi bizzat deneyimledikleri anlaşılmaktadır. Katılımcıların aktardığı bireysel deneyimlerinin içeriklerine baktığımız zaman, bazı katılımcıların adalet/hilekarlık senaryosunda anlatılan yiyecek sırasına benzer bir sırada beklerken izin almadan sıranın en önüne geçtikleri, bazılarının da sırasını bekledikleri ancak sırada öne geçen insanlara şahit oldukları görülmüştür. Bu katılımcılar, “bekleyen insanlardan izin almadan öne geçme” davranışını normalde ahlaki olarak yanlış olduğunu düşündüklerini ifade etseler bile, Deniz'in davranışını haklı çıkaracak bağlamsal faktörleri araştırarak ve bunları gerekçe olarak öne sürerek Deniz'in davranışını meşrulaştırmaya çalıştıkları görülmüştür. Katılımcıların öne sürdükleri gerekçeler, Deniz'in sırada bekleyen insanlardan daha küçük olabileceği, anne babasından izin almadan gittiği için hemen dönmesi gerektiği, ailesinin ve

kendisinin çok acıkmış olabileceği, sırada bekleyenlerden kimin kısmetinde varsa onun zaten yemek yiyeceği, bu yüzden öne geçmenin sorun olmayacağı ve başka insanların zaten öne geçtiği olarak sıralanabilir.

Bu katılımcıların politik olmayan senaryolarda Deniz'in sıranın önüne geçmesi davranışını ahlaki açıdan yanlış olarak yargılamak, politik senaryoda Deniz'in sıranın önüne geçmesi davranışını ahlaki olarak açıklanabilir bulmalarının katılımcıların savaş bağlamında hissettikleri korku ve kaygı ve kişisel çıkarlarıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Araştırmada kullanılan politik senaryoların katılımcılara daha önce yaşadıkları benzer olayları, savaş koşullarını ve orada hissettikleri duygularını çağrıştırdığı ve bunun üzerinden ahlaki yargıda buldukları düşünülmektedir. Katılımcılara göre politik senaryoda hayatta kalmak, aç kalmamak, eve yetişmek ve uzun süre evden uzakta dışarıda kalmamak gibi korku, kaygı ve endişe yaratan durumlar söz konusuysen, politik olmayan senaryoda derse geç kalmak veya bir derse aç karna girmek gibi telafisi olan ve daha az ciddi durumlar söz konusudur.

S12K, Deniz'in "sırada bekleyen insanlardan izin almadan en öne geçme" davranışının aslında yanlış olduğunu düşündüğünü ancak Deniz'in daha çocuk olduğunu, sırada bekleyenlerin de büyük insanlar olabileceğini ve belki evde bekleyen annesi ve babasından izin almadan yemek yardımı almaya gittiğini ve hemen dönmesi gerektiğini ifade ederek Deniz'in davranışını ahlaki olarak meşrulaştırmış ve ahlaki olarak açıklanabilir bir davranış olarak belirtmiştir. Hatta kendisinin de benzer bir durum yaşadığını lokum sırasında lokum almak için beklerken insanların kendilerine kalmayacağını düşünerek öne geçtiğini görünce, kendisinin de öne geçtiğini, lokumun biteceğini düşündüğü için ve zaten hemen eve dönmesi gerektiği için davranışının yanlış olmadığını düşündüğünü anlattı:

"Huummm eeee imm eğer sırada bekleyen insanlar büyüklerse o da küçük bi çocuk. Bence biraz haklı olabilir yani oo bilmiyorum ki nasıl yorumluycam. Yani yanlış bişey ama doğru bişey de olabilir...eee belki o yemek alıcak mesela evde annesi bekliyo, babası bekliyo ya da onlardan izin almadan oraya gitti. Hemen işi halletmek istiyo olabilir, yani ben yanlış görmüyorum, sonuçta başkaları da öne geçiyor. Ben de bir kere böyle yaşamıştım lokum sırasında bekliyordum, sıra uzundu hem bana gelmicek sıra diye korktum, hem de zaten eve gitmem gerekiyordu, zaten başkaları da öne geçiyorlardı, bende geçtim bir şey olmadı"

Benzer şekilde S1K, daha önce kendisinin de yaşadığı gibi, Deniz çok acıktığı için ve ailesine yemek götüreceği için sıranın en önüne geçmesinin ahlaki olarak yanlış olmadığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra, Deniz'in evde çok acıkmış hasta kardeşleri olabileceği ve bazı insanların başka yerlerden de yemek bulabildiği ve hatta fazla fazla alıp biriktirebildikleri üzerinden açıklamıştır:

“Eeee önünde beklenen insanların da ihtiyacı vardır diye düşünüyorum. Ya sırada bekleyseydi ya da daha iyi olurdu yani. Yani onlar da açlar kesin, ailesine ailelerine de vericekler, onlara da götürücekler. Sırada bekleyseydi daha iyi olurdu. Ben bir keresinde benzerini yaşamıştım, çok acıkmıştık ve sıra bana gelmeyecek diye korkuyordum, beklemiştim biraz sonra akrabamız öndeymiş o bizi öne çağırırdı mesela hemen geçtik, sonra yedik, çok ta iyi oldu açta kalabilirdik zaten herkese yetmedi. Yani sonuçta nasıl herkese yetecek ki bir sürü insan var, birde bazıları fazla fazla alıyor biriktiriyor 2 şer 2 şer. Bu yüzden Deniz de aç kalmamak için geçti sonuçta ailesi ne götürülecek bence yanlış bir şey yok.”

S16E, Deniz'in davranışının ahlaki olarak açıklanabilir olduğunu ilahi adalet, kısmet ve nasip kavramları çerçevesinde açıkladı. S16E'ye göre, Allah zaten kimin yiyip yiyemeyeceğini, kimin kısmetinde yemek yemenin olup olmadığını bilir, bu yüzden öne geçse de bir kişi onun kısmetinde veya nasibinde yemeği almak yoksa alamaz. Her şey nasip ve kısmet ile açıklanacağı için kendisi için birinin sırada beklerken öne geçmesinin sıkıntı oluşturmayacağını, kısmetinde varsa yemeği alabileceğini kısmetinde yoksa da o kişi önüne geçse de geçmese de yemeği alamayacağını belirterek Deniz'in davranışının ahlaki olarak yanlış olmadığını ifade etti. S16E:

“Ben bir keresinde lokma sırasında bekliyordum, böyle lokma dağıtıyorlardı. Bekledim, sıram geldiğinde aldım, eve gittim. Ama bazı insanlar giriyorlardı yani mesela sıra beklemeden alıyorlar, gidiyorlar. Ya bi kişi olsa bişey olmaz ben dedim. İki kişi olsa bişey olmaz. Ama sonra benim arkamda duranlar yani alamıyacıklarını zannediyorlar. Biz burda boşuna mı bekliyoruz diye kızdılar öne geçenlere. Onlar kızdılar. İşte neden sırada beklemeden geçiyorsunuz, önümüze geçiyorsunuz. Onlar çok kızdılar. Ama ben hiç bişey demedim yani eğer umm yani Allah kısmet verdiyse ben lokmadan yerim heralde. Yemediysem o zaman, Allah bana kısmet vermediği nasip etmediği için yiyemem.”

3.2.3. Sadakat/İhanet

Türk ve Suriyeli katılımcıların, politik olmayan senaryoda bahsedilen “Deniz'in, babasının antrenörü olduğu basketbol takımından ayrılması” ve politik senaryoda bahsedilen “Deniz'in, babasının olduğu yardım kuruluşundan ayrılması”

davranışına yönelik ahlak yorumlamalarında çeşitlenmeler gözlenmiştir. Katılımcıların ahlaki yargılarının dağılımına baktığımız zaman, Suriyeli ve Türk katılımcıların çoğunluğu Deniz'in davranışını ahlaki ihlal olarak görmediklerini ifade etmişler ve ahlaki yargılarını özgürlük, kişisel tercih, profesyonel yaklaşım, ev ve çalışma ortamının farklılığı gibi çeşitli faktörler çerçevesinde açıklamışlardır. Politik olmayan senaryo için 13 Suriyeli ve 13 Türk, Deniz'in davranışının ahlaki ihlal olarak görmediğini belirtirken, politik senaryo için, 17 Suriyeli ve 12 Türk Deniz'in davranışını ahlaki olarak uygun bulduklarını ifade etmiştir. Bazı Türk ve Suriyeli katılımcılar, Deniz'in babasının yanından ayrılması davranışını normalde yanlış bulduklarını belirtirken, senaryolar dahilinde Deniz'in davranışını çeşitli gerekçeler öne sürerek meşrulaştırmış ve “ahlaki olarak açıklanabilir davranış” olarak değerlendirmişlerdir. Politik olmayan senaryo için, 4 Suriyeli Deniz' in davranışını ahlaki olarak açıklanabilir davranış olarak gördüklerini belirtirken, politik senaryo için, 4 Türk ve 2 Suriyeli katılımcı Deniz'in davranışını “ahlaki olarak açıklanabilir davranış” olarak tanımlamıştır. Katılımcıların ahlaki olarak açıklanabilir yorumlarının yanı sıra, bazı katılımcılar senaryolarda bahsedilen Deniz'in davranışını ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmişlerdir. Politik olmayan senaryo için, 10 Türk ve 6 Suriyeli katılımcı Deniz'in davranışını ahlaki ihlal olarak gördüğünü belirtirken, politik senaryo için, 7 Türk ve 4 Suriyeli Deniz'in davranışını ahlaki ihlal olarak tanımlamıştır. Bu bulgular ışığında, Türk ve Suriyeli katılımcıların sadakat/ihanet temeline yönelik ahlaki yargılarının frekans değerlerinin birbirine çok yakın olduğu, gerek katılımcıların ahlak yorumlamalarında gerek se de senaryoların bağlamına göre katılımcıların ahlaki yargılarının çeşitlenmesinde anlamlı bir örüntü gözlenemediği, dolayısıyla da Türk ve Suriyeli katılımcıların sadakat/ihanet temelinde birbirlerinden farklılaşmadığı sonucuna varılabilir. Katılımcıların sadakat/ihanet temeli ihlali senaryolarına verdiği cevapların frekans değerleri Tablo 2 de görülebilir.

Tablo 2: Sadakat/ihanet temeli yorumlamalarının senaryolara göre frekans dağılımı

	Türkler		Suriyeliler	
	Politik olmayan Senaryo	Politik senaryo	Politik olmayan senaryo	Politik senaryo
Ahlaki ihlal	10	7	6	4
Ahlaki olarak açıklanabilir	0	4	4	2
Ahlaki olarak uygun	13	12	13	17

Aşağıdaki kısımda, detaylı olarak katılımcıların Deniz’in davranışını (1) neden ahlaki olarak uygun bulduklarına dair açıklamaları, (2) neden ahlaki olarak açıklanabilir bulduklarına dair açıklamaları ve (2) neden ahlaki olarak yanlış bulduklarına dair ahlak yorumlamaları ele alınacaktır. İlk olarak, Deniz’in davranışını ahlaki olarak uygun bulan Türk ve Suriyeli katılımcıların açıklamaları “‘Ahlaki olarak uygundur’ yargısının gerekçeleri” başlığı altında incelenecek olup, bu açıklamalar 2 başlık çerçevesinde şekillendirilmiştir: (1) kişisel tercih (2) profesyonel yaklaşım; çalışma ve ev ortamı ayrımı. İkinci olarak, Deniz’in davranışını ahlaki olarak açıklanabilir bulan Türk ve Suriyeli çocukların ahlak yorumlamaları “‘Ahlaki olarak açıklanabilir’ yargısının gerekçeleri” başlığı altında detaylı olarak ele alınacaktır. Üçüncü olarak, Deniz’in davranışını ahlaki olarak yanlış bulan katılımcıların açıklamaları “‘Ahlaki ihlal yargısının gerekçeleri” başlığı altında sunulacaktır.

3.2.3.1. ‘Ahlaki Olarak Uygundur’ Yargısının Gerekçeleri

İlk olarak, Türk ve Suriyeli katılımcıların çoğunluğu politik olmayan senaryoda bahsedilen “Deniz’in, babasının basketbol antrenörü olduğu takımdan ayrılıp rakip takımda oynaması” davranışını ve politik senaryoda bahsedilen “Deniz’in, babasının başkanlık yaptığı insani yardım kuruluşundan ayrılıp başka bir dernekte çalışması” davranışını ahlaki olarak uygun bulmuş ve bu davranışların ahlaki olarak herhangi bir sorun teşkil etmediğini belirtmişlerdir. Katılımcılar ahlaki

yargılarına sundukları gerekçeler iki başlık altında toplanmıştır: (1) kişisel tercih, (2) profesyonel yaklaşım: iş ve çalışma ortamı ayrımı.

3.2.3.1.1. Kişisel Tercih

Katılımcılar Deniz'in babasının yanından ayrılarak başka bir takımda veya dernekte çalışmasında ahlaki olarak bir sorun görmediklerini, bu durumun ahlak ile ilgili değil Deniz'in kendi kişisel tercihleriyle ilgili olduğunu öne sürmüşlerdir. Katılımcıların açıklamalarından, sadakat/ihanet temelinin ahlak tanımları ve ahlak yorumlamaları için çok önemli bir yeri olmadığı söylenebilir. Bunun yanında, katılımcıların açıklamalarından yola çıkarak, katılımcıların kişiler arası ilişkilerde, bağlılık veya sadakatten ziyade özgürlüğe ve bireyselliğe önem verdikleri söylenebilir. T16M Deniz'in babasının yanında veya başka bir yardım kuruluşunda çalışmasının kendi kararı olduğunu, onun bileceği bir şey olduğunu, bu kararı babasının tutum ve davranışlarından bağımsız olarak Deniz'in bireysel kararı olarak yorumlamak gerektiğini belirtmiştir:

“İkisi de yardım kuruluşu sonuçta, Deniz'i bileceği iş, kendi kararına kalmış artık, ama normal bir şey, yani bunda yanlış bir şey yok gitse de kalsa da, sonuçta babasının ne düşündüğünden çok kendi kararı önemli, kendi gelişimi önemli, yani ben demiyorum babasını takmasın baba babadır sonuçta ama burda ikisi de yardım kuruluşu, o da saygı duymalı çocuğunun kararına.”

Benzer şekilde T8K Deniz'in davranışının ahlaki olarak uygun olduğunu belirterek, kimsenin babasının yanında çalışma zorunluluğu olmadığını ve herkesin özgür olduğunu ifade etmiştir:

“Ya illa babasının yanında çalışmasının zorunluluğu da yok zaten hani. İlla ki başka bi yerde bence doğrudur bu. Yanlış değildir bu doğrudur yani... Yani zorunlu değil kimse zorunlu değil ki babasının yanında çalışması, yani özgür bi şey çalışmak demi yani, bu yüzden doğrudur Deniz'in yaptığı yanlış bir şey yok, sonuçta zaten ikisi de yardım topluyor.”

Benzer şekilde, T12E Deniz'in babasının yanından ayrılmasının veya kalmasının kendi tercihi olduğunu belirterek, bu davranışın normal ve ahlaki olarak uygun olduğunu ifade etmiştir. Deniz'in babasının da bu duruma üzülmeceğini sonuçta babaların her zaman çocuklarının iyiliğini isteyeceğini ifade etmiştir:

T12E: “babasının takımıyla geçinemiyodur belki veya karşı takım daha iyi bi teklif yapmıştır şu paraya daha iyi oynayabilirsın demiştir takım arkadaşlarıyla geçinemiyodur belki, gittiği takım daha iyidir belki bilmiyorum artık Deniz kendi bileceği bir şey, kendi tercihinde kalmış nerde oynayacağı...Normal bir durum bu”

G: “Peki sen Deniz’in babasının yerinde olsan nasıl hissederdin?”

T12E: “Onun için kötü olmuştur belki. Ama yok kötü hissetmeyebilir yani, insan çocuğunun kendisinde daha iyi olmasını ister kızım orda daha iyi olsun diyebilir demiştir belki iyi de düşünebilir kötü de düşünebilir ya ama iyi bi takımsa iyi düşünür yani kendini iyi hisseder. Ben olsam olun açık olsun derdim(gülüyor).”

S6K Deniz’in babasının yanından ayrılma davranışı tamamen kendi tercihinde bağlı bir durum olduğunu belirterek, Deniz’in davranışının ahlaki olarak uygun bir davranış olduğunu belirtmiştir. S6K, politik senaryoda bahsedilen her 2 dernek de insanlar için yardım toplayan kuruluşlar olduğu için hangisinde kalacağını kararı tamamen Deniz’in şahsi tercihi olduğunu belirtirken, Deniz’in yerinde kendisi olsa babasının yanından ayrılmayacağını çünkü daha önce belli bir süre babasından ayrı kaldığını ve babasını özlediğini belirtti:

“Yani normal bir şey bu. Babasının yanında kalsa da diğer tarafta çalışsa da ikiside yardım topluyor insanlara gene yardım için sonuçta, onun kendi tercihi artık, ama ben olsam mesela babamın yanından ayrılmak istemezdim. Çünkü eskiden babam bizi bıraktı başka yerde çalışmaya gitti. Biz başka bir yerdedik ondan, yerinde olsam babamı bırakmazdım yani..hımm sevmem ben yapmam böyle şeyler...Dediğim gibi ikiside yardım yapıyorlar sonuçta Deniz’in davranışı normal, ama ben olsam bırakmazdım.”

Benzer şekilde, S11K Deniz’in babasının yanından ayrılarak başka bir basketbol takımında oynamasını ya da başka bir dernekte çalışmasında herhangi bir sorun olmadığını, Deniz nerde rahat ediyorsa olmasının gerektiğini belirtmiştir. S11K’nın politik olmayan ve politik senaryodaki yorumları aşağıdaki gibidir:

“Böyle bir davranış olabilir, bunda bir şey yok ahlakla ilgili. Yani bence diğer takımla bu sıkıntı yok yani. Nerde rahat nerde rahat olursa o takımda olabilir...yani bu doğru yani..yani bu davranış doğru yani ama babasını üzü yani üzülürmesin, ondan izin alsın.”

“Yani bu yani yani bu davranış iyi bi davranış ille de babasıyla kalması gerekmiyor. Yeter ki iyi bir yani dernekte iyi bir davranışlar yapmalı...yani babasıyla ya da başka bir dernekte o yani fark etmez. Yani bu davranış doğru ama yine de babası üzülmesin.”

Katılımcılardan bazıları, Deniz'in babasının yanından ayrılması ve başka bir takımda oynamasında herhangi bir sorun olmadığını ancak, ayrılış şeklinin önemli olduğunu, ayrılırken çekip gitmek ve babasının rızasını alarak gitmenin farklı şeyler olduğunu belirtmiştir. Bu noktada, “babanın rızasını almanın” davranışın ahlaki olarak uygun görülebilmesi için şart olarak öne sürüldüğü söylenebilir. Babasının rızasını almasının çocuk için daha hayırlı olacağı düşünülmekte, diğer türlü rıza almadan gitmenin ahlaki olarak uygun olmadığı ve hayırlı sonuçlar yaratmayacağı düşünülmektedir. Deniz babasının rızasını almadan ayrılırsa, bu davranışın ahlaki olarak uygun olmadığı, kabul edilemez bir davranış olduğu ve hayırlı sonuçlar getirmeyeceği söylenmektedir:

“Gidebilir yani hocam, bunda bir şey yok, babası alınmaz yani neden alınsın ki sonuçta çocuğunun iyi olmasını ister her aile, her zaman en iyi yerlerde olsun ister aileler onun için gidebilir yani. Ama tabi, babasına sorup giderse baba böyle böyle deyip onun rızasını alırsa daha doğru olur ama çıkıp giderse hocam yanlış olur o zaman ister babası olsun ister başkası olsun, babasının rızası önemli hocam yani babasından izin alması onun için daha iyi olur, yani mesela babasının bir bildiği vardır hocam, diğer takımın nasıl olduğuna dair yani, o takımın nasıl olduğu hocasının nasıl olduğu bilgisi vardır yani çünkü ikisi de antrenör nasıl olduğunu kulağına geliyodur...Ama babası izin vermeden yani babası gitme derse o giderse onun için hayırlı bi iş olmaz onun için.”

Katılımcılar babasının rızasını almanın önemli olduğunu, babaların her şeyi daha iyi bileceği, yaş olarak çocuktan büyük olduğu için daha olgun olduğu için ileriye görebileceği ve çocuğu için en iyisini isteyeceği düşünceleri çerçevesinde açıklamışlardır. Katılımcılar Deniz'in, babasının antrenörü olduğu takımda oyunculuk yapmak zorunda olmadığını, kendi istediği başka bir takımda oynamasında ahlaki olarak hiçbir sakınca olmadığını belirtmekte ancak Deniz'in ayrılırken babasının rızasını/iznini alması gerektiğini öne sürerek babasının otoritesine, Deniz ile babası arasındaki hiyerarşik düzene ve bu düzeni korumaya işaret etmekte ve aksi davranışın ahlaki olarak yanlış olduğunu ifade etmektedirler. Bu noktada, katılımcıların ahlaki yorumlamalarının sadakat/ihanet temelinin yanı sıra otorite/yıkım temeliyle de ilişkili olduğu düşünülmektedir. Katılımcıların Deniz'in babasının rızasını/iznini almadan ayrılmasını ahlaki olarak uygun görmemeleri, babaya olan saygı ve baba-evlat arası hiyerarşik düzeni koruma çerçevesinde otorite/yıkım temeli ile açıklanabilmektedir.

3.2.3.1.2. Profesyonel Yaklaşım: Ev ve Çalışma Ortamı Ayrımı

Türk ve Suriyeli katılımcılardan bazıları Deniz'in babasının yanından ayrılarak başka bir takımda oynamasının ahlaki olarak uygunluğunu, Deniz'in babasıyla ilişkisinin ev ortamında ve çalışma ortamında farklı olması üzerinden açıklamışlardır. Katılımcılar Deniz ve babasının birbirlerine karşı tutum ve davranışlarını ev ortamında farklı, çalışma ortamında farklı kurgulamışlardır. Şöyle ki, ev ortamında Deniz ve babası arasında ki baba-evlat ilişkisi olarak değerlendirilirken, çalışma ortamında öğrenci-antrenör ya da işçi-işveren konumunda değerlendirilmektedir. Bu yüzden, katılımcılar Deniz'in çalışma ortamında babasına sadık olmak zorunda olmadığını, çalışma ortamının da baba-evlat ilişkisinden ziyade, profesyonel bir ilişki kurulması gerektiğini, dolayısıyla Deniz'in davranışını ahlaki olarak uygun bulduklarını belirtmektedirler. Katılımcıların açıklamalarından, ahlak tanımlamalarında sadakat/ihanet temelinin çok önemli bir yeri olmadığı çıkarımı yapılabilir.

S13K Deniz'in babasının yanından ayrılma davranışını kendi tercihine bırakmakla kalmamış, Deniz ve babasının profesyonel bir yaklaşım benimsemesi gerektiğinin altını çizerek Deniz'in evde "babasının çocuğu" olduğunu ama basketbol sahasında "babasının öğrencisi" olduğunu belirtmiştir. Diğer bir deyişle, ebeveynliğin ve evlatlığın, ebeveyn ve evladının birbiriyle olan ilişkisinin ve birbirlerine karşı sorumluluklarının ve sadakatlerinin sınırlarını çizerek, ev ve çalışma ortamı arasında ayırım yapmıştır.

S13K: *"Yani burda bişiy yok. O babası belki istemedi o da gitti. Ama bence babasıyla daha güzel yani daha iyi oluyo. Mesela benim babamın takımında daha iyi öğrenirim gibi geliyor basketbol. Yani normal bir şey. Deniz'in kendi tercihi, haklı, nereye isterse oraya gider"*

G: *"Peki, diğer takımda babasının olmasının bir önemi yok mu sence?"*

S13K: *"Yani yok bence, kızı böyle istiyor sonuçta istediği zaman yine ilerde isterse babasının takımına gelebilir, onunda takımı var. Yani burda evde gibi değil artık, kızı gibi değil.o orda öğrencisi gibi görecek onu kızı gibi değil, öyle görmesi lazım."*

Benzer şekilde T6K, Deniz'in babasının yanından ayrılma davranışının ahlaki olarak uygun olduğunu belirterek, ev ortamı ve çalışma ortamı arasında ayırım yapmış ve Deniz ile babasının bu ortamlarda ki ilişkilerinin farklılığına işaret etmiştir:

T6K: “Neden geçmiş olabilir, kendi öyle istemiştir kendi bilir sonuçta. Ne bileyim belki rakip takım daha güçlü olduğu için olabilir yani orda daha kariyeri yükselecekse eğer onu tercih etmiş olabilir yani belki babasının takımı biraz daha düşükse ya da babasının emri altında olmak hoşuna gitmiyorsa ondan karşı takıma geçmiştir.”

G: “Peki, Deniz’in bu davranışı ahlaki olarak ne kadar doğru ne kadar yanlıştır?”

T6K: “Ya şimdi burda Deniz’in yaptığında yanlış bir şey yok, doğru olabilir, çünkü yani bi insanın ailesinden birisiyle çalışması zor olur yani. Sonuçta o biliyosun evde de görüyorsun insanı. Aynı disiplini sağlamayabilirsin yani...o yüzden karşı takıma geçmesi bi yandan doğru olabilir yani. Daha iyi çalışabilmesi için. Ya mesela bi insanı evde görürsün evdeki davranışlarını bi anda farklı bi ortamda böyle bi disiplinin altına girince o insanın disiplininin altına ya bi adapte olamazsın yani sonuçta o sabah beraber kahvaltı yaparak çıktığın adam sonradan emir veriyö daha sert çocuğuymuş gibi davranmıyor böyle.”

G: Sence bu durumda yapacak bir şey var mı?

T6K: “Yok yani normal bir durum bu, yapacak bir şey yok doğru bir şey”

S9E Deniz’in davranışında ahlaki olarak bir sorun görmediğini kendisinin abisiyle yaşadığı ortak çalışma deneyimi üzerinden açıklamıştır. Abisiyle beraber çalıştığı zamanlar çok zorlandığını, bu yüzden ailedekilerle ortak iş yapmanın iyi bir şey olmadığını belirtmiştir:

“Bunda bir şey yok, yanlış değil yani. Zaten doğrusunu yapmış Deniz, bende abimle çalışıyordum geçen sene çok zordu, şimdi ilişkimiz daha iyi mesela evde, o çalışıyor ben okuyorum”

3.2.3.2. ‘Ahlaki Olarak Açıklanabilir’ Yargısının Gereçekleri

Türk ve Suriyeli katılımcılar politik ve politik olmayan senaryolarda bahsedilen Deniz’in babasının yanından ayrılarak başka bir yerde çalışma veya başka bir takımda oynama davranışını normalde ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmiş, ancak Deniz’in babasının kızıyor veya baskı yapıyor olması, Deniz’in kendisini babasının yanında rahat hissetmemesi, Deniz’in kendisini geliştirmek istemesi, diğer tarafta eleman ihtiyacı olması ve özgür olmak gibi gerekçeler söz konusuysa Deniz’in davranışının açıklanabilir olduğunu belirtmiş, davranışı ahlaki olarak meşrulaştırmış ve ahlaki olarak uygun gördüklerini belirtmişlerdir. Deniz’in davranışını ahlaki olarak açıklanabilir bulan katılımcıların, davranışın ahlaki olup

olmadığını değerlendirirken, Deniz'in kişisel beklenti, ihtiyaç ve tercihlerine odaklandıkları ve kendilerini Deniz'in yerine koyarak onun perspektifinden bakmaya çalıştıkları söylenebilir. Katılımcıların bu yaklaşımı tam da sadakat/ihanet temelinin öne sürdüğü, babaya sadık olma ve bağlı olmanın karşısında yer alan, bağlılıktan ziyade bireysel tercih ve ihtiyaçlara ve özgürlüğe öncelik vermek ile açıklanabilir. S12K Deniz'in davranışının normalde ahlaki olarak yanlış olduğunu ancak babasının ona baskı uyguladığı durumlarda ahlaki olarak açıklanabilir olduğunu Deniz'in özgürlüğünü gerekçe göstererek açıklamıştır:

“Aslında yanlış, ama doğru bir şey de aynı zamanda, babası onu çok kızdırıyorsa, yani mesela şöyle yap böyle yapma, şöyle yap şunu yapma diye baskı uyguluyorsa o da yani sıkılmış olabilir. O da özgür olmak için başka bir yere gitmek isteyebilir. Yani insan özgürlüğü sever yani, ben mesela bir kişi bana öyle yaparsa ben de çeker giderim. Ama başkası ona para teklif ettiyse, yada babası iyi bir adamsa hiç bir şey demiyorken Deniz kafasına göre çekip giderse o zaman çok yanlış ama özgür olmak için rahat etmek için kendini daha çok geliştirmek için gidebilir.”

Benzer şekilde, SN12 diğer tarafta mesai saatlerinin farklı olabileceğini, daha rahat bir çalışma ortamı olabileceğini ve Deniz'in sevdiği bir kız olabileceğini öne sürerek Deniz'in babasının yanından ayrılma davranışını ahlaki olarak meşrulaştırmıştır:

“Belki ben orda daha rahat olurum diye düşünmüştür belki orda mesela ee çalışma saatleri farklı, ben mesela oraya gitsem başka işlerimi de yapabilirim diye düşünmüş olabilir ya da orda sevdiği bi kız var oraya gitti, yani hepsi olabilir, normal bir davranış Deniz de haklı.”

S6K Deniz'in hiçbir sebep yokken babasının yanından ayrılmasının ahlaki olarak yanlış olduğunu belirtirken, babasının yanında rahat çalışmıyorsa ya da babasıyla geçinemiyorsa Deniz'in davranışının kabul edilebilir olduğunu belirtmiştir:

“Babasının yanından ayrılmaması daha iyi aslında ama rahat çalışmıyorsa falan yada kavgalılarda Deniz de haklı napsın, o zaman çok ta yanlış olmaz.”

S6K'nın söylediklerine benzer olarak T11E Deniz'in hiçbir sebep yokken babasının yanından ayrılmasının ahlaki olarak yanlış olduğunu ancak babasıyla geçinememe veya diğer tarafta eleman ihtiyacı gibi sebepler varsa Deniz'in davranışının ahlaki olarak kabul edilebilir olduğunu belirtmiştir:

“Neden gitmiş olabilir belki babasının ee ona belki daha az söz hakkı veriyodur. Belki anlamıyorlardır babasıyla. Mesela babası bi şey söylüyordur o bi şey söylüyordur anlamadığı için ayrılabilir. Ya da oraya daha çok ihtiyaç vardır adama babasının adamı varsa yani çalışanları varsa oranın yoksa onun için de ayrılabilir ya da

babasıyla tartışmış da ayrılabilir, yani belki kavga ettiği içinse ayrılmak iyi olabilir öyle durduk yere bi şey olmadan giderse uygun olmaz babası açısından babası üzülebilir yani”

Türk ve Suriyeli katılımcılardan bazıları Deniz’in babasının antrenörü olduğu takımdan ayrılarak rakip takımda oynamaya başlaması davranışını yorumlarken, Deniz’in davranışının aslında yanlış olduğunu, kimsenin babasının, ailesinin yanından ayrılmaması gerektiğini, zaten bir insanın ailesinin yanından ayrılmasının çok anlaşılır bir şey olmadığını ifade ederek Deniz’in davranışının aslında yanlış olduğunu ancak basketbol sadece bir oyun olduğu için Deniz’in davranışının ahlaki olarak açıklanabilir olduğunu belirtmişler ve onaylamışlardır. Bu katılımcılar basketbolu, profesyonel bir spor dalı veya sporculuğu profesyonel bir meslek olarak görmekten ziyade bir oyun olarak değerlendirmekte, bu yüzden de Deniz’in davranışının ahlaki olarak açıklanabilir bir davranış olduğunu belirterek, davranışı onaylamaktadır.

3.2.3.2. ‘Ahlaki İhlal’ Yargısının Gerekçeleri

Türk ve Suriyeli katılımcılardan bazıları Deniz’in babasının yanından ayrılarak başka bir takımda oyunculuk yapmaya başlamasını veya başka bir dernekte çalışmaya başlamasını ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmişler, bu yargılarını babaya sadakat ve bağlılığı vurgulayan babaya karşı sevgi, babanın bilgisinin fazla olması, babanın çocuk üzerindeki emeği ve baba ile işbirliğinin önemi gerekçeleri çerçevesinde açıklamışlardır. T8K Deniz’in davranışının ahlaki olarak yanlış olduğunu, babasının bu duruma alınabileceğini belirtmiştir:

“Yanıştır yani başka rakibe geçmiş demi yanıştır ben babama böyle bi şey yapsam yani uygun karşılanmaz ki bu yani, çünkü babam sonuçta benim takımında yani demi öyle bi şey. Takımında yani. Ben kalkıp da başka bi takıma geçsem illa ki alınma olur yani.”

Benzer şekilde, T7K Deniz’in davranışının ahlaki olarak yanlış olduğunu, babasının yanında kalmasının daha doğru olduğunu aşağıdaki gibi açıklamıştır:

T7K: “Doğru değil çünkü babasının kendi yanında aynı mesleği yaparken başkasının yanında olması bence doğru değil ya ahlaki olarak doğru değildir, ya babası varken işte başkasının yanında olması uygun değildir.”

G: “Yani babasının yanında olması neden daha önemli ki neden öyle bi şey gerekiyor.”

T7K: “Ya çünkü kendi ya garipsenir babasının yanında durmadan da gidip başka yerde başka bir antrenörün yanında diye garipsenir, o takımdakiler veya dışarıda olan o gözle bakmayanlar garipser.”

T13E Deniz’in babası yıllarca Deniz’e emek vererek onu yetiştirdiği için babasının yanından ayrılmaması gerektiğini, bu davranışının ahlaki olarak uygun olmadığını “ayıp” kelimesiyle ifade etmiştir:

“Babasına ayıp etmiştir o bir tek geliyo aklıma, babasının üzerinde emeği vardır emeklerine saygısızlık etmiştir, ayrılmaması gerekiyor ne olursa olsun “

Benzer şekilde T16E babasının Deniz’i büyüttüğünü, yetiştirdiğini ve ona emek verdiğinin altını çizerek, Deniz’in babasının yanından ayrılma davranışının yanlış olduğunu belirtmiş ve Denizi “hayırsız evlat” olarak tanımlamıştır.

“Adam yıllarca emek vermiş büyütmüş, yaptığı çok yanlış Deniz’in, Allah herkese hayırlı evlat versin, ben olsam üzülürdüm evladım hayırsız oldu beni bıraktı diye”

Babanın çocuk üzerindeki emeği ve babaya olan bağlılığın önemini yanı sıra, bazı katılımcılar babaların yaşça büyük olduğu için bilgi sahibi olmasının ve babayla iş birliği içerisinde çalışmanın Deniz’e çok şey katacağını öne sürerek, Deniz’in davranışının ahlaki olarak doğru olmadığına dair yargılarını desteklemişlerdir. T4K Deniz’in davranışının yanlış olduğunu belirtmekle kalmayıp, babanın yaşça büyük olduğu için bilgi sahibi olmasının Deniz’e katkı sağlayacağını aşağıdaki gibi açıklamıştır:

“Babası sonuçta, ayrılmaması lazım zaten aynı işi yapıyorlar, neden gidiyor ki? Hem babası ondan daha büyük daha iyi bilir her şeyi Deniz onun yanında çalışsa her şeyi babasından öğrenebilir, birlikte daha hızlı ilerleyebilirler birbirlerine destek olurlar sonuçta babası, onun yeri babasının yanı bence hele hele aynı işi yapıyorsa...”

3.2.3.3. Toplumsal Ahlaki İhlal

Katılımcılardan bazıları politik ve politik olmayan senaryolarda bahsedilen Deniz’in babasının antrenörü olduğu takımdan ayrılma ya da babasının başkanı olduğu dernekten ayrılma davranışını kendilerinin ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmekle kalmayıp, toplumun da bu davranışa iyi bakmayacağını ve ahlaki ihlal olarak değerlendireceklerini belirtmişlerdir. T17E Deniz’in davranışının ahlaki olarak yanlış olduğunu, belirtirken toplumun da Deniz’in davranışını ahlaki ihlal olarak değerlendireceğini, bu davranışından dolayı ona kötü gözle bakacaklarını belirtmiştir:

“Yanlış bir şey, yani insanlar ona kötü gözle bakacaklar, babasını bırakmış gitmiş diyecekler, düşünmesi lazım Deniz’in.”

S12K Deniz’in davranışının toplum tarafından hoş görülmeceğini aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir:

“Yani orda insanlara yardım ediyolar, burda da insanlara yardım ediyolar. Yani ee iki yani burda çalışırsam orda çalışırsam aynı görevi yapıyorum ama madem o babasının yeriyse yani babasına aitse bence orda kalmalı. Yani ee babana yardım et yardım etsin diye. Ama ordan ayrıldığı zaman insanlar ne diyecekler mesela ah babası çok kötü ya da çocuğu çok kötü babamdan ayrıldı bi de aynı mahal yani yere gitmiş orda kalsaydı daha iyi olurdu. İnsanlar öyle derler.”

T7K Deniz’in babasıyla aynı mesleği yaptığı için babasının yanında çalışmasının daha uygun olduğunu, aksi durumda toplumun Denize değişik gözle bakacağını belirtmiştir:

“Hocam hani babasının yanında çalışması daha uygun, çünkü aynı meslek hani, aynı meslek olduğu için başkasının yanında çalışması değişik bakılmaz mı toplum içinde öyle yani öyle düşünüyorum.”

3.2.3.4. Ahlaki İhlalin Ortaya Çıkardığı Duygu

Türk ve Suriyeli katılımcıların Deniz’in davranışını “ahlaki ihlal” olarak yargılayıp yargılamamalarından bağımsız olarak, katılımcılar Deniz’in davranışının babasını üzebileceğini ve onda üzüntü duygusunu ortaya çıkarabileceğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar, çeşitli gerekçeler öne sürerek Deniz’in davranışını ahlaki olarak uygun bulduklarını söylediler de, bu davranışın babasında üzüntü duygusunu tetikleyebileceğini belirtmişlerdir. Katılımcılar babasının üzüntüsünün sebebini baba-evlat arasındaki bağ ve bağlılık ile açıklamaya çalışmışlardır. Katılımcıların açıklamalarından, sadakat/ihanet temelinin üzüntü duygusuyla ilişkili olduğu yorumu yapılabilir. T7K, Deniz’in babasının yerinde olsa meslektaşı olan çocuğunun başka yerde çalışmasına üzüleceğini belirtmiştir:

“Ya kendi oğlum yanımda olmasını isterim aynı meslek varken başka yerde çalışması üzüldürdü yani açıkçası.”

Sırasıyla, S18E, S20E ve T14K Deniz’in ayrılmasının babasını üzebileceğini belirtmişlerdir:

“Yani bu davranış doğru yani ama babasını üzmesin yani üzüldürmesin, ondan izin alsın.”

“Babası üzülebilir tabi oğlum neden gitti diye, ama üzülmeyebilir belki oğlum daha iyi yerde olacak artık diye.”

“Baba sonuçta biraz ağırına gidebilir Deniz’in ayrılması ama saygı duyması lazım, üzülebilir ama sonuçta yapacak bir şey yok.”

Üzüntü duygusunun yanı sıra, Deniz’in davranışını ahlaki ihlal olarak değerlendiren katılımcılar, diğer katılımcılardan farklı olarak, Deniz’in babasının yanından ayrılarak başka bir dernekte çalışmasının ya da başka takımda oynamasının Deniz’in babasını kızdıracığını, sinirlendireceğini ve kendini yetersiz hissettireceğinden bahsetmişlerdir. T8K Deniz’in babasının yerinde olsa Deniz’e kızacağından ve neden onu bırakıp gittiğini sorgulayacağından bahsetti:

G: *“Sen babasının yerinde olsan ne yaparsın?”*

T8K: *“Yani kızarım aslında yani beni bırakıp da niye başka bi takıma geçtin falan derim hani.”*

T16E, Deniz’in ayrılmasının babasını sinirlendirmiş olacağını aşağıdaki sözlerle anlattı:

“Sinirlenmiş olabilir babası, neden oğlum gitti diye, benim yanımda kalmak varken neden gitti diye düşünmüştür, acaba diğer takımdakiler de gider mi diye düşünürüm ben olsam.”

T10E, Deniz’in ayrılmasını sonucunda babasının davranışın sorumlusu olarak kendisini sorgulayacağından bahsetti:

“Ben olsam üzülürdüm ve kendimi sorgularım oğlum bırakıp gittiyse bende acaba bir eksiklik mi var, iyi yapamıyor muyum bu işi, neden gitti diye”

3.2.4. Kutsallık/yozaşma

Türk ve Suriyeli katılımcıların tamamı, politik olmayan senaryoda “hastanede ölen arkadaşının üzerine pizza paketini koyarak pizza yiyen Deniz’in davranışını” ve politik senaryoda “bankta bomba isabet ettiği için ölen çocuğun üzerine pizza paketini koyarak pizza yiyen Deniz’in davranışını” ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılara okunan beş ahlaki temel ihlalini yansıtan senaryo içinden, katılımcılar en çok kutsallık/yozaşma temeli ihlali içeren senaryolara şaşırılmışlar ve tereddüt etmeden davranışın ahlaki olarak yanlış olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar Deniz’in davranışının ahlaki olarak yanlış olduğuna yönelik tepkilerini sadece sözleriyle değil, beden dili, jest ve mimikleriyle de açıkça yansıtmışlardır. Katılımcılar, senaryonun kahramanı Deniz’in davranışını ahlaki açıdan yanlış olarak yargılamakta, “kesinlikle yanlış”, “yüzde yüz yanlış”, “nasıl olur böyle bir şey”, “yok

artık”, “Deniz de ne biçim bir çocuk”, “Deniz’in psikolojisi bozuk” gibi şaşırma, anlamlandıramama ve şok olma içeren ifadelerle karşılık vermişlerdir. Aynı zamanda jest ve mimiklerinden çok şaşırdıkları, davranışı kınadıkları ve davranışta bulunan Deniz hakkında konuşurken “iğrenme”, “aşağılık görme” ve “insanlıktan çıkarma” duygu durumlarını yansıtan ifadelerde buldukları gözlenmiştir. Katılımcıların ahlaki yargıları kendilerine sunulan senaryonun bağlamından bağımsız olup, katılımcılar politik ve politik olmayan senaryolardaki Deniz’i davranışına benzer şekilde yaklaşmışlar ve benzer tepkileri vermişlerdir. Senaryonun bağlamının yanı sıra Türk ve Suriyeli katılımcıların kutsallık ihlali yargılamalarında da herhangi bir farklılık gözlenmemiştir.

Türk ve Suriyeli katılımcıların tamamı kutsallık ihlali içeren senaryoları ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmişler ve katılımcıların açıklamalarından yola çıkarak ahlak yorumlamaları beş başlık altında yapılandırılmıştır: (1) ‘Ahlaki ihlal’ yargısının gerekçeleri, (2) Deniz’in ahlaki kimliği, (3) Ahlaki ihlalin ortaya çıkardığı duygu, (4) Ahlaki olarak yapılması gereken davranış.

3.2.4.1. ‘Ahlaki İhlal Yargısının’ Gerekçeleri

Türk ve Suriyeli katılımcıların tamamı politik olmayan senaryoda “hastanede ölen arkadaşının üzerine pizza paketini koyarak pizza yiyen Deniz’in davranışını” ve politik senaryoda “bankta bomba isabet ettiği için ölen çocuğun üzerine pizza paketini koyarak yiyen Deniz’in davranışını” ahlaki olarak yanlış bulduklarını ve anlamlandırmakta zorlandıklarını çok net bir şekilde ifade etmişlerdir. Katılımcıların birçoğu, araştırmacı senaryoları okurken “Deniz pizza kutusunu ölen arkadaşının ya da bankta ölen çocuğun üstüne koyarak yemeye başladı” kısmında araştırmacının sözünü bölerek, doğru anlayıp anlamadıklarını teyit etmiş ve şaşkınlıklarını “ne”, “nasıl olur”, “yok artık” gibi sözlerle ifade etmişlerdir. Katılımcıların duygu durumlarının jest ve mimiklerine de yansıdığı gözlenmiştir: Bazı katılımcıların yüzünden şaşkınlık ifadesi okunurken, bazılarının aşağılama, tikslenme ve üzülmeye ifadeleri okunmuştur. Katılımcılar senaryonun kahramanı Deniz’in davranışının yanlış olduğunu hem sözleriyle hem de beden dilleriyle çok net ve hızlı bir şekilde belirttiler de, davranışın neden yanlış olduğunu açıklamakta zorlandıkları gözlenmiştir. Katılımcıların bir kısmı daha önce böyle bir şeyi hiç düşünmediklerini ifade ederken,

bir kısmı da araştırmacının çok garip sorular sorduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların bu sözlerinden kutsallık/yozlaşma ahlaki temeli üzerinden yaptıkları ahlaki yargılamaların genelde otomatik sezgilere dayandığını, ahlaki yargılarının gerekçeleri üzerine çok düşünmediklerini söyleyebiliriz. T14K daha önce ölen birinin üzerinde pizza yemenin yanlış olduğunu hiç düşünmediğini aşağdaki sözlerle anlattı:

“Yok artık.. ne diyeceğimi bilmiyorum, nasıl yorumlanır böyle bir şey, yani yanlış işte...yani hiç düşünmedim ama yanlış, olmaz yani ölüünün üzerinde pizza yemek”

Türk ve Suriyeli katılımcıların hepsi Denizin “ölen çocuk üzerinde pizza yeme” davranışı ahlaki olarak yanlış bulduklarını belirtirlerken, ahlaki yargılarına rasyonel gerekçeler bulmakta zorlanmışlar, böyle bir durumu daha önce düşünmediklerini ifade etmişlerdir. Bazı Türk ve Suriyeli katılımcılar, ahlaki yargılarının gerekçesini ölmüş birinin yanında olmanın üzücü bir durum olduğu ve böyle bir durumda cesedin üzerinde yemek yemeyi insanın canının istemeyeceği, içinin almayacağı ve midesi bulanacağı üzerinden açıklamışlardır. Bazı katılımcılar Deniz’in yemek yemesinde bir sorun olmadığını ancak cesedin üzerine koyarak yemesinin yanlış olduğu üzerinden açıklamışlardır. Bazıları da ölmüş cesedin üzerinde yemek yemenin ölü bedene karşı bir saygısızlık ve hürmetsizlik olduğunu dini terimler çerçevesinde açıklamışlardır.

T12E’nin sözleri, katılımcıların birçoğunun daha önce ölmüş birinin cesedi üzerinde yemek yeme fikrini hiç düşünmediğini ve düşünmeleri istendiği zamanda rasyonel açıklamalar bulmakta zorladıklarına bir örnektir:

T12E: *“Ne diyim hocam..bi fikrim yok şaşırdım biraz...yanlış bi hareket hocam ne diyeyim ki ...”*

G: *“Neden yanlış, açıklar mısın biraz?”*

T12E: *“Neden ölüünün üstünde yemek yenmez yani başka yer mi yok yani bi de insan o anda...karışık sorular soruyorsunuz ya...hiç böyle bi şey düşünmemiştim.”*

Benzer şekilde S12K daha önce böyle şeyler düşünmediğini ifade etmiştir:

“Yanlış tabi ki ama çok değişik yani daha önce hiç böyle bi şey düşünmedim şimdiye kadar”

İlk olarak, ölmüş birinin cesedinin üzerinde yemek yemenin ahlaki olarak yanlış olduğunu, insanın içinin almayacağı ve canının yemek yemek istemeyeceği üzerinden açıklayan Türk ve Suriyeli katılımcıların ahlak yorumlamalarına detaylı olarak baktığımız zaman, katılımcıların ifadelerinden ölmüş birinin yanında bulunmanın zor ve üzücü bir durum olduğunu ifade etmeye çalıştıkları söylenebilir. Katılımcılar, Deniz'in hastanede arkadaşının öldüğünü fark etmesi veya kendi yaşlarında bir çocuğun bomba sonucunda öldüğünü fark etmesinin oldukça zor ve üzücü olaylar olduğunu, bu durumları yaşayan birinin üzüntüden canının yemek yemek istemeyeceğini, içinin almayacağını bu yüzden de Deniz'in davranışını garip, normal dışı ve ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmiştir. Katılımcılar Denizi hissiz, duygusuz ve merhametsiz olmakla suçlarken, yüz ifadelerinden, Denizi kınadıkları ve aşağılık gördükleri anlaşılabilir.

T8K, ölen çocuğun üzerinde pizza yiyen Deniz'in davranışını yorumlarken bu durumun kendisini çok üzdüğünü ve konuşmakta zorlandığını belirtti:

“Sonuçta ölmüş yani benim için çok acı verici ben böyle şeylere cevap veremiyorum fazla...”

Benzer şekilde, S6K, ölmüş birisini gören birinin yemek yemeyi içinin almayacağını aşağıdaki sözlerle belirtti:

“Mesela nasıl canı istiyoyemeyi nasıl istiyoy böyle bi kişi görüyoy ölmüş, cansız, yatıyor nasıl canı yemeyi istiyoy. Hemde üzerinde, anlamıyorum. Yanlış bu. Çünkü bi tane ölmüş görüyoy nasıl canı yemek istiyor yani bilmiyoy, benim hiç içim almaz.”

Benzer şekilde S13K, Deniz'in bir ölünün yanında nasıl yemek yediği, nasıl içinin aldığını sorgulamış ve insanın hiç tanımadığı birisi bile ölseye içinin almayacağını, Deniz'in hastanedeki arkadaşının üzerinde yemek yemesinin nasıl olduğunu anlamlandıramadığını belirtmiştir:

“Nasıl geldi öyle yani içinden nasıl öyle geldi de yiyor... bir tane insan ölmüş...insanın yanında birisi öldüğü zaman hatta arkadaşı falan olmasayani meçhul bir kişi öldüğü zaman bile yiyesi gelmez, yani nasıl yiyecek?”

S1K, gözü önünde ölü bir çocuk varken hiç bir şey olmamış gibi davranmanın normal ve kabul edilebilir bir davranış olmadığını belirtti:

“Yani bu tamamen yanlış da ama ne söyleyebilirim bunun hakkında onu bilmiyorum...ya tam önünde çocuk öldü bi de o da yemeğine devam etti hiçbir şey yapmadan, hiçbir şey olmamış gibi nasıl hayatın devam edebilir ki normal. Bi de tam o günde o saatte yani.”

T11K, Deniz’in yerinde kendisi olsa üzüntüden hayattan kopacağını, böyle bir durumda yemek yiyemeyeceğini aşağıdaki sözlerle anlattı:

“Hocam yanlıştır yani bir arkadaşın öldüyse hocam yiyemez yani bir arkadaşıyla arkadaşının yanına gidip orda ölü görürsen hayattan koparsın ama o yemek yiyebiliyorsa...hocam insan etkilenir onun için yiyemez ama etkilenmiyorsa yani...hocam ben kendimi yerine koyunca arkadaşım ölse yani hayattan koparım yani kendimi çok kötü hissederim bi şey hiçbi şey yiyemezsin hocam bi şey yiyemez içemezsin çünkü ölüm anını düşünürsen öldüğünü düşünürsen hayattan kopabilirsin.”

Katılımcıların açıklamalarından, Deniz’in politik ve politik olmayan senaryolarda bahsedilen ölü çocuğun cesedinin üzerinde yemek yeme davranışının ahlaki olarak yanlış bulunmasının kutsallık/yozlaşma ahlaki temelini yanında bakım/zarar ahlaki temeli ile de ilişkili olduğu düşünülmektedir. Katılımcıların, ölümün acı bir durum olduğunu, ölü birisinin yanında olmanın (arkadaş veya meçhul birisi) üzücü bir durum olduğunu, kendilerini üzdüğünü, ölen kişinin ailesini düşünerek acıma hissettiklerini belirten açıklamalarına dayanarak katılımcıların ahlak yorumlamalarının bakım/zarar temeliyle de ilişkili olduğu düşünülmektedir.

İkinci olarak, Bazı Türk ve Suriyeli katılımcılar, yukarıda bahsedilen Deniz’in ölü cesedin yanında yemek yemesiyle ilgilenen katılımcılardan farklı olarak, Deniz’in ölü birisinin yanında yemek yeme davranışını gariptomemiş, ancak Deniz’in pizzayı ölmüş çocuğun cesedinin üzerine koyarak yemesini yanlış bulduklarını belirtmiştir. Bu katılımcılara göre, Deniz bir insan olduğu için acıkabilir, bu bağlamda da yaşamak için yemek yemesi anlaşılabilirken, ölü cesedin üzerinde yemek yemesi yanlıştır. S11K, hem politik hem de politik olmayan senaryoda Deniz’in davranışını yanlış bulduğunu belirtirken, Deniz’in acıkmış olabileceğini bu yüzden ölmüş birisinin yanında yemek yemesinin anlaşılır olduğunu ancak ölmüş birinin cesedinin üzerine koymanın yanlış olduğunu belirtti. Katılımcıların ifadelerinden, Deniz’in davranışını kınadıkları ve yanlış buldukları anlaşılırken, jest ve mimikleriyle de Deniz’in davranışını aşağılık bir davranış olarak buldukları söylenebilir :

“Yani Deniz çok çok acıktıysa olabilir. Yani ama üstüne yemek koymuş yani bu yani çok yanlış bu, yani yemek yemek tamam o ölmüş yani Deniz de yaşamalı..yaşamak için yemeli ama yani ama üstüne koyduğu için yanlış, yani yemesi normal sonuçta acıkmış ama cesedin üstüne koyup yemesi yanlış.”

Benzer şekilde T6K,ölünün üzerinde yemek yemenin yanlış olduğunu aşağıdaki gibi belirtti:

“Yani bu uygun bir davranış değil ölünün üstünde yenmez”

T4K Deniz’in davranışının kabul edilemez olduğunu, kocaman bir dünyada yemek yemek için cesedin üzerinde başka yer olup olmadığını sorgulayarak, ölünün üzerinde yemek yenmemesi gerektiğini belirtti:

“Hasta mı bu çocuk, nedir ya. Çok yanlış ya. Yani ee ölü bi insan önünde var. Öyle bişey nasıl yaparsın. Çok yanlış bişey. Yüzde yüz yanlış...yani önde ölü bi insan var. Yani en azından dışarı çıkıp yemek yiyebilirsin ama onun üstünde yemek yiyorsun, yanlış. Mutlaka yanlış..Yani neden. Onun üstü yani sen kocaman bi dünyadasın. Gidip oraya yani önüne yemek koyabiliyorsun. Yani neden, neden. Ben onu anlamıyorum yani neden oraya gidiyorsun. İşte başka bi yerde yiyebilirsin. Mesela gördü, fark etmedi mesela ölü bi insan var. Tamam başka bi yere gidip yemek yiyebilirsin ama o ölü insan önünde bilmiyorum yanlış bişey bence”.

T12E Deniz’in yemek yemesinde bir sorun olmadığını ancak ölünün üstünde yemek yemenin yanlış olduğunu belirtirken insanın ölünün üstünde bırakın yemek yemeyi korkacağını, ölüye bakamayacağını ifade etti. Deniz’in ölünün üstünde yemek yiyebilmesini de şokta olmasıyla açıkladı:

“Yanlış bi şeydir...ee nasıl anlatayım ki mesela ölünün üstünde yemek yenmez.. yesin yesin de hocam başka yer mi yok Allah Allah ölüye bile bakamaz yani insan korkar. İnsan ölüye bakarken bile baya şey olur da ölünün üstünde yemek yemiş belki belki arkadaşının öldüğüne inanamıyodur o anki bi ne diyeyim hani şok durumu olabilir yani Deniz’in durumunu hiç iyi görmüyorum.”

Üçüncü olarak, bazı Türk ve Suriyeli katılımcılar Deniz’in ölmüş birisinin cesedinin üzerinde yemek yemesini yanlış bulduklarını ifade ederlerken, ahlaki yargılarının gerekçesini “ölü bedene hürmetsizlik ve saygısızlık” çerçevesinde dini terimlere başvurarak açıklamışlardır. Araştırmanın katılımcılarının hepsinin Müslüman olduğu göz önünde bulundurulduğu zaman, İslam dininde ölüm sonrası hayatın varlığı ve ölümlerin ruhunun Tanrının huzuruna, ebedi ahiret hayatına gittiği varsayılarak, katılımcıların ölü bedeni kutsallık ile ilişkilendirdiği düşünülmektedir.

Katılımcılar ölü bedeni kutsal olan Tanrı ile ilişkilendirdikleri için, ölü bedeninin saygı duyulması gereken ve hürmet gösterilmesi gereken kutsal bir hal aldığı düşünülmektedir. Aşağıdaki kısımda detaylı olarak ele alınacağı gibi, katılımcıların açıklamalarında uhrevi hayat, ahiret, mezar, ölümlere değer vermenin gerektiği gibi dini terimlere sıklıkla rastlanmıştır. T6K, Deniz'in davranışının ahlaki olarak yanlış olmasını ölüye saygı kavramı çerçevesinde açıklarken, ölümlere neden saygı duyulması gerektiğini de belirtmiştir:

“Ölüye saygı bi kere...ölmüş onun üstünde yemek yemek ya hoş bi şey değil yani yapılacak iş de değil ölünün yanında...yemek yani öyle düşünüyorum yani sonuçta ölüye saygı..neden çünkü ya bu dünyadan ayrılmış zaten bidaha göremiyceskin o son an orda durucak yani başka yok kabire girecek mezarda..o son anında ona saygı göstermek ya başka bi şeyle ilgilenmiyoruz sadece sen varsın yani şu anda ilgi alanımızda gibi algılayabilirim sanki. Bu yüzden yanlış işte..yanlış çünkü yani dediğim gibi çünkü ölünün üstünde yani ölüye saygıdan”.

Benzer şekilde, T7K Deniz'in davranışının ahlaki olarak uygun olmadığını ölümlere ve uhrevi hayata değer vermemesi üzerinden açıklıyor:

T7K: “Davranışı yanlıştır, bazı şeylere, ölümlere uhrevi hayata ehemmiyet, değer vermediği için yanlıştır..hımm.. bazı dünyevi uhrevi şeylere yani ahret şeylerine değer vermediği için olabilir.. sonuçta orda ölü var, ve ona hürmet edilmesi gerekiyor o anlık.”

G: “Ölünün üzerinde yemek yendiği zaman hürmetsizlik olduğunu mu düşünüyorsun? Nasıl hürmetsizlik saygısızlık oluyor, biraz açıklayabilir misin?”

T7K: “Yani, olur tabi hürmetsizlik, sonuçta ölü, ölmüş, o da bir insandı, üstünde yenmez yemek. Hem öldü ama ruhu yaşıyor, diğer dünyada belki tam sorgu anında diğer dünyada, birisi gelmiş üstünde yemek yiyor, yani hoş değil, olmaz, insan biraz saygı duyar ölmüş diye”

T8K, dini inancının bir gereği olarak, ölmüş kişileri öldükten sonra da yaşadığına ve ölen kişinin diğer dünyadan bu dünyayı görebileceğini varsayarak, orada yatan bedeninin sadece maddi bir beden olmadığını, diğer dünyada yaşamaya devam eden bir “birey” olduğunu varsaymış ve kendisini ölen çocuğun yerine koymuş ve öyle bir değerlendirme yapmıştır. Ölen kişiler diğer dünyada yaşamaya ve görmeye devam ettikleri için, cansız bedeninin üzerinde yakın bir arkadaşının yemek yemesine alınacağını, kendisine saygısızlık olarak değerlendireceğini belirtmişti. Katılımcının sözlerinden, ölünün üzerinde yemek yemenin hem orada yatan cansız bedene hem de

ahirette yaşamaya devam eden bireye saygısızlık olarak değerlendirildiği yorumu çıkarılabilir.

T8K: *“Hayır çok kötü bi şey yani çok kötü bi şey gerçekten de. Ben ölmüşüm mesela biri benim üstümde yemek yese yani ben zaten görmüyorum da öbür dünyada görürsem falan alınırım falan. Yani kötü bi şey yani, saygısızlık, ben ölmüşüm üzerimde yemek yiyor”*

G: *“Neden kötü?”*

T8K: *“ben ölmüşüm sonuçta benim için ağlaması gerekiyo yani çok yakın arkadaşım sa mesela, o zaman ağlaması gerekiyo yani kalkıp da pizza hadi yani gitsin evinde yesin ağlamıcaksa gitsin evinde yesin yani.”*

Türk katılımcılardan T7K, politik ve politik olmayan senaryolardaki Deniz’in davranışını karşılaştırarak, her iki bağlamdaki davranışın da ahlaki olarak yanlış olduğunu, ancak politik senaryoda Deniz’in ölen çocuğun üzerine pizza koyarak yeme davranışı park ortamında, dolaylı olarak da daha kalabalık içinde yapıldığı ve daha fazla kişi davranışa şahit olduğu için daha fazla yanlış olduğunu belirtmiştir. Katılımcıya göre, ahlaki olarak uygun görülmeyen davranış park ortamında daha fazla kişinin önünde yapıldığı için politik olmayan senaryo ile karşılaştırıldığında daha çok yanlış olduğu ifade edilmiştir. Katılımcının açıklamalarından, bir davranışın ahlaki olarak yargılanmasında etraftaki insanların diğer bir deyişle üçüncü şahısların (third party) şahit olması ve sayısının da önem kazandığı anlaşılmaktadır:

“Diğer senaryoya göre daha çok yanlıştır çünkü parkta diyosunuz ondan dolayı daha da çok yanlıştır. çünkü hani toplum içinde bütün herkesin hani bütün herkesin içinde olduğu için hastanedeyken bi kişinin yanında yapmıştı onu ama parkta herkesin içinde yaptı daha çok yanlıştır çünkü hani orda bi kişi görmüştü hani ona farklı gözle bakan sadece bi kişi vardı ama dışarıda dış ortamlarda daha çok kişi gördü daha çok ayıp olur yani.”

Suriyeli ve Türk katılımcılardan bazıları, politik olmayan senaryoda geçen “Deniz’in hasta arkadaşını ziyarete giderken birlikte yemeleri için arkadaşına da pizza alması” davranışına odaklanmış ve Deniz’in bu davranışını iyi ve düşünceli bir davranış olarak belirtmişlerdir. Ancak Deniz’in hasta arkadaşını düşünerek ona pizza alması, arkadaşının ölü cesedinin üzerinde pizza yemesini meşrulaştırmamıştır. Katılımcılar Deniz’in arkadaşını düşünüp birlikte yemeleri için pizza almasını iyi bir davranış olarak belirtirlerken, bu davranış Deniz’in ölü cesedin üzerinde pizza yemesini

meşrulaştırmadığını, Deniz'in ölünün üzerinde pizza yemesinin yine de yanlış olduğunu belirtmişlerdir.

S6K, Deniz'in arkadaşını düşünüp ona da pizza alması olumlu olarak değerlendirilirken, yine de arkadaşının yanında pizza yemesi çok yanlış bir davranış olarak yorumlandı:

“Arkadaşının yanına da bi tane pizza koydu yani sonuçta onunki unutmadı, onu düşünmüş ama gene o da yedi o yanlış”.

Benzer şekilde T9K Deniz'in hasta arkadaşını düşünerek ona pizza götürmesinin iyi ve düşünceli bir davranış olduğunu belirtmiş, ancak bu davranışın Deniz'in arkadaşının üstünde pizza yemesini meşrulaştırmayacağını ifade etmiştir:

“Deniz nasıl bir çocuk anlamadım. Hastaneye giderken arkadaşını da düşünmüş, aferin. Ona da pizza almış, düşünceli bir davranış, sonuçta ona moral olur diye düşünüyor, birlikte yeriz muhabbet ederiz diye. Ama nasıl olursa arkadaşının ölüsünün üzerinde yer anlamadım, olmaz ki. Tamam düşünüp pizza alması güzel, ama üstünde yemesi yanlış.”

Katılımcıların açıklamalarından, Deniz'in davranışlarını hem kutsallık/yozlaşma hem de bakım/zarar ahlaki temelleri üzerinden yorumladıklarını ifade edebiliriz. Deniz'in ölen arkadaşının cesedi üzerinde yemek yemesi kutsallık temeli üzerinden ahlaki ihlal olarak değerlendirilirken, Deniz'in hasta arkadaşına pizza alarak onu düşünmesi, onun acısını hafifletmek, bakım sağlamak ve destek olmak davranışları çerçevesinde bakım ahlaki temeli üzerinden yapılması iyi olan bir davranış olarak değerlendirilebilir.

3.2.4.2. Deniz'in Ahlaki Kimliği

Türk ve Suriyeli katılımcılar, politik ve politik olmayan kutsallık ihlali senaryolarında bahsedilen Deniz'in ölü birisinin üzerinde yemek yeme davranışını ahlaki olarak yanlış bulduklarını ve anlamlandırmakta zorlandıklarını ifade ederlerken, bu davranışı sergileyen birisinin “normal” olamayacağını belirtmişlerdir. Katılımcıların normal tanımlamaları “psikolojik olarak sağlıklı ve akli dengesi yerinde olan” anlamına gelmektedir. Katılımcılar Deniz'in davranışını anlamlandırabilmek için 2 alternatif sunmuşlardır: Deniz ya (1) ölü birini gördüğü için şok geçirmiş ve o yüzden böyle garip davranıyordur, ya da (2) akli dengesi yerinde değil, diğer bir deyişle psikolojik olarak hastadır. Bazı katılımcılar Deniz'i ölünün üzerinde pizza

yeme davranışından dolayı “merhametsiz, kalbi taşlaşmış ve duygusuz” terimleriyle de tarif etmişlerdir.

T6K Deniz’in ölü birinin cesedinin üzerinde pizza yeme davranışını Deniz’in şokta olduğunu ya da akli dengesi yerinde olmadığını varsayarak anlamlandırmaya çalışmıştır:

“Öldüğünü kabullenememiş olabilir sonuçta küçük olduğu için, yani ölmek ne bileyim şok geçirdiyse o anda, yoksa yani böyle bi şey olmayacağını bilir o da belki de akli dengesi yerinde değildir yani Deniz’in. İyi düşünemiyorsa eğer her şeyi ondan yapmış olabilir ya da farkında değildir öldüğünün kabullenememiştir şok anında olabilir.”

Benzer şekilde T12E, Deniz’in davranışını ahlaki olarak yanlış olduğunu ifade ederek Deniz’in davranışının normal olmadığını, bir insanın ancak sinir krizi ya da şok durumundan dolayı böyle davranabileceğini belirtmiştir:

“Yanlış hocam...arkadaşını öyle görünce belki şoka mı girmiş diyeyim artık Deniz’de sıkıntı var galiba.. yok ya belki o anki sinir krizi de olabilir değişik hareketler... belki kendinde olmadan yapmış olabilir şok anında.”

S12K, bir taraftan Deniz’in davranışının çok yanlış olduğunu, böyle bir davranışta bulunmanın, yani ölünün üzerinde pizza yeme davranışının normal olmadığını, bu yüzden de Deniz’in normal olmadığını düşündüğünü ifade ederken, diğer bir taraftan da Deniz hastaysa da onu bu davranışlarından sorumlu tutamayacağımızı, çünkü hastaların ahlaki olarak sorumlulukları olmadığını, ne yaptıklarını bilmediklerini aşağıdaki sözlerle belirtti:

“Hasta mı bu çocuk, nedir ya. Çok yanlış ya. Yani ee ölü bi insan önünde var. Öyle birşey nasıl yaparsın. Çok yanlış bişey. Yüzde yüz yanlış...Ama o hasta bi çocuksa yani bence onu şey edemeyiz yani. Bazı insanlar hasta olduğu için öyle şeyler takılmıyolar..evet. Yani sağlam bi insan öyle bişey yapmaz heralde. Bilmiyorum ben öyle bişey ilk defa duyduğum için.”

S13K, ölmüş birinin yanında, hatta onun üzerinde yemek yiyen Deniz’in davranışını anlamlandırmakta zorlandığını, böyle bir şeyin nasıl mümkün olabileceğini sorguladığını ifade etmiş ve Deniz’in davranışı yanlış bulduğunu ifade ederek, Deniz’i psikolojik hasta olmasının yanı sıra, duygusuz, hissiz, merhametsiz ve kalbi taştan daha katı gibi terimlerle resmetmiştir. S13K’ yagöre, Deniz hissedemediği ve merhametsiz olduğu için ölmüş birinin üzerinde yemek yiyebiliyor, eğer

hissedebilseydi, merhamet duyardı ve yiyemezdi, ama Deniz'in kalbi artık taşlaştığı için Deniz yiyebiliyor.

“Deniz'in davranışı hiç iyi bir şey değil, nasıl olabiliyor ki böyle bir şey gerçekte, Deniz gerçekten hissetmiyor bence, hiç hissetmiyor..Psikolojik hasta heralde, böyle bir durumda nasıl yiyeceksin ki yemek, rahmetsiz, merhametsiz çocuk, hiç merhamet yok ce yani kalbi taştan kada katı Deniz'in.”

S13K'nın yukarıda bahsedilen ahlak yorumlamasının bakım/zarar ahlaki temeliyle de yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Katılımcı, ahlaki ihlal senaryosunu yorumlarken, ölü birisinin üstünde yemek yeme davranışının yanı sıra, birisinin öldüğüne ve ölümün acı bir şey olduğuna (ölen kişinin ölümlerinde acı çekmiş olabileceği ve ölen kişinin yakınlarının acı çekiyor olabileceği) odaklanmış ve Deniz'in davranışını bakım/zarar temeli üzerinden yorumlamıştır. Ortada ölüm gibi acı bir olay varken, Deniz hiç bir şey yokmuş gibi yaşamaya devam ettiği için “merhametsiz, duygusuz, hissiz ve kalbi taştan daha katı” olarak tanımlanmış ve davranışı ahlaki olarak yanlış bulunmuştur.

Bazı katılımcılar Deniz'in davranışını açıklarken Deniz'in ahlaki kimliğini de tarif etmekle yetinmemiş, şok halinde olduğuna ya da psikoloji bozuk olduğuna kanaat getirilen Deniz'in ölü çocuğun yanından uzaklaştırılması gerektiğini belirtmişlerdir. T6K, Deniz'in davranışının yanlış olduğunu ve Deniz'in bu davranışından dolayı ölen çocukların ailesi rahatsız olabileceği için Deniz'in ortamdan uzaklaştırılması gerektiğini belirtti:

T6K: *“ya o zaman...yani bu uygun bi davranış değil üstünde yenmez yani ya da o zaman Deniz uzaklaştırılabilir yani eğer şok halindeyse yani, müdahale edilebilir, yani uyarsam bence dinlemez o anda, başkası üçüncü birinin gelmesi gerekir ya da dördüncü birinin...onu orda tutup götürmesi gerekir. Çünkü şokta olan birine desen de fayda etmez yani onu götürmen gerekir ordan*

G: *“Deniz mesela şokta olabilir dedin ama Deniz'in normal bi insan olduğunu varsayarsak şokta değilse yine arkadaşının”*

T6K: *“Normalse de yine yani çünkü normal bi davranış olmadığı için ya akli dengesi bozuktur ya da işte şokta dedim. Yani akli dengesi bozursa da ya o zaman yine uzaklaştırılır oradan. Çünkü hani ailesi ölünün ailesi için de hoş bi şey değil onlar da rahatsız olur bu durumdan. O yüzden engellenmeye çalışılır yani.”*

S17E Deniz'in yanında yatan hastaya odaklanarak, o hastanın kendisini ölü çocuğun yerine koyabileceğini, öldüğü takdirde kendisinin de üzerinde yemek yeneceğini hayal edebileceğini ve Deniz'in davranışından dolayı kendisini kötü hissedebileceğini belirterek acilen Deniz'in dışarı çıkarılmasını ve hastalığı neyse tedavi edilmesi gerektiğini belirtti:

“Yan yatakta bir hasta var demiştiniz değil mi? O da ölecek sonuçta, hastaymış, düşünür o da acaba bende ölünce böyle hiç bir şey yokmuş gibi üzerimde pizza yemek falan yerler mi diye, kendini kötü hisseder. Yani ben olsa kendimi kötü hissederim

Benzer şekilde T12E Deniz'in şokta olduğu ya da sinir krizinde olduğu için hemen o ortamdan uzaklaştırılması gerektiğini ve acilen bir psikoloğa gitmesi gerektiğini belirtti:

“Deniz'in oradan uzaklaştırılması lazım direk en yakın bir psikoloğa götürmesi lazım.”

3.2.4.3. Ahlaki İhlalin Ortaya Çıkardığı Duygu

Türk ve Suriyeli katılımcıların açıklamaları, yüz ifadeleri ve beden dilleri, politik ve politik olmayan senaryoda “Deniz'in ölmüş çocuğun cesedi üzerinde pizza yeme davranışının” katılımcılarda üzüntü, tikslenme, şaşırma ve aşağılık görme duygularını açığa çıkardığını göstermektedir. Katılımcıların çoğunluğu, ahlaki ihlal içeren senaryoları hem bakım hem de kutsallık ahlaki çerçevesinde yorumlamıştır. Bakım ahlaki çerçevesinde, katılımcıların ahlak yorumlamalarında hastalık ya da bomba isabet etmesi sonucunda ölen çocuğa, bu çocuğun ihtiyaçlarına (yardım çağırma vs.) çocuğun yakınlarının duygularına odaklanıldığı görülmüş ve katılımcılar üçüncü şahıs olarak bu durumun kendilerini üzdüğünü belirtmişlerdir. Katılımcıların üzüldüğü, konuşmalarındaki duraksamalarından, ses tonlarından ve açıklamalarından da görülebilmektedir. Katılımcılar, bu duruma üzüldüklerini ifade ederken, böyle bir durumda insanın içinin bir şey almayacağını belirterek, Deniz'in hiç bir şey olmamış gibi yemek yemesinden tiksinişler ve kınamışlar, Deniz'i hissizlik, merhametsizlik ve duygusuzluk gibi kavramlarla suçlamış ve tanımlamışlardır. İkinci olarak, kutsallık ahlaki çerçevesinde, katılımcıların çoğunluğu Deniz'in ölmüş birinin cesedinin üzerinde yemek yemesinin yanlış olduğunu ve ölü bedene saygısızlık olduğunu belirtirken, Deniz'in böyle bir davranış yapabilmesine çok şaşırdıklarını,

anlamlandırmakta zorlandıklarını belirtmiş ve davranışını kınamışlardır. Katılımcılar Deniz'in davranışı hakkında konuşurken, yüzlerini buruşturmuş, tiksindiklerini ifade etmiş, Deniz hakkında konuşurken “ne biçim çocuk” gibi aşağılayıcı ve küçük görücü sözler kullanmış ve bunları vücut dilleriyle de yansıtmışlardır. Katılımcılar Deniz'in davranışını aşağılık ve ayıp bir davranış olarak görmekle kalmayıp, bu davranış yapanın normal olmayacağını varsayarak, Deniz'i hasta, akli dengesi yerinde olmayan, sinir krizinde gibi terimlerle tanımlayarak “insanlıktan ya da normalikten uzaklaştırma” yolunu seçmişlerdir.

ATK tarafından beklenildiği gibi, kutsallık ahlaki temel ihlalinin katılımcılarda tikslenme ve iğrenme duygusunu tetiklediği açık olarak görülmüştür. Katılımcılar, Deniz'in davranışını yorumlarken, böyle bir durumda yemek yemeyi içlerinin almayacağını belirtmiş, Deniz'i davranışından dolayı aşağılık bulduklarını ifade ederken küçük görme, aşağılama ve tiksintmeyi yansıtan yüz buruşturma hareketini sıklıkla yapmışlardır.

S6R, Deniz'in içinde bulunduğu durumun çok zor bir durum olduğunu, böyle bir durumda insanın çok üzüleceğini ve canının yemek yemek istemeyeceğini aşağıdaki sözlerle belirtmiştir:

“Çok zor bir durum, üzüldüm o pizzayı da yemedim bilmiyorum, çok üzüldüm...o pizzayı da yemeyecekti çok üzüldüm yani... çünkü ben olsaydım üzüldüm yani pizza şey istemedim, arkadaşını ölmüş görüyor nasıl içi alır ki, canı nasıl ister ki?”

Benzer şekilde T8K hastalıktan veya bomba isabet etmesi sonucunda çocuğun ölmesi durumunun kendisi için çok acı olduğunu aşağıdaki sözlerle belirtmiştir:

“Sonuçta çocuk ölmüş yani benim için çok acı verici ben böyle şeylere cevap veremiyorum fazla.”

3.2.4.4. Ahlaki Duyarsızlaşma

Çalışmaya katılan bazı Türk katılımcılar, politik senaryoda bahsedilen Deniz'in bomba isabet etmesi sonucu ölen çocuğun cesedinin üzerinde pizza yemesi davranışının yanlış olduğunu belirtirken, Deniz'in bu davranışını ahlaki duyarsızlaşma üzerinden açıklamaya çalışmışlardır: Katılımcılara göre, her zaman savaş ortamında olan birisi zamanla başkalarının yaralanmalarına ve ölümlerine alışacağı için, böyle

durumlara karşı duyarsızlaşabilir ve tepki vermeyebilir. Katılımcılar, Deniz'in ahlaki olarak duyarsızlaşmasının davranışını meşrulaştırmayacağını belirtse de, yine de savaş ortamının insan davranışlarını üzerindeki etkisi olabileceği, savaş ortamında yaşayan Deniz'in psikolojisinin etkilenmiş olabileceğini göz önünde bulundurarak Deniz'in davranışını anlamlandırmaya çalışmışlardır. T6K Deniz'in savaş ortamında büyüyen bir çocuk olabileceğini, böyle bir ortamda büyümenin onun psikolojisini etkileyebileceğini dolayısıyla da bombaların ve ölümlerin artık ona normal gelebileceği için çocuğun ölümünden etkilenmeyebileceğini belirtmiştir:

“Deniz tamam yani karnı acıktı da yani sonuçta ne bileyim karşıdaki yada ortadaki durumun büyüklüğünü algılayamamış olabilir... ya normal bi şeymiş gibi gelmiş olabilir ona. O yüzden böyle yapmış olabilir diye düşünüyorum. Onun için ölüm bomba falan normalleşmiş olabilir.. ya işte o yaşadığı ortama göre eğer ya her zaman böyle bi şey oluyorsa çocuk da artık hani farklı gelmiyodur hani Suriye'dekiler gibi yani. Onlar da hep alışıyorlar artık. Ya ama yanlış yine de ama işte onun da psikolojisini düşünmek lazım...”

T3T Deniz'in davranışının yanlış olduğunu belirtirken, onun bakış açısından bakarak Deniz için bu tarz olayların normalleştiğini ve savaş her zaman devam ettiği için, Deniz'in de karnını doyurarak hayatta kalmanın daha önemli bir şey olduğunu düşünebileceğini ifade etmiştir:

“Yanlış böyle bir davranış, ama hani alışılmışlıktan olabilir, her zaman savaş varsa, belki hani o zaman yine biri öldü yine savaş var yani önemli olan karnımı doyurmak gibi düşünmüş olabilir yani.”

Katılımcıların açıklamalarından görüldüğü gibi, Deniz'in davranışının savaş bağlamında değerlendirilmesi istendiği zaman, bazı Türk katılımcıların ahlak yorumlamaları Suriyeli katılımcılara göre farklılaşmaktadır. Şöyle ki, bazı Türk katılımcılar politik senaryodaki Deniz'in davranışını savaş ortamını göz önünde bulundurarak ahlaki duyarsızlaşma ve normalleşme üzerinden açıklarken, Suriyeli katılımcılardan hiç birisinin böyle bir açıklama getirmemesi dikkat çekmektedir. Bu noktada, Suriyeli katılımcıların ve Türk katılımcıların ahlak yorumlamalarında farklılık gözlenmektedir. Bu farklılık, Türk katılımcıların dışarıdan birisinin bakış açısıyla savaş bağlamını ve savaş yaşayan insanların psikolojisini değerlendirmesi, Suriyeli katılımcıların ise politik senaryo söz konusu olduğu zaman daha çok kendi hatıra ve deneyimlerine yoğunlaşması ile açıklanabilir.

3.2.4.5. Ahlaki Olarak Yapılması Gereken Davranış

Türk ve Suriyeli katılımcılar politik ve politik olmayan senaryolarda Deniz'in davranışının ahlaki olarak yanlış olduğunu ifade etmekle yetinmeyip, böyle bir durumda Deniz'in ahlaki olarak ne yapması gerektiğini de belirtmişlerdir. Katılımcıların açıklamaları politik olmayan senaryo için doktor çağırarak, dua etmek, hastanede yetkili birine haber vermek şeklinde çeşitlenirken, politik senaryo için, yardım etmek, çevredeki insanlara haber vermek ve ölen çocuğun ailesine haber vermek şeklinde çeşitlenmektedir.

S1K, Deniz'in bomba isabet etmesi sonucu ölen çocuğun üzerinde pizza yemesini ahlaki olarak yanlış bulduğunu ifade ederken, Deniz'in böyle bir durumda ne yapması gerektiğine de işaret etti:

“Ya bi şey yapmasa da bile öyle yani mesela yemek falan yemeseydi tam önünde filan. Nasıl içi almış yemiş anlamıyorum zaten. Birine haber verseydi ailesine haber verseydi bi şey yapsaydı onun için.”

Benzer şekilde S6K ve S2K sırasıyla, Deniz'in ölen çocuğa bir şekilde yardım etmesi gerektiğini aşağıdaki gibi ifade etti:

“O pizza o pizzayı da yemezdim yani çocuğa yardım ederim bi şeyler yaparım ama yanlış bir şey pizza yemesi, ben olsam doktorlara haber veririm, yapcak hiç bir şey yoksa da ağlarım dua ederim”

“Çünkü yani bir kişi öldüğü zaman ona yardım etmek gerek, yada tamam yardım etmesin ama otursun pizza yemesin yani.. nasıl yiyeceksin yani bir tane kişi ölmüş orda, nasıl yiyo? Merhametsiz yani”.

Benzer şekilde T13E Deniz'in doktorları çağırması gerektiğini, birilerini haberdar etmesi gerektiğini aşağıdaki gibi belirtti:

“Yanlış tabii ki yani direk gidip orda doktora falan haber vermesi gerekir orda oturup da pizza yememesi lazım. Çok yanlış bi şey...kimsenin haberi yok doktorları fala çağırın”.

3.2.5. Otorite/Yıkım

Türk ve Suriyeli katılımcıların çoğunluğu Deniz'in politik olmayan senaryoda bahsedilen (23T, 21S) “babasının sözünü dinlemeden hasta olan kardeşiyle birlikte evden dışarı çıkmasını” ve politik senaryoda bahsedilen (23T, 16S) “babasının sözünü dinlemeden kardeşiyle bombardıman esnasında dışarı çıkmasını” ahlaki olarak yanlış

bulduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların hepsi Deniz'in davranışının ahlaki olarak yanlış olduğunu belirtse de, politik senaryoda, Türk katılımcıların ahlak yorumlamalarının içeriklerinin Suriyeli katılımcılardan farklılaştığı görülmektedir. Şöyle ki, Türk katılımcılar çatışma ortamında yaşayan bir çocuğun dışarı çıkmasını ve dışarı çıkma isteğini anlamlandırmakta zorlandıkları gibi, çocuğun bu davranışı maceracı olarak nitelendirmektedirler. Suriyeli katılımcılar ise, çatışmaların sürekliliğine ve belirsizliğine işaret ederek çocukların evde sıkılabileceklerini, bu yüzden dışarı çıkmak isteyebileceklerini öne sürmüşlerdir. Katılımcıların hepsi Deniz'in davranışını ahlaki ihlal olarak yargılasalar da açıklamalarındaki bu farklılığın kişisel çatışma deneyimi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Türk katılımcılardan farklı olarak, Suriyeli katılımcılardan bazıları (7 katılımcı) senaryolarda bahsedilen Deniz'in davranışının ahlaki olarak yanlış olduğunu belirtmiş ancak, çeşitli gerekçeler öne sürerek (Deniz'in çocuk olması, sıkılmış olması ve kişisel deneyimler) Deniz'in davranışını ahlaki olarak meşrulaştırmış ve onaylamıştır. Türk ve Suriyeli katılımcıların hiçbirisinin babanın sözünü çiğnemenin ahlaki olarak uygun olduğunu belirtmediği göz önünde bulundurulursa, bu araştırmanın katılımcılarının ahlak tanımlamalarında otorite/yıkım temelinin önemli bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Katılımcılar açıklamalarında, “baba”yı otorite figürü olarak değerlendirmişler ve otoriteyi korumak ve yıkımı önlemek için otorite figüründe bulunması gereken özellikleri de belirtmişlerdir. Son olarak, katılımcılar ahlaki ihlal davranışının kendilerinde üzüntü ve kızgınlık duygularını tetiklediğini belirtmişlerdir.. Bu kısımda, Türk ve Suriyeli katılımcıların otorite/yıkım/ihanet ahlaki temeli ihlali senaryolarına yönelik açıklamaları detaylı olarak ele alınacak olup, bu açıklamalar 5 başlık altında toplanacaktır: (1) ‘Ahlaki ihlal’ yargısının gerekçeleri, (2) otorite figürünün özellikleri, (3) ‘ahlaki olarak açıklanabilir’ yargısının gerekçeleri, (3) otorite figürünün özellikleri, (4) ahlaki ihlalin ortaya çıkardığı duygu ve (5) Türk katılımcıların politik senaryoda farklılaşan yaklaşımlar

3.2.5.1. ‘Ahlaki ihlal’ Yargısının Gerekçeleri

Türk ve Suriyeli katılımcıların çoğunluğu, Deniz' in “babasının sözünü dinlemeden hasta olan kardeşiyle birlikte evden dışarı çıkmasını” (23T, 21S) ve “babasının sözünü dinlemeden kardeşiyle bombardıman esnasında dışarı kaçmasını”

(23T, 16S) ahlaki olarak yanlış olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar Deniz'in davranışının ahlaki olarak yanlış olmasını, babaların her zaman çocuklarının iyiliğini istediği, babaların bilgili olduğu, babaların bizim görmediğimizi gören olduğu, babaların sözünün ikiletilmeyeceği, babaların çocuklarını büyüten ve emek veren olduğu gibi babalığa atfettikleri olumlu özellikler çerçevesinde açıklamışlardır. Katılımcıların açıklamalarından “baba” yı otorite figürü olarak gördükleri ve ona “her şeyi bilen” , “ileriye gören” gibi insanüstü özellikler atfettikleri söylenebilir. Bazı katılımcılar, Deniz'in davranışının ahlaki olarak yanlış olduğunu belirtmekle kalmayıp, dini olarak da yanlış olduğunu belirtmişler, Deniz babasının sözünü çığnediği için başına kötü bir şey geleceğini düşündüklerini, çünkü babaların rızasını almanın İslam dininde önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların ahlaki yargılarının gerekçelerini dini terimler ile desteklemeleri ahlak tanımlamalarının dini inançları tarafından şekillendiğini göstermektedir.

İlk olarak, katılımcıların ahlaki yargılarının gerekçelerine bakarsak, S6K babalar bir şey söylediği zaman onun üzerine söz söylenmemesi gerektiğini, babanın sözünün nihai söz olduğunu, baba ne diyorsa onun olması gerektiğini belirtmiş ve Deniz babasının sözünü dinlemediği için davranışının ahlaki olarak yanlış olduğunu belirtmiştir:

“Yanlış, çünkü babası bir şey dediği zaman kırmaması lazım, babası bir şey dediği zaman onu iki defa konuşturmaması lazım, çünkü yanlış bir şey bu, babası ne dediyse öyle olucak.”

Benzer şekilde, S13K babasının sözünü dinlemeyip dışarı çıkan Denizi “terbiyesiz” olarak tanımlamış ve Deniz'in babasının sözünü dinlemesi ve ne olursa olsun ona cevap vermemesi gerektiğini belirtmiştir:

“O da terbiyesiz, çünkü babası o şey söylediği zaman hemen tamam demesi lazım. Mesela babam bana bir şey dese, kızım dışarı çıkma falan, ben hemen tamam tamam baba derim, çünkü babaya hiç cevap verilmez ki”

Babaya olan saygının ve koşulsuz itaatin yanı sıra, bazı katılımcılar babaların yaş olarak daha büyük olduğunu ve hayat deneyimlerinin daha fazla olduğunu işaret ederek, babaların sözünün dinlenmesi gerektiğini onların küçüklerden daha çok şey

bildiğini ifade ettiler. Sırasıyla, T11E ve T20E Deniz'in davranışının yanlış olduğunu aşağıdaki gibi açıklamıştır:

“Çünkü hocam onlar bu yollardan geçmişler neyin ne olduğunu neyin yanlış olup olmadığını neyin ne zaman ne olacağını biliyorlar yani biz giderken onlar dönüyordu hocam.”

“Yani çok yanlış, babası biliyor yani onu dinlemeliydi çünkü onun babası daha büyük, büyükler küçüklerden daha iyi biliyorlar çünkü daha çok şey yaşamışlar.”

Bazı katılımcılar da, anne babaların çocuklarını korumakla yükümlü olduklarını ifade ederek babanın, diğer bir deyişle otorite figürünün koruyucu, kollayıcı yönüne vurgu yapmış bu yüzden de sözlerini dinlemek gerektiğini ve Deniz'in davranışını da onu korumak ve kollamak isteyen babasının sözünü dinlemediği için yanlış bulduğunu belirtmişlerdir. S19E: (kod?):

“Babasının sözünü dinlemediği için tabiki de yanlıştır, çünkü hani onu koruması gereken anne babası var...Onu korumak için söylemiş zaten işte hasta olmaması için söylemiş zaten korumak için onu dinlemediği için yanlıştır. Anne babalar her zaman çocuklarını korumak ister iyiliğini düşünür.”

Benzer şekilde, T8K babaların hem yaş olarak büyük oldukları için hem de çocuklarını yıllarca büyütüp baktıkları ve emek verdikleri için sözlerinden çıkmamak gerektiğini aşağıdaki gibi anlatmıştır:

“Çünkü o yönetiyo evi yani onun sözünden çıkamazsın ki sen onun yapma dediklerini yapamazsın ki yani o bi büyük yani o sana bakıyo o her şeyine yani sahip çıkıyo. O hatta seni büyütmiş yani sen onun sözünden çıkamazsın yani bilmiyorum benim için çok önemli yani baba annedense önemli yani baba da önemli baba çok önemli bilmiyorum”

S6K, politik senaryoda bahsedilen Deniz'in babasından izinsiz dışarı çıkma davranışını ahlaki olarak yanlış bulduğunu belirtirken, Deniz'in ahlaki olmayan bu davranışının hayatın diğer alanlarında da kötü sonuçlar doğuracağını anne-baba hakkı, itaat, rıza ve ceza gibi İslam dinindeki kavramlarla desteklemiştir.

S6K: *“Babası istemediği için belki ee istemediği için belki bi şeyler olur dışarıda...çünkü babası izin vermedi. belki dışarı gittiği zaman bir şeyler olur hatta olmayacaksa bile babası izin vermeden gittiği, rızası olmadığı ve kalbi kırıldığı için birşeyler olur.. babasının rızasını alması lazım.”*

G: *Neden birşeyler olsun ki?*

S6K: “Çünkü babasının rızasını alması lazım olmaz, Allah reva görmez, anne babaya itaat etmesi gerekir çocukların, o babasını dinlemiyorsa Allah’ta ona başka bir yerden ceza verir”

Katılımcını açıklamalarından otorite/yıkım ahlaki temelini inandıkları İslam dininin esasları tarafından da şekillendiği söylenebilir. Babanın sözünü dinlememe davranışını ahlaki olarak yanlış olduğu kadar, dini olarak da yanlış olduğu ve yanlış davranışın sonucunda Tanrı’nın eylemde bulunan kişiye karşılık olarak ceza vereceği düşünülmektedir.

T6K, Deniz’in babasının sözünü “büyük” ve “baba” olduğu için dinlemesi gerektiğini belirtmiş, Deniz’in babasının sokağa çıkmasına izin vermeyişi gibi basit bir meselede bile babasına itaatsizlik gösteriyorsa, büyük meselelerde kesin itaatsiz olacağını öngörmüştür:

“Hee şimdi babasının da sözünü dinlemedi itaat etmedi aslında o da yanlış. Bu küçük meselede bile itaat etmiyorsa büyük bi şeyde hiç etmez öyle yanlış. Sonuçta büyüğün ve baban senin. Dinlemen gerekiyo. Bu basit meselede bile hani çığınyceksen büyük meselede hiç yapmazsın... daha büyük mesela diyelim evde bi zorluk var maddi geçim sıkıntısı var çalışması gerekir babası evden git çalış iş bul diye o kabul etmez mesela ya öyle bi şey olabilir yani”.

Denizin babasının sözünü dinlemeden dışarı çıkması kesinlikle yanlış olarak yorumlanırken, babasının sözünü dinlemeyip onun kalbini kırması, onu üzmesinin sonucunda bile normalde dışarı çıktığında bir şey olmayacaksa bile sadece babasının kalbin kıldığı için bile olabileceğini öne sürüyor. Bu durum, babaya saygının babanın sözünün dinlemesinin katılımcıların ahlak tanımlarındaki önemini gösteriyor. Babaya saygısızlık yapılmasının ahlaki ihlal olduğu ve bu ahlaki ihlalin sonuçlarının hayatın diğer alanlarında da kendisini göstereceğini vurgulanıyor. Babanın izninin, onayının alınmasının çok önemli olduğu, uyulmadığı zaman da kötü sonuçlar doğuracağı düşünülüyor. Dini olarak da babaya saygı, itaat ve rıza gibi kavramlar referans verilerek destekleniyor.

3.2.5.2. Otorite Figürünün Özellikleri

Türk ve Suriyeli katılımcılardan bazıları otorite ihlali içeren senaryolara yönelik ahlak yorumlamalarında, otoriteyi kurmak ile yükümlü olan otorite figürünün

özelliklerinden, nasıl olması gerektiğinden bahsetmişlerdir. Katılımcılara göre, otorite figürü otoriteyi kurmak ve korumak ile yükümlüdür. Otorite figürünün, kendine düşen görevi yerine getiremediği ve düzeni sağlayamadığı durumlar yıkım ile sonuçlanmaktadır. Katılımcıların ahlak tanımlarının sadece otorite ve yıkım ile ilgili olmadığı aynı zamanda otorite figürünün özelliklerini de kapsadığı söylenebilir. Katılımcılar, otorite figürü olarak “baba”yı gördükleri gibi, otorite figürünün özelliklerini baba üzerinden tarif etmişlerdir. T11E, Deniz’in babasının sözünü dinlemeyerek ahlaki ihlalde bulunmasının yanı sıra, babasının, yani otorite figürünün sözünü dinletmemesine, otoritesini kuramamasına odaklanmıştır. Katılımcının sözlerinden iyi bir otoritenin karşı tarafa sözünü geçirebilmesi gerektiği ve iradesini kurabilmesi gerektiği anlaşılmaktadır:

“Babasını dinlememesi sorun hocam yani babası sözünü geçiremiyorsa hocam orda zaten bi sorun vardır diye düşünüyorum, biraz sert olsun, dediğim dedik olsun.”

Benzer şekilde, T8K otorite figürünün çok önemli olduğunu aile içerisindeki dinamikler üzerinden açıklamıştır. Otorite figürünün direğe benzeterek, varlığının ailede düzeni temsil ettiğini, yokluğunun ise yıkımı temsil ettiğini belirtmiştir:

“Mesela baba bi evde olmayınca bile hani bi düzensizlik bi şeylik oluyo zaten hani ya evde hani mesela benim abim var mesela babam olmayınca abim evde olmuyo mesela hani...çünkü hani baba olmayınca korku olmuyo ki evde yani bilmiyorum öyle düşünüyorum. Baba aslında evde direk bi şeydir hani böyle o yıkılınca zaten direk bütün aile yıkılıyo gibi bi şey oluyo.”

Katılımcı, otorite figürünün otoritesini korku aracılığıyla kurduğunu belirterek, dolaylı olarak otorite figürünün korkulan bir şey olması gerektiğini ifade etmiştir. Otorite figürünün korkulması gereken bir şey olmasının yanı sıra, bazı katılımcılar otorite figürünün tutarlı olması, taviz vermemesi ve otoritesini korumak amacıyla cezaya başvurabileceğini öne sürmüştür. S16E, Deniz’in babasının Deniz’in onun sözünü dinlemeyip evden kaçma davranışına göz yummaması gerektiğini, bir kere göz yumarsa Deniz’in her zaman böyle davranacağını belirterek, Deniz’i davranışından dolayı cezalandırabileceğini ifade etmiştir:

“Babasını dinlemesi gerekiyordu. Ama dinlememiş, o zaman babasının kendisini dinletmeyi bilmeyi gerekiyor, benim oğlum böyle yapsa valla hiç affetmem, gözünün yaşına bakmam, yoksa hep öyle yapmaya devam eder, ben babaysam beni dinlemeli

sonuçta... Denize ceza falan verebilir mesela, ne bileyim internet cezası, Tv cezası falan”

Katılımcıların ahlak yorumlamalarından, sadece ahlaki ihlal olan davranışa ve bu davranışın gerekçelerine odaklanmadıkları aynı zamanda, ihlali engellemekle yükümlü olan otorite figürünün özelliklerine de odaklandıkları söylenebilir. Otorite figürünün, otoriteyi kurmak ve sürdürmek amacıyla, güçlü, korkutucu, dediğim dedik ve ahlaki ihlal durumlarını cezalandıran birisi olması gerektiği düşünülmektedir.

3.2.5.3. Ahlaki İhlalin Ortaya Çıkardığı Duygu

Türk ve Suriyeli katılımcılar, Deniz’in babasının sözünü dinlememesi durumunu ahlaki ihlal olarak tanımlamış ve bu durumun babasını üzülebileceğini, değersiz hissettirebileceğini ve kızdırabileceğini ifade etmişlerdir. Katılımcıların ahlak yorumlamalarından, otorite ihlalinin üzüntü, değersizlik ve kızgınlık duygularını açığa çıkardığı söylenebilir. T11E Deniz’in itaatsiz davranışı karşısında babasının üzüleceğini ve nerde hata yaptığını anlamak için kendisini sorgulayacağını belirtmiştir:

“Babası hani kızının sözünü dinlememesi insanı üzer iki çift sözünü söylersen dinlememesi herkesi üzer (anlaşılmıyor) düşünür yani ben ne yaptım da benim kızım bunları yaptı neyi yanlış yaptım neyi ne yaptım ki bana dinlemiyö neden bunu yapıyo diyebilir...aile içi sorunlar olabilir, babası Denizle konuşmayabilir, trip atabilir, kızabilir, küsebilir üzüntüden”

Benzer şekilde, T8K kendisi Deniz’in davranışına benzer bir davranışta bulunsa babasının üzüleceğini ve kendisinin insan yerine konmadığını düşüneceğini belirtti:

“Benim babam mesela böyle bi şey yapsam üzülür yani. Onu insan yerine koymadığımız falan düşünür yani.”

T13E, Deniz’in babasının sözünü dinlemeyip sokağa çıkması davranışının babasının kalbini kırabileceğini ifade etmiştir:

“O yüzden ona iyiliğini düşündüğünden dolayı yasaklamış babasının sözünü dinlemeyip dışarı kaçması yanlış bi şey babasının da kalbi kırılmıştır herhalde”

SK8 babasının sözünü dinlemeden kardeşini de ikna edip dışarı çıkan Deniz’in davranışının babasını çok üzeceğini, nasıl çocuklar yetiştirmişim ben diye düşünüp üzüleceğini, 2 çocuğu da kendisini dinlemediği için kendisini değersiz ve sayılmayan birisi olarak hissedebileceğini belirtmiştir:

“Babası iki tane çocuk yetiştirmiş sonuçta iki de onu dinlememiş, saymamışlar, ben olsam üzüldüm kendimi değersiz hissedirdim heralde, hani birisi gitse dinlemese tamam ama ikisi de dinlemiyor, heralde kardeşi abisini örnek alıyor, ama çok yanlış”

3.2.5.4. Türklerin Politik Senaryoda Farklılaşan Yaklaşımları

Suriyeli katılımcılardan farklı olarak, bazı Türk katılımcılar politik olmayan senaryoda bahsedilen “deniz daha çok hasta olmasın diye babasının izin vermemesi” ve “dışarıda bombardıman olduğu için Deniz’in babasının izin vermemesi” durumlarına farklı yaklaşmışlardır. Çocuklar, Deniz hasta olduğu için ve daha da çok hasta olmasından korktuğu için babasının izin vermeme durumu üzerine düşünürken, Deniz’in hep evde durmaktan sıkılabileceğini düşünürlerken, dışarıda bombardıman olduğu için ve Deniz’e bir şey olmasından korktuğu için babasının izin vermeme durumu üzerine düşünürken, Deniz’in hep evde durmaktan sıkılabileceğini akıl etmemişlerdir.

Türk çocuklar ahlaki yargıda bulunurken, hasta olduğu için evde kalmak zorunda olan Deniz’in evde sıkılabileceğini bu yüzden dışarı çıkmak isteyebileceğini düşünürlerken, politik senaryoda bahsedilen, devam eden çatışmalardan dolayı evde kalmak zorunda kalan Deniz’in dışarı çıkma isteğinin gerekçelerini anlamakta zorlandıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar politik olmayan senaryoda bahsedilen Deniz’in davranışını evde sıkılmış olabileceği üzerinden anlamlandırmış, hatta bazı katılımcılar, kendilerinin de zaman zaman benzer deneyimleri yaşadıklarını, hastayken evde çok sıkıldıklarını belirtmişler ve kendi deneyimleri aracılığıyla Deniz’in davranışını anlamaya çalışmışlardır. Politik senaryoda ise, dışarıda çatışma varken bir çocuğun neden dışarı çıkmak isteyeceğini anlayamadıklarını ifade etmişler ve Deniz’in davranışını, canının sıkılmış olabileceği üzerinden değil, maceracı olması üzerinden açıklamışlardır. Deniz’in dışarı çıkma isteğinin gerekçelerini anlamakta zorlanmışlardır. Türk katılımcıların senaryolara göre farklılaşan açıklamalarının, kişisel deneyimleriyle ilgili olduğu düşünülmektedir. Türk katılımcıların savaş ve politik şiddet deneyimi yaşamadıkları için, çatışmaların uzun süreli, belirsiz ve hayatın bir parçası olduğunu ve savaş ortamında insanların çatışmalarla iç içe yaşadığını öngöremedikleri düşünülmekte, bu durumunda ahlak yorumlamalarına yansdığı düşünülmektedir. Katılımcıların daha önce benzer deneyimler yaşadıkları durumlar söz konusu olduğu zaman, ahlaki ihlale farklı yaklaştıkları, kendilerini kahramanın

yerine koyabildikleri ve onun gözünden bakabildikleri söylenebilir. Bu noktada, katılımcıların kendi bireysel deneyimlerinin ve geçmiş yaşantılarının ahlaki yargılarını etkilediğini söyleyebiliriz. Şöyle ki, ya çocuklar ahlaki ihlal açıklamalarını/meşrulaştırmalarını kendi hayatlarından örneklerle destekliyorlar ya da bu örnekleri yaşadıkları için meşrulaştırabiliyor ve anlamlandırabiliyorlar.

T12E Deniz'in babası dinlemeden bombardıman altında kardeşini de ikna edip kaçma davranışını anlamakta zorlandığını, tehlikeli ve riskli bir ortamda ölüm ihtimali olduğunu belirtmiş ve Deniz'i maceracı olarak tarif etmiştir:

“Neden böyle yapmış ki Deniz...Dışarıda bomba var, dışarı çıkmaması lazım en tehlikeli yerdir o zaman yani belki Deniz macera peşinde olabilir tehlikelidir yani bi bombanın onun üstüne düşüp ölme riski vardır. “

Benzer şekilde T4K Deniz'i davranışını anlamakta zorlandığını, çatışma varken kardeşini de alıp neden dışarı çıktığını anlayamadığını ifade etmiş ve Deniz'in çok cesaretli olduğunu belirtmiştir:

“Çatışma var diyorsunuz bomba geliyormuş neden dışarı çıkacak ki Deniz çok tehlikeli ben olsam korkarım.. hemde kardeşinide almış yanına bilmiyorum, çok cesaretli heralde”

Türk katılımcılardan bazıları politik senaryoda bahsedilen Deniz'in dışarı çıkma isteğini anlamakta zorlandıklarını ifade ederlerken, bazı Suriyeli katılımcılar da (6) politik senaryodaki Deniz'in dışarı çıkma isteğini savaşın belirsiz olması, bombanın nereye düşeceğinin bilinmemesi ve savaşın hiç bitmediğini öne sürerek oldukça anlaşılır bulmuş ve ahlaki olarak açıklanabilir bir davranış olarak kabul etmiştir. Katılımcıların bu açıklamalarına aşağıdaki kısımda “açıklanabilir ahlaki ihlal yargısının gerekçeleri” başlığı altında detaylı olarak yer verilecektir.

3.2.5.6. ‘Ahlaki olarak açıklanabilir’ Yargısının Gerekçeleri

Türk katılımcıların tamamı politik ve politik olmayan senaryolarda bahsedilen “Deniz'in babasının sözünü dinlemeden dışarı çıkma davranışını” ahlaki olarak yanlış bulduğunu ifade ederken, Suriyeli katılımcıların bazıları (6 katılımcı) senaryoların bağlamından bağımsız olarak Deniz'in davranışını ahlaki olarak açıklanabilir bulduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar ahlaki yargılarına gerekçe olarak, Deniz'in küçük olması, evde canının sıkılmış olabileceği, savaşın süresinin belirsiz olması,

bombanın nereye düşeceğinin belirsiz olması ve babasının fazla evhamlı olabileceği gerekçelerini öne sürmüşlerdir.

S1K Deniz evde çok sıkılmış olabileceği için babasının sözünü dinlemeden dışarı çıkmasını ahlaki olarak açıklanabilir bir davranış olarak değerlendirmiş, ancak fazla dışarda kalmamasını, biraz durduktan hemen geri dönmesini önermiştir. Katılımcının açıklamalarından, hem Deniz'in ihtiyaçları ve babanın otoritesi arasında kaldığı, bir yandan Deniz'in sıkıntısının geçmesi için ona fırsat tanımak istediği, diğer bir yandan da babanın otoritesini çok çiğnemek istemediği anlaşılabilir:

“Ya aslında hem doğru hem yanlış. Çünkü babası onun için izin vermiyor. Babası sonuçta daha büyük. Daha fazla hasta olmaması için evden çıkması çıkmasına izin vermiyo ama sonuçta bir çocuk o da evde tek başına sıkılacak falan o da doğru bi şey çocuk olduğu için...o da doğru bi şey yani evden çıkması. Ya çıksa bile fazla ya dışarda fazla şey kalmasin yani.”

Benzer şekilde, S12K Deniz'in hastalıktan dolayı evde çok sıkılmış olabileceğini bu yüzden dışarı çıkmak istemesinin anlaşılabilir olduğunu belirtmiştir:

“Ya belki o çocuk bir haftadan beridir hasta olmuştur. Çok sıkıldı, çok sıkıldı. Yani hava almak istiyio ve dışarı çıktı. Bunda bence bir şey yok, napsın evde patlasın mı çocuk sonuçta.”

Politik senaryoda bahsedilen Deniz'in çatışmalar devam ederken babasının sözünü dinlemeden dışarı çıkmasını ahlaki olarak açıklanabilir bulan S1K savaş ortamının belirsizliğine dikkat çekmiş, Deniz'in babasının kızının başına bir şey gelecek diye endişe ettiği için ona izin vermediğini, ancak savaş ortamında nereye bomba düşeceğinin belirsiz olduğunun altını çizerek Deniz'in babasının gerekçesini çürütmüş ve Deniz'in davranışının ahlaki olarak uygun olduğunu belirtmiştir:

“Ya sonuçta ne o yani gelecekte ne olacağını ne babası bilmiyo ne o da bilmiyo yani. Babası haklı olabilir haksız da olabilir. Sonuçta babası çocuğuna korktuğu için izin vermemiş ama belki de evden çıkması daha doğru olabilir. Belki onun evine bi şey gelirse ya da bi şey olursa doğru da olabilir yani onun için. Onu bilmiyorum... Deniz sonuçta sıkılmış, ne olacağı belirsiz bence çıkmasında bir sakınca yok, babasını da dinlemesi lazım ama bilemezsin nereye bomba gelecek.”

Benzer şekilde S13K Deniz'in babasının endişelerinin yersiz olabileceğini, savaş ortamında bombanın nereye düşeceğinin bilinemez olduğunu belirtmiş ve Deniz'in davranışını ahlaki olarak açıklanabilir bir davranış olarak değerlendirmiştir:

“Hımm, sıkıldı ya da dışarıda oyunak oyna yani oynamak istiyo ya da babası mesela çok ee hani bazı insanlar var. Ee işte öyle yapmayın öyle yapın öyle yani insanlar. Belki babası fazla korkuyo...Diyelim ki uzak bi yerde bomba oldu. Ama babası yani gine de dışarı çıkma diyo. Ee çocuk belki sıkıldığı için dışarı çıktı ya da arkadaşları yani dışarıda oynuyorlar diye, o öyle gördükçe madem onlara bişey olmadı bana da bişey olmıcak, dışarı çıktı. Öyle olabilir”

Benzer şekilde, S14K savaşın hiç bitmeyeceğini ve evde durmanın çok sıkıcı olduğunu kendi savaş deneyimleri üzerinden anlatırken, Deniz’in dışarı çıkmasını sıkılması üzerinden meşrulaştırmıştır:

“İnsanın savaş olunca çok canı sıkılıyor, savaş hiç bitmiyor çünkü, biz suriyedeyken hep sıkılırdık evde ama dışarı çıkınca rahatlardık bence çıksın savaş hiç bitmiyecek çünkü.. Yani bu davranış yanlış ama doğru (gülüyor)”

Yukarıda sunulan Suriyeli katılımcıların açıklamalarından farklı olarak, Türk katılımcılardan birisi, politik senaryoda bahsedilen çatışma ortamını daha önce deneyimlediği siyasi darbe gecesine benzetmiş ve Deniz’in davranışını meşrulaştıracak tek alternatifin vatan savunması için dışarı çıkmak olabileceğini ifade etmiştir:

T7K: *“Babası Deniz’e izin vermemişti onlar bisikletleriyle kaçtılar yanlış, Deniz suçlu...Vatan savunması falan değil di mi hocam?”*

G: *“Yok çatışma he he”*

T7K: *“Onun için yani babası haklıdır”*

G: *“Vatan savunması olsaydı o zaman daha mı farklı olurdu?”*

T7K: *“Tabiki hocam, o zaman Deniz hani korumak için gitseydi vatan sonuçta, Deniz haklı olurdu. Darbe olduğu zaman hemen babam falan çıktılar dışarıya, abimlerde, babam zaten çıkalım çıkmamaız gerek dedi, biz de öyle babamın izin vermemesi gibi bir sorun olmadı, ama ben biraz korkmuştum aslında babam gitsin diye çok istemedim ama vatan söz konusu olunca gittiler iyiki de gitmişler.”*

Katılımcının bu cevabından aynı mesele üzerinde iki ahlaki temelin çatıştığını görüyoruz: Devlete olan sadakat ve babaya olan itaat. Bu bağlamda devlete olan sadakat daha ön plana çıktığı için Deniz’in babasının sözünü dinlememesi ahlaki bir sorun olarak görülmüyor. Katılımcının özellikle vatan savunması mı sorusunu sormasının Türkiye’nin içinde bulunduğu politik durum, yakın zamanda geçirdiği darbe girişimi (15 Temmuz 2016) ve bu darbe girişimlerinde insanların vatan savunması adına sokağa çıkmaları meseleleriyle ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Herhangi bir savaş ve sokağa çıkma senaryosu otomatik olarak darbe gecesini aklına getirmiş gibi duruyor. Bu bağlamda babanın sözünü dinlememe davranışı başka bir ahlaki görevi yerine getirme üzerinden meşrulaştırılıyor. Diğer bir deyişle, Deniz devlete olan sadakatini göstermek için babaya olan itaati çiğniyor.

Katılımcıların açıklamalarına detaylı olarak baktığımıza zaman, katılımcıların ahlaki olarak açıklanabilir olarak değerlendirdikleri ya da ahlaki olarak meşrulaştırdıkları davranışların bireysel deneyimleri ve yaşanmışlıklarıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Türk katılımcıların, dışarıda çatışma varken Deniz'in dışarı çıkma isteğini anlamlandıramaması, savaş veya çatışma ortamını direk olarak deneyimlememeleri ve kendilerini Deniz'in yerine koyamamaları çerçevesinde açıklanabilir. Benzer Şekilde, Suriyeli katılımcıların Deniz'in dışarı çıkma isteğini ve babası izin vermediği hale dışarı çıkmasını anlayabilmeleri ve ahlaki olarak meşrulaştırmaları da, daha önce benzer durumu hem hasta oldukları durumlarda hem de çatışmalardan dolayı evden çıkmamak zorunda kaldıkları durumlarda deneyimledikleri ile açıklanabilir. Bunlara ilaveten, Türk katılımcının babanın sözünü çiğnemenin kabul edilebilir tek koşulunu vatan savunması olarak öne sürmesi ve daha önce benzer darbe-vatan savunması yaşadığını aktarması da ahlaki meşrulaştırma ve kişisel deneyim ilişkisi çerçevesinde değerlendirilebilir. Sonuç olarak, çocukların ahlaki ihlal meşrulaştırmalarını kendi hayatlarından örneklerle destekledikleri ya da bu örnekleri yaşadıkları için meşrulaştırdıkları söylenbilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GENEL TARTIŞMA

Bu araştırma, savaş mağduru Suriyeli sığınmacı ergenlerin ve savaş deneyimi olmayan Türk ergenlerin ahlaki temellerini inceleyerek, savaş ve politik şiddet deneyiminin ahlaki temeller üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu araştırmanın temel değişkeninin politik şiddet deneyimi olduğu göz önünde bulundurularak Türk ve Suriyeli katılımcılar arasındaki kültürel farklılıkları kontrol etmek amacıyla uygulanan “Ben Kimim” testi, Türk ve Suriyeli katılımcıların kültürel benlik algılarında anlamlı bir farklılık olmadığını göstermiştir. Dolayısıyla, Türk ve Suriyeli katılımcıların ahlak yorumlamalarındaki farklılıkların kültürden ziyade politik şiddet deneyimi ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

Bireylerin veya grupların farklılaşan deneyimleri (politik şiddet, göç, kültür vs.) ahlaki temellere verilen göreceli önemi etkileyebilmektedir (Haidt, 2008). Beş ahlaki temelin göreceli önemi bireylerin, grupların ve hatta toplumların ahlaki araçlarını ve söylemlerini belirlediği gibi, ahlaki norm ihlalini açığa çıkaran durumları da belirlemektedir (Haidt, 2008). Bu noktada, birbirlerinden politik şiddet deneyimi yaşayıp yaşamama noktasında farklılaşan, Türk ergenler ve Suriyeli ergenlerin ahlaki temellerinin ve ahlaki temellere verdikleri göreceli önemin karşılaştırılması önemlidir. Türk ve Suriyeli katılımcılar için ahlaki temellerin göreceli önemine baktığımız zaman, Türk katılımcıların tamamı senaryoların bağlamından bağımsız olarak, bakım/zarar, kutsallık/yozlaşma, adalet/hilekarlık ve otorite/yıkım ihlali içeren senaryoları ahlaki ihlal olarak değerlendirdikleri için, bu dört ahlaki temelin de katılımcıların ahlak yorumlarında önemli yere sahip olduğu söylenebilir. Türk katılımcıların sadakat/ihanet temelinin ihlalini içeren senaryolara yönelik ahlaki yargılarına baktığımız zaman, hem politik hem de politik olmayan senaryo için, katılımcıların yarısının Deniz’in davranışını “ahlaki olarak uygun” bulduklarını, bazılarının da “ahlaki olarak açıklanabilir davranış” olarak değerlendirdikleri göz önünde bulundurularak, diğer ahlaki temeller ile karşılaştırıldığında sadakat/ihanet temelinin katılımcılar için daha az önemli olduğu söylenebilir. Kısacası Türk

çocukların neyin ahlaki oluşturduğuna yönelik tanımlamalarında, bakım/zarar, adalet/hilekarlık, kutsallık/yozaşma ve otorite/yıkım temellerinin önemli bir yere sahip olduğu, sadakat/ihanet temelinin ise göreceli olarak daha az öneme sahip olduğu söylenebilir.

Suriyeli katılımcıların ahlaki yargılarına baktığımız zaman, katılımcıların tamamının bakım/zarar ve kutsallık/yozaşma temelinin ihlalini içeren senaryoları bağlamdan bağımsız olarak ahlaki olarak yanlış buldukları göz önünde bulundurularak Suriyeli çocukların ahlak tanımlamalarında bakım/zarar ve kutsallık/yozaşma temellerinin önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Suriyelilerin adalet/hilekarlık ve otorite/yıkım ihlali içeren senaryolara yönelik yargılarında ise bağlamsal farklılıklar gözlenmektedir: Katılımcıların ahlaki yargılarının, senaryonun bağlamının değişmesiyle birlikte değiştiği bulunmuştur. Şöyle ki, bazı Suriyeli katılımcılar adalet/hilekarlık ve otorite/yıkım temelinin ihlalini içeren politik olmayan senaryolardaki davranışı “ahlaki ihlal” olarak yargılarken, politik senaryodaki benzer davranışı çeşitli gerekçeler öne sürerek “ahlaki olarak açıklanabilir” davranış şeklinde tanımlamışlardır. Bu durum, politik şiddet deneyiminin katılımcıların ahlaki temelleri üzerindeki etkisini göstermekte olup, aşağıdaki kısımda detaylı olarak ele alınacaktır. Adalet/ihanet ve otorite/yıkım ihlalinin yanı sıra, Suriyeli katılımcıların sadakat/ihanet ihlali içeren senaryolara yönelik açıklamalarına baktığımız zaman, katılımcıların yarısından fazlasının senaryoların bağlamından bağımsız olarak, sadakat/ihanet temelinin ihlali senaryolardaki davranışı “ahlaki olarak uygun” ya da “ahlaki olarak açıklanabilir” bulunduğu görülmektedir. Bu durum Suriyeli katılımcılar için sadakat/ihanet temelinin ahlak yorumlamalarında, diğer ahlaki temeller ile karşılaştırıldığında daha az öneme sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Türk ve Suriyeli katılımcıların, ahlaki temellere verdiği göreceli önem aşağıdaki gibi özetlenebilir. Türk katılımcıların neyin ahlaki oluşturduğuna dair tanımları, bakım/zarar, adalet/hilekarlık, kutsallık/yozaşma, otorite/yıkım temelleri çerçevesinde şekillenmektedir. Benzer şekilde, Suriyeli katılımcıların neyin ahlaki oluşturduğuna dair tanımlarında da bakım/zarar, adalet/hilekarlık, kutsallık/yozaşma, otorite/yıkım temelleri önem kazanmaktadır. Ancak Türk katılımcılardan farklı olarak, adalet/hilekarlık ve otorite/yıkım senaryoları için Suriyeli katılımcıların ahlaki

yargıları senaryonun bağlamına göre değişiklik göstermektedir: Suriyeliler politik olmayan senaryoda Deniz'in davranışını ahlaki ihlal olarak tanımlarken, politik senaryoda çeşitli gerekçeler öne sürerek Deniz'in davranışını meşrulaştırmaktadır. Bu durum, politik şiddet ve göç deneyiminin ahlaki temeller üzerindeki etkisini yansıtmaktadır. Türk ve Suriyeli katılımcıların sadakat/ihanet ihlaline yönelik ahlaki yargılarına baktığımız zaman, katılımcıların yarısından fazlasının sadakat/ihanet senaryosunu ahlaki bir mesele olarak görmediği ve senaryoları “ahlaki olarak uygun” şeklinde değerlendirdikleri göz önünde bulundurularak diğer ahlaki temellerle karşılaştırıldığında katılımcıların ahlak tanımlamalarında sadakat/ihanet temelinin daha az öneme sahip olduğu söylenebilir. Sadakat/ihanet temeli için, Türk ve Suriyeli katılımcıların ahlaki yargılarının senaryolar arası çeşitlenmesinde herhangi bir anlamlı örüntü gözlenmemiş olup, bu durum sadakat/ihanet temelinin örnekleyen senaryonun diğer ahlaki temel ihlali içeren senaryolarla karşılaştırıldığında yeterince çarpıcı olmamasıyla ilgili olabileceğini düşündürmektedir.

4.1. Politik Şiddet Deneyimi ve Ahlaki Temeller

Politik şiddet deneyiminin ahlaki temelleri nasıl etkilediğini incelemeyi amaçlayan bu araştırma, savaş deneyimi olan Suriyeli ergenler ile savaş deneyimi olmayan Türk katılımcıların ahlaki temellerini politik olmayan senaryolar ve politik senaryolar aracılığıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Politik olmayan senaryolar, ergenlerin günlük hayat dinamiklerini göz önünde bulundurularak oluşturulmuş olup, katılımcıların ahlaki temellerini normal hayat koşulları altında incelemeyi amaçlarken, politik senaryolar, ergenlerin savaş ve şiddet ortamlarında deneyimleyebilecekleri meseleler dikkate alınarak oluşturulmuş olup, katılımcıların ahlaki temellerini savaş, çatışma ve şiddet içeren bağlamlara ne derecede entegre edebildiğini incelemeyi amaçlamaktadır. İlk olarak, Türk ve Suriyeli katılımcıların politik olmayan senaryolardaki ahlaki yargılarında herhangi bir farklılık bulunmaması, Suriyeli katılımcıların Türk katılımcılar gibi neyin ahlaki olarak yanlış neyin ahlaki olarak doğru olduğunu belirleyen ahlaki temellere yönelik hassasiyet geliştirebildiğini göstererek, politik şiddet deneyiminin ahlaki gelişimi baltaladığı ya da yarıda kestiğini öne süren araştırmaların bulgularıyla uyuşmamaktadır (Fields, 1980 akt. Posada ve Wainryb, 2008). Suriyeli katılımcılar da Türk katılımcılar gibi,

ahlaki temel ihlali içeren senaryolara yönelik yorumlarında, önce davranışa yönelik ahlaki yargıda bulunabilmiş, sonra da ahlaki yargılarını destekleyecek rasyonel açıklamalar sunabilmişlerdir. Suriyeli katılımcıların ahlaki temel ihlali içeren senaryolara yönelik ahlaki yargılarının Türklerle aynı olduğu ve ahlak yorumlamalarının da benzer olduğu bulunmuştur. Yaşadıkları politik şiddet deneyimine rağmen, politik olmayan senaryolarda, Suriyeli katılımcıların Türk katılımcılarla aynı ahlaki temellere önem vermeleri, benzer durumları ahlaki ihlal olarak tanımlamaları, onların ahlaki temellerinin etkilenmediği anlamına da gelmemektedir. Bu noktada önemli olan, katılımcıların ahlaki temellere yönelik hassasiyetlerinin ne derece savaş bağlamını yansıtan senaryolara taşıyabildiklerinin anlaşılmasıdır. Politik şiddet deneyimi yaşayan ve yaşamayan çocukların ahlak yorumlamalarını, politik olmayan senaryolar üzerinden karşılaştırmak, savaş mağduru çocukların ahlaki düşünce ve yorumlama mekanizmalarındaki özgünlüğü ve kırılganlığını tanımlamak için yetersiz kalabilmektedir (Posada ve Wainryb, 2008). Nitekim, politik olmayan senaryolarda Türk ve Suriyelilerin ahlak temelleri arasında herhangi bir farklılık bulunmazken, politik senaryolarda, Türk ve Suriyeli katılımcıların ahlaki temelleri arasında farklılaşmaların bulunması, politik olmayan senaryoların, savaşın ve travmanın çocukların ahlaki yorumlama mekanizmaları üzerindeki etkisini gözden kaçırabileceğini destekler niteliktedir (Charlesworth, 1991; Posada ve Wainryb, 1991).

Türk ve Suriyeli ergen katılımcıların politik senaryolardaki ahlaki yargılarına baktığımız zaman, Suriyeli katılımcıların adalet/hilekarlık ve otorite/yıkım senaryolarına yönelik ahlaki yargılarının Türk katılımcılardan farklılaştığı bulunmuştur. Türk katılımcılar, hem politik hem politik olmayan senaryolarda Deniz'in davranışını ahlaki ihlal olarak tanımlamaktayken, Suriyeli katılımcıların politik olmayan senaryolarda Deniz'in davranışını ahlaki ihlal olarak tanımlarken, politik senaryolarda çeşitli gerekçeler öne sürerek Deniz'in davranışını ahlaki olarak meşrulaştırdıkları ve ahlaki olarak uygun bir davranış olarak tanımladıkları bulunmuştur. Suriyeli ergenlerin açıklamalarından, senaryoların bağlamına göre ahlaki yargılarında meydana gelen bu değişimin daha önce yaşadıkları savaş deneyimleri ve travmatik duygular ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Senaryonun

bağlamına göre ahlaki yargısını değiştiren katılımcıların tamamının açıklamaları, bu katılımcıların daha önce savaş ortamında benzer ihlal davranışına şahit oldukları ya da bizzat deneyimlediklerini göstermektedir. Bu bulgu, Charlesworth'ün (1991) politik ve askeri şiddet deneyimi gibi gerçek hayat koşullarının ahlaki yargıyı etkileyen görünür kısıtlamalar yarattığı tezini destekler niteliktedir. Evrim teorisinden yola çıkan Charlesworth (1991), kişinin ahlaki yargı ve ahlaki davranış gibi içsel kaynaklarının, ekonomik kaynakların bolluğu veya kıtlığı gibi dışsal kaynakların mevcudiyeti ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. Politik şiddet ve savaş ortamının beraberinde getirdiği kıtlık ve hayatta kalma mücadelesi bireyleri diğer bireyler ve gruplar ile rekabete sokmakta ve bu rekabet bireylerin hayatının davranışsal, duygusal, bilişsel ve ahlaki olmak üzere her yönüne nüfuz etmektedir. Dolayısıyla, kişinin kendi çıkarları ve toplumsal değer, norm ve kuralların çakıştığı bir ortam yaratan savaş bağlamında, kişiler kendi çıkarlarını koruyacak ahlaki yargılarda bulunmaktadır (Charlesworth, 1991). Suriyeli katılımcılardan bazılarının, adalet/hilekarlık temeli ihlali içeren politik senaryodaki davranışı, Deniz'in ailesinin acıkması, Deniz'in küçük olması, sıranın uzun olması gibi gerekçeler öne sürerek meşrulaştırmaya çalışmaları ve otorite/yıkım ihlali içeren politik senaryodaki davranışı, Deniz'in canının sıkılması ve savaşın belirsiz ve uzun olması gibi gerekçeler öne sürerek meşrulaştırmaları, katılımcıların ahlaki açıklamalarında kişisel çıkarları koruyan ve gözetilen açıklamalardan faydalandıklarını göstermekte, dolayısıyla Charlesworth'un tezini desteklemektedir. Aynı zamanda, bu bulgu, ergen katılımcıların ahlaki değerlendirmelerinde merkezden uzaklaşabilmelerinin (decenter) ve objektif ahlaki yargılama perspektifi geliştirebilmelerinin sabit bir kavram olmadığını göstermektedir (Elbedour, Baker ve Charlesworth, 1997). Katılımcılar, ahlaki yargılarını sabit tutmayıp, savaş koşulları altında kendi hayatlarına dokunan senaryolar söz konusu olduğu zaman, ahlaki yargılarını değiştirmişler ve daha benmerkezci ahlaki yargılamalarda bulunmuşlardır. Bu durum, savaşa ve şiddete maruz kalma durumuyla, çocukların Piaget'in perspektifine göre daha benmerkezci ahlaki yargılamalarda bulunmalarının ilişkili olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Wainryb ve Pasupathi (2008), ahlaki faillik (moral agency) kavramını öne sürerek, çocukların normalde ahlaki olarak yanlış gördükleri davranışları, savaş ve şiddet bağlamında meşrulaştırmalarını, politik

şiddet deneyiminin çocukların ahlaki faillik kavramlarında sebep olduğu hasar üzerinden açıklamaktadır. Ahlaki faillik, çocukların kendi ve başkalarının isteklerden, dürtülerden, duygulardan ya da diğer psikolojik süreçlerden kaynaklanan zarar verici davranışlarını nasıl inşa ettiklerini temsil etmektedir. Wainryb ve Pasupathi (2010), politik şiddet deneyiminin çocuklardaki “ahlaki faillik” kavramına zarar verdiğini, savaş mağduru çocukların ahlaki failliğinde meydana gelen hasar sonucunda, çocukların sadece kendilerinin ve kendi yakınlarının ahlaki failer olarak temsil edildiği sınırlı bir ahlaki evren inşa ettiklerini öne sürmektedir. Çocuklar sadece bu sınırlı ahlaki evren içinde kalan kişilerin davranışlarının, duygular ve istekler tarafından yönlendirildiğini düşünmekte ve bu sınırlı ahlaki evren dışında, ahlaki meşrulaştırmalar yaparak şiddetin ve ahlaksızlığın olduğu ortamlara çok çabuk ayak uydurabilmektedir (Wainryb ve Pasupathi, 2010). Bu araştırmadaki Suriyeli katılımcıların, savaş ortamını çağrıştıran politik senaryolar söz konusu olduğu zaman, adalet/hilekarlık ve otorite/yıkım ihlali içeren senaryolardaki Deniz’in davranışını çeşitli gerekçeler ya da gerekçeler öne sürerek ahlaki olarak meşrulaştırması ve uygun görmesi, katılımcıların ahlaki faillik kavramında meydana gelen hasar çerçevesinde açıklanabilir. Katılımcılar, sadece kendileri, akrabaları ve sevdikleri için ahlaki evren inşa ederek, sadece buradaki kişileri ahlaki fail olarak görmekte, buradaki kişilerin istek ve duygularını dikkate almaktadır. Dolayısıyla da, adalet/hilekarlık senaryosu için çok acıkmış olabileceğini gerekçe olarak öne sürerek sırada bekleyen insanlardan izin almadan en öne geçme davranışını ya da otorite/yıkım senaryosu için çok canı sıkıldığı için babasının sözünü dinlemeyerek dışarı çıkma davranışını ahlaki olarak meşrulaştırabilmektedir. Bu bulgular, politik şiddet deneyimi ve ahlaki yargı arasında ahlaki meşrulaştırmanın aracı rolünü ortaya koymakta, bundan sonra yapılacak olan çalışmalarının Bandura (2003) tarafından öne sürülen ahlaki çözülme mekanizmalarının (moral disengagement), özellikle de ahlaki meşrulaştırmanın(moral justification) ahlaki temeller ve politik şiddet deneyimi arasındaki ilişkiyi detaylı olarak ele alması önerilmektedir. Aynı zamanda bu bulgular, çocukların ahlaki yargılarının zihinlerinde sabit olmadığını, ahlaki yargının bağlama gömük, diğer bir deyişle bağlama göre değişebildiğini ortaya koymaktadır (Elbedour, Baker ve Charlesworth, 1997).

Suriyeli katılımcıların adalet ve sadakat ihlali içeren senaryolardaki Deniz'in davranışını çeşitli gerekçeler öne sürerek, ahlaki olarak açıklanabilir şekilde yargılamalarının, ATK'nın temelini oluşturan evrimsel bakış açısıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Ahlaki Temeller Kuramı, ahlaki temellerin farklı sosyal ikilemleri çözmek üzere gelişmiş olan evrimsel adaptasyonlar olduğunu belirterek, her bir ahlaki temeli kanala benzetmekte ve bu kanalların yaşanan deneyimler aracılığıyla akort edildiğini öne sürmektedir. Diğer bir deyişle, ahlaki temellere verilen göreceli önemin deneyimler ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. Politik şiddet ve savaş deneyimi yaşayan Suriyeli katılımcıların savaş deneyimlerinin, savaş bağlamında hayatta kalmaya yönelik öngörüler geliştirmelerini sağladığı, ve ahlaki temellere verdikleri önemi etkilediği düşünülmektedir. Suriyeli katılımcıların çeşitli açıklamalar öne sürerek, "normalde ahlaki olarak uygun görmedikleri" bir davranış, savaş ortamında "ahlaki olarak açıklanabilir" şeklinde değerlendirmeleri onların savaş ortamında hayatta kalmalarına, dolayısıyla evrimsel bir amaca hizmet ettiği şeklinde yorumlanabilir. Bu durum, normalde "ahlaki ihlal" olarak değerlendirilen bazı davranışların, savaş ve politik şiddet bağlamında meşrulaştırılarak "ahlaki olarak açıklanabilir" şeklinde değerlendirilmesinin hayatta kalmaya hizmet ettiği için, evrimsel ve olumlu tarafını yansıtmaktadır.

Suriyeli katılımcıların politik olmayan senaryo ve politik senaryolara yönelik ahlaki yargılarındaki farklılaşmalar, ahlaki temelleri ölçerken (1) bağlamı yansıtan gerçek hayat senaryolarından faydalanmanın önemini ortaya koymakta ve (2) soyut ya da hipotetik senaryolar yada ilkeler aracılığıyla yapılan ölçümlerin gerçek hayattaki ahlaki yargılamalar ile uyumlu olacağına dair genellemelerin sorgulanabilir olduğunu göstermektedir (Elbedour, Baker ve Charlesworth, 1997). Özellikle de, savaş ve politik şiddet deneyim bağlamında, hipotetik ilkeler, kurallar veya soyut bağlama gömük olmayan senaryolar aracılığıyla yapılan ölçümler savaşın ve savaştan kaynaklanan kişisel travmanın ve deneyimin ahlaki yargılama üzerindeki etkisini gözden kaçıracağı için (Eisenberg vd., 1987; Elbedour, Baker ve Charlesworth, 1997) savaş mağdurlarının ahlaki temelleri incelenirken savaş ve politik şiddet bağlamını yansıtan gerçek hayat senaryolarından faydalanmak önemli ve gereklidir. Şöyle ki, savaş ve politik şiddetin içinde büyüyen çocukların

“insanların ne yapma eğiliminde olduklarına ya da ne yapacaklarına” yönelik beklentileri (insanların ne yapmaları gerektiğine yönelik yargılarından farklı olarak) ilginçtir. Bu çocukların, belli bir bağlam için ahlaki olarak neyin doğru, neyin yanlış olduğuna yönelik yargıları, mesela (1) yemek çalmanın o bağlamda ahlaki olarak doğru olup olmadığı ve (2) insanların ve hatta kendilerinin bu bağlamda yemek çalıp çalmayacaklarına yönelik bilgi, deneyim ve beklentileri arasındaki gerginliği temsil etmektedir (Posada ve Wainryb, 2008). Tam bu noktada, savaş ve çatışma bağlamını yansıtan gerçek hayat senaryolarından faydalanmak, savaş mağduru çocukların ahlaki yorumlama mekanizmalarındaki nüansları ve ahlaki kavramları savaş bağlamına nasıl entegre ettiklerini anlamak açısından önemlidir.

Alanyazında, politik şiddet deneyiminin ahlak gelişimi üzerindeki etkisini inceleyen araştırmaların bazıları hipotetik ikilemlerden faydalanmış, bazıları da gerçek hayat senaryolarından faydalanmıştır; ancak metodundan bağımsız olarak, araştırmaların çoğu savaşın çocukların ahlaki muhakeme süreçleri üzerindeki negatif etkisini gözler önüne sermiştir (Ardila-Rey, Killen ve Brenick, 2008; Cairns, 1996; Elbedour vd., 1997; Ferguson ve Cairns, 1996; Garrod vd., 2003; Haskuka, Sunar ve Alp, 2008, Raffman, 2004). Bu araştırmada kullanılan yöntem benzer şekilde, politik şiddetin ahlak gelişimi üzerindeki etkisini savaş bağlamını yansıtan gerçek hayat senaryoları aracılığıyla ölçen araştırmalar, hipotetik koşulları yansıtan senaryolardan savaş bağlamını yansıtan gerçek hayat senaryolarına kaydıkça, politik şiddet deneyimi yaşayan çocukların politik şiddet deneyimi yaşamayanlara göre (1) ahlaki muhakeme puanlarının daha fazla düştüğünü (Elbedour vd., 1997), (2) daha az ortaklık içeren çözümler ürettiklerini (Elbedour vd., 1997) ve (3) çalmak ve şiddet uygulamak gibi ahlaki ihlalleri meşrulaştırarak daha kabul edilebilir bulduklarını göstermiştir (Posada ve Wainryb, 2008). Bu araştırmanın bulguları da, yukarıdaki çalışmalarla uyumlu olarak, politik şiddet ve göç deneyiminin Suriyeli ergenlerin ahlaki yargılarını ve ahlak yorumlamalarını etkilediğini ve bu etkinin adalet/hilekarlık ve otorite/yıkım temelleri üzerinden açıkça görülebildiğini göstermektedir. Bu araştırma kapsamında, politik şiddet ve savaş deneyiminin ergenlerin ahlaki temelleri üzerindeki etkisinin adalet/hilekarlık ve otorite/yıkım temelleri üzerinden ortaya çıkarken diğer ahlaki temellerde gözükmemesi, (1) bu

ahlaki temelleri yansıtan senaryoların savaş bağlamında çocukların sıklıkla karşılaştığı senaryolar olmasıyla ve (2) bakım/zarar ve kutsallık/yıkım senaryolarının politik ve politik olmayan bağlam versiyonlarının her ikisinin de çarpıcı olmasıyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Özellikle, kutsallık/yozaşma senaryosunun, diğer senaryolarla karşılaştırıldığında oldukça marjinal olduğu, katılımcıların günlük hayatlarında karşılaşmak biryana, daha önce hiç düşünmedikleri deneyimleri kapsadığı düşünülmektedir. Katılımcıların kutsallık/yozaşma senaryosuna yönelik ahlaki yargılarının senaryonun bağlamına göre farklılaşmamasının da, senaryonunun aşırı marjinal olması ve katılımcılarda tutulma, ne diyeceğini bilememe etkisi yaratmasıyla ilgili olabileceği düşünülmektedir.

Ahlaki temelleri ölçmek için yaygın olarak kullanılan Ahlaki Temeller Ölçeğinin sınırlılıkları göz önünde bulundurularak (Graham vd., 2011; Yalçındağ vd., 2017; Yılmaz vd., 2016), bu araştırmanın bulguları, ahlaki temellerin ölçümüne yönelik alanyazındaki boşluğa katkıda bulunmakta olup, özellikle de çocuk ver ergenlerle yapılacak olan çalışmalarda Ahlaki Temeller Hikayelerinden yola çıkarak geliştirilen Ahlaki Temeller Senaryolarının kullanışlı olduğunu göstermektedir. Bu araştırmanın sınırlılığını oluşturan ve bundan sonra Ahlaki Temeller Senaryolarını kullanmayı planlayan araştırmacıların dikkat etmesi gereken 4 nokta şöyle sıralanabilir: (1) Ahlaki temel ihlali içeren senaryolarda ki kahraman için hem kadın hem erkek için uygun olduğu düşünülen Deniz ismi tercih edilmiş ve bütün senaryolarda ki kahramanın ismi “Deniz” olarak belirlenmiştir. Bütün senaryolarda aynı ismin kullanılması, senaryolar üst üste okundukça katılımcılarda bütün senaryolardaki çocuğun aynı kişi, yani Deniz olduğu algısını yarattığı fark edilmiştir. Araştırmanın başında, senaryolardaki Deniz’in farklı çocuklar olduğu belirtilse de, bu birikme etkisinin önüne geçmek amacıyla birden fazla cinsiyet nötr isim kullanılması önerilmektedir. (2) Bu çalışmada, politik ve politik olmayan senaryoların öncelik-sonralık etkisini kontrol etmek amacıyla, katılımcıların yarısına önce politik olmayan senaryolar, diğer yarısına da önce politik senaryolar sunulmuştur. Ahlaki temeller için öncelik-sonralık etkisi gözlemlenmemiş, senaryolar hep aynı sırada okunmuş ve tartışılmıştır. Bu durumun yaratabileceği yorgunluk etkisini kontrol etmek amacıyla, bundan sonraki çalışmaların ahlaki temel ihlali

içeren senaryolar içinde öncelik-sonralık etkisini kontrol etmesi önerilmektedir. Üçüncü olarak, sadakat/ihanet senaryosunun içeriği belirlenirken, araştırmanın örneklemini ergen çocuklar oluşturacağı göz önünde bulundurularak, onlara hitap etmesi amacıyla Ahlaki Temeller Hikayeleri içinden baba-evlat arasındaki sadakat ilişkisini konu edinecek bir hikaye seçilmiştir. Ancak, bu durumun, toplulukçu ve ilişkiye önem veren toplumlarla görülen çocuğun maddi olarak bağımsızlaştığı ancak psikolojik olarak bağımlılığını sürdürdüğü “psikolojik bağımlı aile modeli dinamiklerinin” (Kağıtçıbaşı, 2005) ve ergenlik döneminin beraberinde getirdiği kişisel alanın sınırlarının keskinleşmesinin (Turiel, 1983;1988) etkilerini gündeme getirerek sadakat/ihanet senaryosunun gücünü azaltmış gibi gözükmektedir. Ergenlerle yapılacak olan çalışmalarda, sadakat/ihanet temeli için baba figürü yerine, vatana, bayrağa, millete sadakat gibi temalar üzerinden daha çarpıcı senaryolar geliştirilmesi önerilmektedir. Son olarak, kutsallık/yozaşma senaryosu için, hayatta kalmak için yemek yemek ve kutsal olana saygıdan dolayı yemek yememek arasındaki ikilemi daha fazla açığa çıkartan senaryolar kullanılması önerilmektedir. Bu senaryolara örnek olarak, politik senaryo için, savaşta toplanan ölümler arasında kalan birisinin hayatta kalmak için karnını doyurmak zorunda olduğu ve ölümlerden birisinin elinde tuttuğu yarım kalan simidi yemesi durumu verilebilir.

4.2. Kültür ve Ahlaki Temeller

Dünyanın çeşitli coğrafi bölgelerinden katılımcılarla yapılan alanyazındaki araştırmalar, demografik faktörler kontrol edildikten sonra, dünyanın coğrafi bölgelerinin ahlaki temeller ve ahlaki temeller ile ilgili değişkenleri tahmin etmede önemli olduğunu göstermiştir. Güney Asya, Doğu Asya ve Güney Doğu Asya gibi Doğu bölgelerinden katılımcıların, Amerika, Kanada, Birleşik Krallık ve Batı Avrupa ülkeleri gibi Batı bölgelerinden katılımcılarla karşılaştırıldığında, sadakat/ihanet ve kutsallık/yozaşma ahlaki temellerine biraz daha fazla önem verdiği bulunmuştur (Graham vd., 2011). Bu bulgular, alan yazında yer edinmiş olan Doğu bölgelerinin kültürel olarak “toplulukçu” olduğu yönündeki kültürel farklılık (Triandis, 1995) ve saflığın ve kutsallığın günlük hayat ve dini pratiklerdeki önemli rolü ile uyumlu olduğu düşünülmektedir (Shweder vd., 1997). Ortadoğu’da yer alan, hem Türkiye hem Suriye’ye komşu durumunda olan İran’da yapılan çalışmada, İranlıların, bakım/zarar,

adalet/hilekarlık ve kutsallık/yozlaşma temellerine önem verdiği bulunurken, sadakat/ihanet ve otorite/yıkım temelinin daha az önemli görüldüğünü belirtmişlerdir. İranlılar'ın benimsediği ahlaki temel profili, Batı ve Doğu'nun bir karışımı şeklinde yorumlanabilmektedir. İranlılar, Doğu toplumlarına benzer şekilde, kutsallık/yıkım ahlaki temeline önem vermekte, bu durumda İranlıların dini inançlara ve ruhani kavramlara önem vermesi ve günlük hayatlarında, okullarda, medyada sıklıkla dini terimlerle karşılaşmaları ile açıklanmaktadır. Bunun yanı sıra, Batı toplumları gibi, bakım/zarar ve adalet/hilekarlık temellerini önemserken, sadakat/ihanet temelinin önemsememektedirler. İranlıların benimsediği ahlaki temel profilinin, İranlıların modernleşme süreci, yayılan sosyal medya ve internet kullanımı ile Doğu kültürlerinin dönüşmesi ve Batı hayranlığı ile açıklanabileceği düşünülmektedir (Inglehart ve Welzel, 2005). Yalçındağ ve diğerlerinin (2017) Türkiye'de yetişkinlerle yaptıkları çalışma, katılımcıların en çok adalet/hilekarlık temeline önem verdiklerini, sonrasında sırasıyla bakım/zarar, sadakat/ihanet, kutsallık/yozlaşma ve otorite/yıkım temellerini önemsediklerini göstermiştir. Türk katılımcılarla yapılan Yalçındağ ve diğerlerinin (2017) çalışmasında en az önem verilen ahlaki temel otorite/yıkım olarak bulunurken, Türk ve Suriyeli ergenlerin katılımcı olduğu bu çalışmada İran'da yapılan çalışmaya benzer şekilde en az önem verilen temelin sadakat olarak öne çıkması şaşırtıcıdır.

Bu araştırmanın Türk ve Suriyeli ergenlerin ahlaki temellerini inceleyerek, Ahlaki Temeller Kuramının geçerliliğini farklı coğrafyadan katılımcılarla test ettiği söylenebilir. Bu araştırma kapsamında, Türkiye ve Suriyeli ergen katılımcıların neyin ahlak olduğuna dair görüşlerinin bakım/zarar, adalet/hilekarlık, otorite/yıkım ve kutsallık/yozlaşma temelleri çerçevesinde şekillendiği bulunmuş ve sadakat/ihanet temeline diğer temellerle karşılaştırıldığında daha az önem verdikleri sonucuna varılmıştır. Katılımcıların sadakat/ihanet temeline daha az önem veriyor olarak bulunmaları 3 farklı şekilde açıklanabilir. İlk olarak, Graham vd. (2011) bakım/zarar ve adalet/hilekarlık ahlaki temellerinin erken evrimleşen temeller olduğunu öne sürmekte ve sadakat/ihanet, otorite/yıkım ve kutsallık/yozlaşma temellerinin gelişimsel olarak ortaya çıkma yörüngelerinin ve ortaya çıkış sinyallerinin ne zaman olduğunun araştırılması gereken önemli bir konu olduğuna işaret etmektedir.

Sadakat/ihanet, kutsallık/yozlaşma ya da otorite/yıkım temellerinin toplumsal olarak deneyimlenen ebeveynlik, patronluk gibi rollerle ilişkili olabileceğini, dolayısıyla farklı ahlaki temeller için, farklı gelişimsel yörüngelerin veya ortaya çıkış örüntülerinin olabileceğine işaret etmektedir (Graham vd., 2011). Ergenlerle yapılan bu araştırmada, katılımcıların çoğunluğunun sadakat/ihanet temeli ihlali içeren senaryoları ahlaki olarak uygun bulmaları, diğer bir deyişle ahlaki ihlal olarak görmemelerinin içinde buldukları ergenlik döneminin gelişimsel ve duygusal özellikleri ile ilgili olabileceği düşünülmektedir. Ergenlik alanındaki çalışmalar, ergenlik döneminde otonomi ve bağıllık dinamiklerinin özel olarak önem kazandığını göstermektedir. Bununla ilişkili olarak, ahlaki, çocuklarda gelişmekte olan toplumsal bilgilerin çeşitli alanlarından sadece birisi olarak gören Turiel (1983, 1998), ergenlik döneminde kişisel alan ve ahlaki alan arasındaki ayrımın keskinliğine işaret etmektedir. Turiel' e göre, ahlaki alan, felsefi ahlak tanımlamalarına ve ahlaki zarar, adalet ve hak gibi toplumsal ilişkileri düzenleyen, zorunlu ve genellenebilir normlara dayanırken, kişisel alan, bireylerin kendi davranışlarını ve diğerlerinin davranışlarını anlama, nedensel yüklemelerde bulunma, kendisi ve diğerlerinin kişilik ve kimliklerini anlama, kendisinin ya da başka bir kişinin davranışının nedenlerini anlama gibi durumları içermektedir. Bu araştırmanın katılımcılarının açıklamalarına detaylı olarak bakıldığı zaman, katılımcıların çoğunluğunun sadakat ihlali içeren senaryoları ahlaki bir mesele olarak görmedikleri ve ahlak alanından ziyade kişisel alan içerisinde yorumladıkları söylenebilir. Şöyle ki, katılımcıların Deniz'in davranışını açıklamak ve onaylamak üzere öne sürdüğü gerekçeler Deniz'in kişisel tercihi olması, kendini geliştirmek istemesi ve babasının yanında çalışmak istemiyor olması gibi kişisel alan ile ilgili gerekçelerdir. Dolayısıyla, sadakat/ihanet senaryosunu katılımcıların ahlak alanından ziyade, kişisel alan içerisinde yorumladıkları sonucuna varılabilir. Kısacası, ergenlik dönemindeki bu araştırmanın katılımcılarının sadakat/ihanet temeline daha az önem vermeleri , kişisel alan ve ahlaki alan arasında ayrım yapmaları, ergenlik döneminin duygusal, gelişimsel özellikleri çerçevesinde açıklanabilmektedir.

İkinci olarak, Türk ve Suriyeli katılımcıların sadakat/ihanet temeli senaryolarına yönelik yorumlarında ortaya çıkan, bir yandan Deniz'in otonomisine önem verme diğer bir yandan da baba-evlat arasındaki ilişkiyi reddetmeme Kağıtçıbaşı (2005)

tarafından öne sürülen psikolojik aile modeli çerçevesinde açıklanabilir. Kağıtçıbaşı (2005), ergenlerin aile içindeki konum ve ilişkisini göz önünde bulundurarak, üç prototipik aile etkileşim örüntüsü tanımlamıştır: (1) geleneksel aile modeli, kuşakların birbirine hem maddi hem de duygusal anlamla bağlı olduğu ailelerdir, (2) bireyci aile modeli bağımsızlığa dayalı olup, kuşakların hem maddi hem de duygusal anlamda bağımsız olduğu ailelerdir, (3) her ikisinin sentezi olan psikolojik bağıllık aile modelinde ise, kuşaklar arası maddi bağımsızlık söz konusuysen, duygusal/psikolojik olarak bağımlılık devam etmektedir. Geleneksel aile modeli, düşük gelir seviyesine sahip tarım ile uğraşan toplumlarda veya şehirlerde yaşayan düşük sosyo-ekonomik gelire sahip ailelerde görülmekte olup, çocuğun aileye ekonomik katkısının önemli ve gerekli olduğu, hatta çocuğun aileden ayrılmasının aile işleyişine tehdit oluşturduğu, bu yüzden de itaat ve otoriteyi vurgulayan ebeveynlik stillerinin uygulandığı aile şeklindedir. Hem toplulukçu kültürün özelliklerinin hem de yaşam tarzının gerektirdiği sosyal yapının geleneksel aile modelinin ortaya çıkması için ortam hazırladığı düşünülmektedir. Geleneksel aile modelinin zıttı olan, bireyci aile modeli ise, daha çok endüstrileşmiş Batı toplumlarında, özellikle de Amerikalı orta sınıf çekirdek ailelerde görünür olup, çocuğun bağımsızlığını vurgulamakta ve bireyci kültür ve zengin yaşam stiline ürün olarak görülmektedir. Şehirleşme, ekonomik gelişme ve zenginleşme ile birlikte, global olarak, geleneksel bağımlı aile modelinden bireyci bağımsız aile modeline doğru dönüşüm yaşanmaktadır. Bu noktada, Kağıtçıbaşı (2005) ailedeki ekonomik ve psikolojik bağıllık arasında ayrım yapmaktadır. Şöyle ki, zenginleşme ve endüstrileşme ile birlikte ailenin ekonomik olarak çocuğa olan ihtiyacının ortadan kalkması sonucunda jenerasyonlar arası maddi bağıllık azalsa bile, “ilişkilik ya da akrabalık” (relatedness) kültürünün hakim olduğu toplulukçu kültürlerde psikolojik bağıllık devam etmektedir (Kağıtçıbaşı, 2005).

Jenerasyonlar arası maddi bağıllığın azalması ve ailelerin çocukların maddi desteğine olan ihtiyacının ortadan kalkmasıyla birlikte, ebeveynler çocukların otonomisini tehdit olarak algılamayı bırakmış ve çocuk yetiştirme pratiklerin çocuğun otonomisine de yer vermeye başlamışlardır. Ancak, psikolojik bağıllık devam ettiği ve değer olarak görüldüğü için, çocuğun ayrılığından ziyade, bağıllığı arzulanmaktadır. Bahsedilen, üçüncü tip aile modelinde, ebeveynlik hem ilişkiyi koruma ve sürdürmeye

hem de otonomiye önem vermektedir. Okullaşmanın yaygın hale gelmesi ve çalışma hayatlarında özelleşmenin artması ile birlikte bireysel karar verme kapasitesi bir değer hale gelmiş ve ebeveynler çocuklarının otonomisinin gelişmesini bir değer olarak görmeye ve desteklemeye başlamışlardır. Otonomi bir değer olarak görülmeye başlasa bile, çocukların ayrılığı bir amaç olmamış, ilişki kültürünün etkisi altında ilişki ve akrabalık değer görmeye devam etmiştir. Psikolojik bağlı aile modeli, toplulukçu yada ilişki kültürünün hakim olduğu dünyanın birçok ülkesinde değişen aile dinamiklerini yansıtmaktadır. Bu araştırmanın katılımcılarının sadakat/ihanet temeline yönelik ahlak yorumlamaları da psikolojik bağlı aile modeli çerçevesinde açıklanabilir. Türk ve Suriyeli katılımcıların yarısından çoğu, senaryolarda bahsedilen Deniz'in babasının yanından ayrılarak başka bir dernekte çalışması ya da başka bir takımında oynaması davranışını ahlaki olarak uygun bulduklarını, Deniz'in babasına bağlı olmadığı, bu durumun Deniz'in kişisel tercihiyle ilgili olduğu ve çalışma ortamı ve aile ortamının ayrı şeyler olduğu gibi Deniz'in otonomisiyle ilgili gerekçeler öne sürerek açıklamışlardır. Katılımcılar bir yandan Deniz'in otonomisini yansıtan gerekçeler çerçevesinde Deniz'in babasının yanından ayrılmasını ahlaki olarak meşrulaştırırken, diğer bir yandan da bu durumun babasını üzebileceğini ifade ederek baba-evlat arasındaki ilişkiyi görmezden gelmemektedirler. Türk ve Suriyeli katılımcıların açıklamalarındaki otonomi ve ilişkiyi koruma söylemi Kağıtçıbaşı (2005) tarafından bahsedilen psikolojik bağlı aile modeli tezini desteklemektedir.

Üçüncü olarak, Ahlaki Temeller Kuramı, sadakat/ihanet temelini tanımlarken, sadakatin eş, anne, baba, aile, akraba gibi küçük gruplara yönelik olabileceği gibi millet, vatan, dini grup, cemaat, örgüt veya ırk gibi daha büyük ölçekli gruplara yönelik de olabileceğini belirtmektedir (Graham vd., 2011). Bu araştırma kapsamında ergenler ile çalışıldığı için, onların dünyalarında daha fazla yeri olduğu düşünülerek sadakat figürü olarak “baba” tercih edilmiş, senaryonun içeriği Ahlaki Temeller Hikayelerinden yola çıkarak baba-evlat arasındaki bağlılık ilişkisini konu edinecek şekilde geliştirilmiştir. Ancak, ergenlik döneminde ki aile içi dinamikler ve baba-evlat arasındaki ilişki (otonomi ve ilişkiyi) göz önünde bulundurularak senaryolarda sadakat temelini baba-evlat ilişkisi üzerinden incelemenin farklı dinamikleri gündeme getirerek senaryoları güçsüzleştirdiği düşünülmektedir. Ayrıca, diğer senaryolarla

karşılaştırıldığında, özellikle de bakım/zarar, adalet/hilekarlık, kutsallık/yozaşma senaryolarıyla karşılaştırıldığında sadakat/ihanet ihlali içeren senaryonun içeriğinin diğer senaryolar kadar çarpıcı olmadığı, bu durumun da katılımcıların açıklamalarına yansıdığı düşünölmektedir. Bundan sonra yapılacak araştırmaların, yukarıda da bahsedildiği gibi, senaryoları oluştururken bu dinamikleri göz önünde bulundurması önerilmektedir.

4.3. Ahlaki Temeller ve Duygular

Ahlaki Temeller Kuramı, her bir ahlaki temel için prototipik sayılabilecek duygular önermektedir; ilgili ahlaki temel ihlal edildiği zaman prototipik duygunun açığa çıkması beklenmektedir (Haidt ve Joseph, 2008). Spesifik olarak, bakım ahlaki ihlalinin acıma (compassion), adalet ahlaki ihlalinin kızgınlık (anger), otorite ahlaki ihlalinin dargınlık/kırgınlık/gücenme (resentment), sadakat ahlaki ihlalinin öfke/hiddet (rage), kutsallık ahlaki ihlalinin ise iğrenme (disgust) duygusunu tetikleme beklenmektedir. Ahlaki Temeller kuramı tarafından öne sürölen duygular ve ahlaki temeller arasındaki ilişki CAD hipotezine dayanmaktadır: İnsanların baskın duygusal tepkileri ele alındığı zaman, (Rozin, Lowery, Imada ve Haidt, 1999). İnsanların otonomi ihlalleriyle kızgınlığı, topluluk ihlalleriyle aşığılamayı (contempt), kutsallık ihlalleriyle de iğrenmeyi ilişkilendirdiği görölmüştür. Ancak, insanlara duygularını karışık ve serbest bir şekilde ifade etme özgürlüğü verildiği zaman, bu duyguların birbirini dışlayıcı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak, kızgınlık sadece adalet ihlallerinde ortaya çıkmazken, adalet ihlalleri sadece kızgınlık ortaya çıkarmayabilmektedir. Bunun ötesinde, ahlaki ihlallerin normalde de karışık duygusal tepkiler ortaya çıkardığı bilinmektedir (Cameron vd, 2015). Bu noktada, Ahlaki Temeller kuramı birbirini dışlayıcı bağlantılar öne sürmemektedir (Haidt ve Joseph, 2008). Bu daha az kısıtlayıcı sayılabilecek olan yaklaşım, karışık duyguların ortaya çıkmasına izin verirken, duygusal tepkilerin ahlaki ihlaller arasında farklılaşmasını da beklemektedir. Şöyle ki, diğer ahlaki ihlal durumlarıyla karşılaştırıldığında zaman, karakteristik duygunun en belirgin ve açık şekilde ilgili ahlaki ihlal durumunda ortaya çıkması beklenir. Bunu anlamak içinde her bir ahlaki temel ihlalinde ortaya çıkan duyguyu karşılaştırmak gerekmektedir. Bu araştırma kapsamında katılımcılardan, ahlaki ihlal senaryolarına yönelik yorumları ve duygularını açıklamaları istendiği için,

bu senaryoları gören, duyan ya da şahit olan üçüncü şahıs olarak duyguları ele alınmıştır.

Türk ve Suriyeli katılımcıların hepsi bakım/zarar senaryolarını yorumlarken, Deniz'in davranışını ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade ederlerken, senaryoda bahsi geçen lösemi hastası çocuk ve eli kopan çocuk için üzüldüklerini, ona acıdıklarını ve merhamet duyduklarını ifade etmişler ve bu ifadelerini ses tonları, jest ve mimikleriyle desteklemişlerdir. Ahlaki temeller kuramına göre, bakım ahlaki ihlalinin acıma (compassion) duygusunu tetiklemesi beklenmektedir. Kuramın öngördüğü şekilde, Türk ve Suriyeli katılımcıların hepsinin bakım ihlali senaryolarına acıma, üzüme ve şefkat duygusuyla yaklaştığı söylenebilir.

Türk ve Suriyeli katılımcılar adalet/ihanet ihlali içeren senaryoları yorumlarken, izinsiz bir şekilde sırada bekleyen insanların önüne geçme davranışının günlük hayatlarında okulda, kantinde, yemekhanede sıklıkla karşılaştıkları bir durum olduğunu, bu durumun kendilerini çok kızdırdığını ve öfkelenirdiğini belirtmişlerdir. Katılımcılar kendi günlük hayat deneyimlerinden yola çıkarak, senaryolarda bahsedilen Deniz'in davranışının da kendilerinde sinir, öfke ve kızgınlık duygularını açığa çıkardığını, hatta sırada bekleyen diğer insanlarda da benzer duyguları açığa çıkaracağını öngörmüşlerdir. Katılımcıların belirttiği öfke, kızgınlık ve sinir duygularının kuramın adalet/hilekarlık temeli ihlali için öne sürdüğü prototipik duygular ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Katılımcılar, sadakat/ihanet ihlali içeren senaryoları yorumlarken, kendilerini Deniz'in babasının yerine koymuş, çocuklarının başka bir iş veya takıma gittiğini düşünerek değerlendirmede bulunmuşlar ve bu durumun kendilerini üzeceğini, kızdıracağını ve sinirlendireceğini belirtmişlerdir. Katılımcılar duygularını baba-evlat arasındaki bağ ve bağlılık üzerinden açıklamışlardır. Ahlaki Temeller Kuramı, sadakat/ihanet ihlali içeren senaryolarda ortaya çıkması beklenen prototipik duygunun öfke ve hiddet olduğunu öne sürmektedir. Ahlaki ihlal senaryolarının katılımcılarda ortaya çıkardığı duygu ve kuramın öngördüğü duygulardaki farklılığın bu araştırmada kullanılan senaryonun içeriğiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. İlk olarak, katılımcılar ahlaki yargılarını gerekçelendirirken ve duygularını ifade ederken baba-

evlat arasındaki organik bağ ve bağlılık üzerinden gitmişlerdir. Senaryolarda sadakat figürü olarak babanın sunulması, katılımcılarda baba-evlat arasındaki organik bağı ve sevgiyi gündeme getirerek, katılımcıların üzüntü duygusunun ortaya çıkmasını tetiklediği düşünülmektedir. Belki sadakat figürü olarak baba değil, farkı bir grup, ideoloji ya da kimlik içeren bir senaryo sunulsaydı, üzüntü duygusunun yerini öfke ya da hiddet duyguları alabilirdi. Bu noktada kuramın, sadakat/ihanet temelinin kapsam geçerliliği içerisinde anne, baba, aile kavramlarını bulundurmaya devam ettiği sürece, sadakat/ihanet ihlali içeren senaryoların ortaya çıkardığı prototipik duygular arasına üzüntüyü de eklemesi önerilmektedir. Özellikle de, müslüman yada toplulukçu olan Doğu toplumlarında, baba-evlat gibi akrabalık ilişkilerinin sadakat/ihanet temelinin en yaygın örneklerinden birini oluşturduğu düşünülürse (Kağıtçıbaşı, 2005), bu ahlaki temelin ortaya çıkartacağı prototipik duygulardan birisinin üzüntü olması kaçınılmazdır. Hatta, sadakat/ihanet senaryosunun ahaki ihlal olarak değerlendiren ve ahlaki olarak uygun olarak değerlendiren katılımcıların tamamında sadakat senaryosunun üzüntü duygusunu tetiklediğinin bulunması, üzüntü duygusunun sadakat/ihanet temelinin prototipik duygularından birisi olarak görülmesi yönündeki yargıyı güçlendirmektedir. İkinci olarak, katılımcıların sadakat/ihanet ihlali içeren senaryolarda öfke/hiddet yerine sinirlenme/kızma gibi daha az şiddetli duygular hissedeceklerini ifade etmeleri bu yaş grubundaki çocukların ahlaki alan ve kişisel alan arasında katı bir ayrıma gitmeleri, Deniz'in babasının yanından ayrılması davranışını ahlak alanı içerisinde değil kişisel alan içerisinde değerlendirmeleri, bu yüzden de durumu Deniz'in babasının ona öfkelenecek ya da hiddetlenecek kadar ciddi bir durum olarak görmemeleri şeklinde açıklanabilir. Türk ve Suriyeli katılımcıların yarısından fazlasının sadakat/ihanet ihlali içeren senaryoyu ahlaki olarak uygun görmeleri, bazılarının ahlaki olarak açıklanabilir görmeleri, az bir kısmının da ahlaki ihlal olarak görmeleri de katılımcılar için sadakat/ihanet senaryolarının ahlaki olarak ciddi bir mesele oluşturmadığı yönündeki yorumu destekler niteliktedir.

Katılımcıların açıklamalarından, beden dillerinden, jest ve mimiklerinden, kutsallık/ ihlali içeren senaryoların katılımcılarda üzüntü, şaşırma, tikslenme ve aşağılık görme duygularını açığa çıkardığı görülmektedir. Katılımcıların ahlak yorumlamalarında hastalık ya da bomba isabet etmesi sonucunda ölen çocuğa, bu

çocuğun ihtiyaçlarına ve çocuğun yakınlarının duygularına odaklanıldığı görülmüş ve katılımcılar üçüncü şahıs olarak bu durumun kendilerini üzdüğünü belirtmişlerdir. Katılımcılar, bu duruma üzüldüklerini ifade ederken, böyle bir durumda insanın içinin bir şey almayacağını belirterek, Deniz'in hiç bir şey olmamış gibi yemek yemesini kınamışlar, Deniz'i hissizlik, merhametsizlik ve duygusuzluk gibi kavramlarla suçlamış ve tanımlamışlardır. Katılımcıların açıklamalarındaki üzüntü duygusunun kutsallık ahlakının yanı sıra bakım ahlakıyla da ilişkili olduğu düşünülmektedir. Buna ilaveten, katılımcıların çoğunluğu Deniz'in ölmüş birinin cesedinin üzerinde yemek yemesinin yanlış olduğunu ve ölü bedene saygısızlık olduğunu belirtirken, Deniz'in davranışına şaşırılmışlar, aşağılık olarak görmüş ve kınamışlardır. Katılımcılar Deniz'in davranışı hakkında konuşurken, yüzlerini buruşturmuş, Deniz hakkında konuşurken "ne biçim çocuk" gibi aşağılayıcı ve küçük görücü sözler kullanmış ve bunları vücut dilleriyle de yansıtmışlardır. ATK tarafından beklenildiği gibi, kutsallık ahlaki temel ihlalinin katılımcılarda tikslenme duygusunu tetiklediği, katılımcıların Deniz'in davranışını hakkında konuşurlarken sıklıkla yüz buruşturma hareketine başvurdukları ve yemek yemeyi içlerinin almadığını belirttikleri söylenebilir.

Otorite/yıkım ihlali içeren senaryoların Türk ve Suriyeli katılımcılarda ortaya çıkardığı duygulara baktığımız zaman, katılımcıların açıklamalarında üzüntü, kızgınlık, gücenme ve değersizlik duygularının hakim olduğu görülmektedir. ATK otorite/yıkım ihlalinin prototipik olarak, dargınlık, kırgınlık, gücenme duygularını ortaya çıkartacağını ön gördüğü düşünülürse, katılımcıların ifade ettiği duyguların kuramın prototipik duygularıyla uyumlu olduğu görülmektedir.

4.4. Ahlaki temellerin içerikleri

Türk ve Suriyeli katılımcıların açıklamalarından, neyin ahlaki oluşturduğuna dair yorumlarının bakım/zarar, adalet/hilekarlık, otorite/yıkım ve kutsallık/yozaşma ahlaki temelleri çerçevesinde şekillendiği, sadakat/ihanet temelini ise göreceli olarak daha az önemli olduğu söylenebilir. Ahlaki Temeller Kuramı, ahlaki temelleri tanımlarken, her bir ahlaki temelin evrimsel dayanaklarını açıklamakta, her bir temeli birbirinin zıddını temsil eden 2 uç üzerinden tanımlamakta (örnek: bakım/zarar gibi), belli ahlaki temel ihlallerinin belli prototipik duygular ortaya çıkartacağını belirtmekte ve ahlaki

temel ihlali içeren durumlarının toplumsal düzeydeki söylemlere yansıtacağını ifade etmekte (bakım ihlali yapan birisinin merhametsiz olarak tanımlanması gibi) (Graham vd., 2011) ancak ahlaki temellerin içeriklerinin nelerden oluştuğuna dair detaylı açıklamalarda bulunmamaktadır. Bu noktada, insanların ahlaki temel ihlali içeren durumlara dair nasıl yaklaştığının ve nasıl konuştuğunun örüntülerinin anlaşılması ahlaki temellerin içeriklerinin, diğer bir deyişle ahlaki temellerin neleri kapsadığının anlaşılması için önem taşımaktadır. Alanyazındaki araştırmalar genellikle ahlaki temelleri, Ahlaki Temeller Ölçeği ve Ahlaki Temeller Hikayeleri aracılığıyla incelemekte olup, ahlaki temelleri açık uçlu sorular aracılığıyla yaklaşan çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır (Gündüz, 2015; Nejat vd., 2015; Yalçındağ vd., 2017). Bu bağlamda, Türk ve Suriyeli katılımcıların ahlaki temel ihlali içeren senaryolara yönelik yaklaşımlarının ve yorumlarının örüntülerinin detaylı olarak incelenmesi ahlaki temellerin içeriklerine ışık tutacağı için önemlidir.

Türk ve Suriyeli katılımcıların ahlaki temel ihlali içeren senaryolara yaklaşımına detaylı olarak bakıldığı zaman, katılımcıların ahlak yorumlamalarında 4 temel tematik örüntü göze çarpmaktadır: (1) Ahlaki yargının gerekçeleri, (2) ahlaki ihlalin ortaya çıkardığı duygu, (3) Deniz'in ahlaki kimliği ve (4) ahlaki olarak yapılması gereken davranış. Yukarıda bahsedilen tematik örüntüler dışında, belli ahlaki temellerin içinde farklı temalar gözlemlense dahi, bütün katılımcılar ahlak ihlali içeren senaryolara yönelik yorumlarını bu dört alan çerçevesinde yapmışlardır.

Ahlaki Temeller Kuramının, ahlaki yargının sezgisel süreçlere dayandığı, rasyonel muhakeme sürecinin ise ahlaki yargıda bulunduktan sonra onu açıklamak amacıyla kullanıldığı tezini destekler nitelikte, bu araştırmanın katılımcılarının hepsi, ahlaki yargıda bulunduktan sonra ahlaki yargılarını açıklamak üzere çeşitli gerekçeler öne sürmüşlerdir. Bu gerekçeler bazen “ahlaki ihlal yargısının gerekçeleri”, bazen “ahlaki olarak açıklanabilir davranışın gerekçeleri” bazen de “ahlaki olarak uygun yargısının gerekçeleri” şeklinde yapılandırılmıştır. Katılımcılar, ahlaki ihlal senaryolarına yönelik yorumlamalarında, sadece davranışın neden yanlış, açıklanabilir veya uygun olduğunu belirten gerekçeler öne sürmemiş, aynı zamanda ahlaki davranışın ortaya çıkaracağı duyguyu da dikkate almıştır. Katılımcıların söylemleri duyguların yanı sıra, senaryolarda ahlaki ihlal davranışında bulunan “Deniz”in ahlaki kimliğine yönelik

açıklamaları da (örn. merhametsiz, taş kalpli, ruh hastası vb.) kapsamaktadır. Bunların yanı sıra, katılımcılar ahlaki ihlal senaryolarına yönelik yorumlamalarında sadece ahlaki olarak yanlış olan davranışa odaklanmamış, böyle bir durumda “ahlaki olarak yapılması gereken davranışın” ne olduğunu da açıklamışlardır. Katılımcılar ahlaki temelleri sadece “ihlal” veya “ahlaki olarak yanlış davranış” üzerinden değil, aynı zamanda “ahlaki olarak yapılması uygun olan davranış” üzerinden de tanımlamışlardır. Janoff-Bulman, Sheikh ve Hepp (2008) ahlaki davranışın iki boyutunu (1) ahlaki olarak yapılması yasak olan ya da kaçınılması gereken (proscriptive morality) ve (2) ahlaki olarak yapılması uygun olan ya da yapılması gereken (prescriptive morality) şeklinde tanımlamıştır. Şöyle ki, ahlaki olarak yapılması gereken, olumlu sonuçlara yaklaştıran iyi davranışı aktive etmeyi temsil ederken, ahlaki olarak kaçınılması gereken, olumsuz sonuçlardan kaçınmak amacıyla kötü davranışı engellemeyi temsil etmektedir (Janoff-Bulman, Sheikh ve Hepp, 2008). Bunun yanı sıra, ahlaki olarak kaçınılması gereken davranış, daha çok somut fiillerle temsil edilerek, zorunlu ve katı bir şey olarak sunulurken, ahlaki olarak yapılması gereken davranış daha çok soyut sıfatlarla temsil edilerek, kişisel tercih ile ilgili esnek bir şey olarak gösterilmektedir. Alanyazındaki çalışmalar, bireylerin ahlaki davranışı yargılamak, “ahlaki olarak yapılması gereken davranış” (prescriptive morality) bir erdem olarak gördüklerini, yapılmasa da bir sorun oluşturmadığını, ancak “ahlaki olarak kaçınılması gereken davranış” (proscriptive morality) yapılmaması gereken bir davranış olarak gördüklerini ve bir davranışın ahlaki olup olmadığına “ahlaki olarak kaçınılması gereken davranış” üzerinden karar verdiklerini göstermiştir (Janoff-Bulman, Sheikh ve Hepp, 2008). Bu araştırmadaki Türk ve Suriyeli ergenlerin açıklamaları, Janoff-Bulman tarafından öne sürülen “ahlaki olarak yapılması gereken davranış” ve “ahlaki olarak kaçınılması gereken davranış” arasındaki ayrımı desteklemektedir: Katılımcıların ahlaki temel senaryolarına yönelik yorumlamalarında katılımcılar sadece neyin ahlaki olarak yanlış olduğunu ve kaçınılması gerektiğini belirtmekle kalmayıp, aynı zamanda ahlaki olarak yapılması gereken davranışın ne olduğunu da belirtmişlerdir. “Ahlaki olarak kaçınılması gereken” davranışın ne olduğu katılımcıların beş ahlaki temel ihlalini yansıtan senaryolara yönelik yorumlamalarında açık iken, “ahlaki olarak yapılması gereken” davranışın ne olduğu bakım/zarar ve adalet/hilekarlık senaryolarında daha belirgindir, fakat otorite/yıkım,

kutsallık/yozaşma ve sadakat/ihanet senaryolarında daha az belirgindir. Sadakat/ihanet ve kutsallık/yozaşma senaryolarında ‐ahlaki olarak yapılması gereken‐ davranışın ne olduğunun diğer senaryolar kadar açık olmaması, katılımcıların çoğunluğunun sadakat/ihanet senaryosunda bahsedilen davranışı ahlak alanının dışında, kişisel alanın içinde değerlendirmesiyle ve kutsallık/yozaşma senaryosunda ise katılımcıların daha önce hiç karşılaşmadıkları, üzerine dışunmedikleri bir durum olduğu için katılımcıların konuşacak bir Şey bulmakta zorlanmalarıyla açıklanabilir.

Türk ve Suriyeli katılımcılar için ahlaki temeller, sadece neyin ahlaki olarak doğru neyin ahlaki olarak yanlış olduğu ile ilişkili değil, aynı zamanda (1) ortaya çıkardığı duygu, (2) ahlaki olarak yapılması gereken davranış ve (3) ahlaki ihlal de bulunan kişinin kimliğine yönelik söylemleri de kapsamaktadır. Türk ve Suriyeli katılımcıların ahlak yorumlamalarına öne çıkan tematik örüntüler göz önünde bulundurularak Ahlaki Temeller Kuramı üzerine yapılacak sonraki çalışmaların, ahlaki temelleri sadece ‐ahlaki yargılar‐ üzerinden değil, aynı zamanda duygular, ahlaki olarak yapılması gereken davranış ve ahlaki ihlalde bulunan kişinin kimliğine yönelik açıklamalar üzerinden de incelemesi önerilmektedir. Aşağıdaki kısımda detaylı olarak, ahlaki temellerin içerikleri ele alınacaktır.

4.4.1. Bakım/zarar

Türk ve Suriyeli katılımcıların tamamı politik olmayan senaryoda bahsedilen ‐Deniz’in hastalıktan dolayı saçı dökülen çocuğa gülmesini‐ ve politik olan senaryoda bahsedilen ‐Deniz’in bomba isabet edip eli kopan çocuğa gülmesini‐ ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar ahlaki yargılarına gerekçe olarak, Deniz’in davranışının karşı tarafı üzeceğini ve ona zarar vereceğini belirtmişlerdir: Katılımcılar zaten fizyolojik olarak acı çeken ocuğun, Deniz’in gülmesiyle birlikte psikolojik olarak da zarar göreceğini belirterek açıklamalarını ‐fiziksel acı‐, ‐psikolojik acı‐, ‐acı çekmek‐ ve ‐acı çekene duyarlı olmak‐ üzerinden yapmışlardır. Katılımcıların açıklamaları, bakım/zarar temelinin fizyolojik olarak acı çekmeyi kapsadığı gibi psikolojik acıyı da kapsadığını göstermektedir. Psikolojik acı kapsamında, katılımcılar Deniz’in davranışının hasta çocuğa kendisini toplumdun dışlanmış, üzđün ve eksik hissettirebileceğini, çocuğun utanabileceğini, gururunun

incinebileceğini dikkate alarak kendilerini hasta çocuğun yerine koyarak ahlaki yargıda bulunmuşlardır. Katılımcıların bahsettiği, karşı tarafın hissettiği acıyı anlama, dikkate alma ve duyarlı olma, dolayısıyla kendi davranışlarının sonuçlarını hesap ederek eylemde bulunmanın Ahlaki Temeller kuramı tarafından öne sürülen bakım/zarar boyutunun temelini oluşturduğu düşünülmektedir. Katılımcılar, Deniz'in davranışını tamda burada bahsedilen karşı tarafın hislerine duyarlı olma gibi ahlaki erdemlerden yoksun olmasıyla açıklamakta, ve bu ahlaki erdemlerin ailede eğitimle alınacak ya da aile içinde öğrenilecek bir şey olduğunu ifade etmektedir. Katılımcılar, Denizin davranışını ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade ederlerken, senaryoda bahsi geçen lösemi hastası çocuk ve eli kopan çocuk için üzüldüklerini, ona acıdıklarını ve merhamet duyduklarını ifade etmişler ve bu ifadelerini ses tonları, jest ve mimikleriyle desteklemişlerdir. Kuramın beklentileriyle uyumlu olarak, bakım/zarar ihlali içeren senaryoların katılımcılarda acıma, merhamet, üzüntü duygularını tetiklediği söylenebilir.

Türk katılımcılardan farklı olarak bazı Suriyeli katılımcılar politik senaryoda bahsedilen Deniz'in bomba sonucunda yaralanan çocuğa gülme davranışını Türk katılımcılara göre daha çok sorgulamış, anlamlandırmakta zorlanmış ve böyle durumlarda gülmek yerine üzülme, ağlama ve korkma gibi duyguların ortaya çıkabileceğini belirtmişlerdir. Suriyeli katılımcıların Türk katılımcılara göre artmış tepkilerinin, savaş ortamında yaralanma ya da yaralanmaya şahit olma gibi durumları daha önce deneyimlemiş olmaları ve politik senaryoların kendilerine daha önce yaşadıkları durumları çağrıştırmasıyla ilgili olduğu düşünülmektedir.

Katılımcılar bakım ve zarar boyutları üzerinden geliştirdikleri ahlaki söylemlerde Deniz'in ahlaki kimliğini çeşitli olumsuz özellikler çerçevesinde tanımlamışlardır. Katılımcıların politik olmayan senaryoda ve politik senaryoda Denizin kimliğine dair farklı tanımlamalarda buldukları göze çarpmaktadır. Katılımcılar politik olmayan senaryoda “kanserden dolayı saçları döküldüğü için çocukla dalga geçerek gülen Denizi”, kendini üstün gören, insanlar arasındaki farklılıklara toleranssız, sorunlu, şımarık, empati yapamayan, karşı tarafın duygularını düşünmeyen birisi olarak tanımlarken, politik senaryoda bahsedilen “eline bomba isabet ettiği için eli kopan çocukla dalga geçerek gülen Deniz”i, sorunlu, hasta, normal

olmayan, psikolojisi bozuk gibi daha keskin terimler kullanarak tanımlamışlardır. Bu noktada, politik senaryo ve politik olmayan senaryodaki acının türünün katılımcıların tepkilerinde fark yarattığı düşünülmektedir: Lösemi hastası çocuğa gülen Deniz fiziksel bir acıya şahit olmayıp sadece çocuğun hasta olduğunu bilmektedir, eli kopan çocuğa gülen Deniz ise fiziksel bir acıya şahit olmakta ve buna rağmen gülmektedir. Katılımcıların söylemlerinden, politik senaryoda bahsedilen “açık acı” olarak tarif edilen “fiziksel olarak acı çektiğine şahit olunan birine gülmek” ve politik olmayan senaryoda bahsedilen “örtük acı” olarak tarif edilebilecek “hasta olduğu bilinen birisine gülmenin” daha farklı değerlendirildiği görülmektedir. Diğer bir deyişle, acının türünün (açık acı veya örtük acı) ahlaki yargının kuvvetini etkileyerek, katılımcının Deniz’in ahlaki kimliğine yönelik açıklamalarını etkilediği düşünülmektedir.

Katılımcılar bakım/zarar ihlali içeren senaryolara yönelik ahlak yorumlamalarında, (1) “ahlaki olarak yapılması gereken davranış” ve (2) “ahlaki olarak kaçınılması gereken davranış” arasında ayırım yapmışlardır. Katılımcılar, Deniz’in davranışını “ahlaki olarak kaçınılması gereken davranış” olarak tanımlamakla yetinmeyip, aynı zamanda Deniz’in psikolojik/fiziksel acı çektiğine şahit olduğu birine “ahlaki olarak nasıl davranması gerektiğine” de işaret etmişlerdir. Katılımcıların açıklamaları Janoff-Bulman, Sheikh ve Hepp’i (2008) destekler nitelikte olup, Deniz’in davranışının ahlaki olarak ne derece yanlış ve ne derece doğru olduğunu “ahlaki olarak neyden kaçınması gerektiği” üzerinden yargılamak ve yaptığı davranıştan dolayı onu kınarlarken, Deniz’in ne yapması gerektiği üzerine yaptıkları yorumlarda daha esnek oldukları ve önerilerde buldukları görülmüştür. Ahlaki Temeller Kuramı çerçevesinde zarar temelinin zıttının bakım olduğu düşünülürse, katılımcıların açıklamalarının hasta çocuğun acısını hafifletmek, çocuğa destek olmak, çocuğun iyi oluş haline katkıda bulunmak ve onu koruyup kollamak ile ilişkili olduğu, bu yüzden de bakım temeli çerçevesinde ele alınabileceği söylenebilir. Katılımcılar, senaryolardaki çocuğun acısını hafifletmek ve kendisini daha iyi hissetmesini sağlamak amacıyla “ahlaki olarak yapılması gereken davranışa” örnek olarak, onunla arkadaşlık kurmak, muhabbet etmek ve dua etmek, yardım etmek ve ambulans çağırmak gibi önerilerde bulunmuşlardır. Bazı katılımcılar ise, acı çeken birisine şahit

olunduğu zaman ahlaki olarak ne yapılması gerektiğinin yanı sıra, karşı tarafa verilen zararı engellemek amacıyla üçüncü tarafların müdahalesinin gerekliliğini belirtmiştir. Bu anlamda, karşı tarafa verilebilecek zararın sınırlarının ne olduğu, ne kadar zararın ahlaki olarak tolere edilebilir olduğu ve ne zaman müdahale etmek gerektiğinin, bakım/zarar temelinin başka bir alanı olduğu ve bundan sonraki çalışmalarda ele alınması gereken bir konu olduğu söylenebilir.

Bazı katılımcılar, Deniz'in davranışının bireysel olarak ve toplumsal olarak yanlış görüldüğu gibi, dini olarak da yanlış olduğunu öne sürmüşler ve Deniz'in davranışını ahlaki olarak yanlış olduğunu dini terimlerle de desteklemişlerdir. İslam dininde alay etmenin yanlış olduğu, çocuğun başına gelen olayların Tanrı'nın iradesinde olduğu, kader ya da imtihan olduğu katılımcıların din referanslı açıklamaları arasındadır. Katılımcıların açıklamalarında karşılaşılan dini açıklamaların bu araştırmanın katılımcılarının hepsinin Müslüman olmaları ve dini kimliklerine ve günlük hayatlarında dini pratiklere önem vermeleriyle açıklanabilir. Katılımcıların günlük hayatlarında dini pratiklere önem vermeleri, katılımcıların sözlü açıklamalarının yanı sıra, katılımcıların çoğunun ezan okunduğu zaman dua etmeleri, namaz saatlerine dikkat etmeleri ve kadın katılımcıların çoğunun başörtü takması gibi araştırmacının gözlemlerine de dayanmaktadır.

Özetleyecek olursak, Türk ve Suriyeli ergen katılımcıların bakım/zarar ahlaki temelinin, karşı tarafa fizyolojik veya psikolojik olarak zarar vermeye ve karşı tarafa duyarlı olmaya dayandığı ve katılımcıların ahlak yorumlamalarında bakım/zarar temelinin önemli yeri olduğu söylenebilir. Katılımcıların ahlak yorumlamaları, karşı tarafa verilen zarar üzerinden, ahlaki ihlalin gerekçelerini, ihlalin ortaya çıkardığı duyguyu, ahlaki ihlalde bulunan kişinin kimliğine yönelik söylemleri, ahlaki eğitimde ailenin rolünü, ahlaki olarak yapılması gereken davranışı ve ahlaki ihlalin önlemek için gerekli olan üçüncü şahıs müdahalesini kapsamaktadır.

4.4.2. Adalet/hilekarlık

Türk ve Suriyeli katılımcıların çoğunluğu politik olmayan senaryoda bahsedilen “Deniz'in okul kantini sırasında beklerken kantinci babasının arkadaşı olduğu için en öne geçme davranışını” ve politik senaryoda bahsedilen “yardım

kamyonunun önünde sırada beklerken yardımları dağıtan kişi babasının arkadaşı olduğu için en öne geçme davranışını” ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade ederlerken, beş Suriyeli katılımcı diğer katılımcılar gibi politik olmayan senaryoda Deniz’in davranışını ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmiş, diğer katılımcılardan farklı olarak politik senaryoda, Deniz’in davranışını çeşitli gerekçeler öne sürerek (niyet, ailesine yardım, çok aç olması vb.) ahlaki olarak meşrulaştırmış ve “ahlaki olarak açıklanabilir” bir davranış olduğunu belirtmiştir. Adalet/hilekarlık ihlali içeren senaryoları ahlaki ihlal olarak yargılayan Türk ve Suriyeli katılımcıların açıklamaları 4 başlık çerçevesinde şekillendirilmiştir: (1) niyet ve davranış ayrımı, (2) hilekarları gruptan dışlama, (3) ahlaki yargının dini gerekçeleri, (4) Deniz’in ahlaki kimliği, (5) ahlaki ihlalin sorumluluğunun dağılması ve (6) ahlaki ihlalin ortaya çıkardığı duygu.

Katılımcılar, politik ve politik olmayan senaryolarda Deniz’in davranışını ahlaki olarak yanlış olmasını eşitlik, hak ve insan olmak kavramları üzerinden açıklamışlar ve bu adalet/hilekarlık temeli ihlalinin kendilerinde ve sırada bekleyen diğer insanlarda sinir ve kızgınlık duygularını ortaya çıkarabileceğini belirtmişlerdir. Adalet ihlalinde bulunan Deniz’in davranışı bencilce olarak tarif edilirken, Deniz’in ahlaki kimliği bencillik üzerinden tanımlanmıştır. Hatta bazı katılımcılar, Deniz’in bu davranışının grup normlarını ihlal ettiğini düşünerek, Deniz’in okul arkadaşları tarafından dışlanmasının söz konusu olabileceğini belirterek, kuramda belirtildiği gibi grup normlarını korumak adına hilekarları gruptan dışlamanın mümkün olabileceğini belirtmişlerdir. Bazı Türk ve Suriyeli katılımcılar, ahlaki davranışı yargılarken Deniz’in niyetine de odaklanmış, Deniz’in derse geç kalmamak, acıkan ailesine yardım götürmek veya çok acıkmış olduğundan sıranın önüne geçtiği için Deniz’in niyetinin kötü olmadığını belirtmiş, ancak niyetinin iyi olmasının Deniz’in davranışını meşrulaştırmayacağını belirterek Deniz’in davranışının yine de yanlış olduğunu ifade etmişlerdir. Bu noktada, katılımcıların ahlaki davranışı yargılarken niyet ve davranış ayrımı yapabilmeleri dikkat çekmektedir. Katılımcılar, sırada bir başkasının önüne geçerek “haksızlık yapmanın” ve diğer kişilerin “hakkını yemenin” yanlış olduğunu ve kaçınılması gereken bir davranış olduğunu ifade ederlerken, yapılması gereken ya da ahlaki olarak yapılması uygun olan davranışın “Deniz’in de diğer çocuklar gibi

sıranın kendisine gelmesini beklemesi” olarak belirtmiş ve bunu herkesin eşit olduğu ve insan olduğu kavramları üzerinden açıklamışlardır. Katılımcılardan bazıları da, adalet/hilekarlık ihlali içeren senaryolardaki meselenin Deniz’den çok, Deniz’in babasının arkadaşının davranışıyla ilişkili olduğunu belirterek, ahlaki olarak yanlış olan davranışın sorumluluğunu, yaşça daha büyük olan Deniz’in babasının arkadaşına yüklemişlerdir. Deniz’in sırada beklemeden en öne geçmesine izin verdiği için babasının arkadaşının davranışı ahlaki olarak yanlış bulunurken, Deniz’de bu davranışı gerçekleştirdiği için ahlaki ihlalde bulunduğu düşünülmektedir. Bu bulgu ışığında, katılımcıların adalet/hilekarlık temeli için sadece ahlaki ihlali işleyen kişiyle ilgilenmedikleri, aynı zamanda ihlale müsaade eden kişi veya kurumları da dikkate aldıkları kuramın dikkate alması gereken diğer bir nokta olarak sunulabilir. Bunun yanı sıra, katılımcılar adalet/hilekarlık temeli yorumlarını, eşitlik ve hak kavramları üzerinden açıklarken sıklıkla günah, haram, kul hakkı, ilahi adalet gibi İslam dininin adalet ölçülerini yansıtan kavramlarla açıklamalarını desteklemişlerdir. Bu durum, katılımcıların adalet/hilekarlık temelinin dini inançları tarafından renklendiğini yansıtırken, katılımcıların Müslüman olmalarıyla ve dini inançlarına önem vermeleriyle açıklanabilir. Katılımcıların sözlerinden, adalet/hilekarlık ahlaki temelinin içeriğinin hak ve eşitlik kavramları çerçevesinde şekillenirken, ihlalin gerekçesinin, ihlalde bulunan kişinin kimliğinin, ihlalde bulunan kişinin niyetinin, ahlaki olarak yapılması uygun olan davranışın, ihlale izin veren kişinin kimliğinin, ihlalin ortaya çıkardığı duyguların adalet/hilekarlık temelinin kapsamını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Türk katılımcılardan farklı olarak, bazı Suriyeli katılımcılar (5) politik senaryoda Deniz’in davranışının çok da yanlış olmadığını belirtmiş ve davranışını çeşitli gerekçeler öne sürerek açıklamış ve ahlaki olarak uygun bulduklarını ifade etmişlerdir. Deniz’in davranışını meşrulaştıran ve ahlaki olarak açıklanabilir bir davranış olarak gören bütün Suriyeli katılımcıların açıklamalarından, daha önce savaş bağlamında benzer bir meseleyi bizzat deneyimledikleri ya da şahit oldukları anlaşılmaktadır. Bu durum, savaş ve politik şiddetin Suriyeli katılımcıların adalet temelini etkilediğini, bu durumun da savaşı ve ilgili duyguları çağrıştıran politik senaryoda görünür hale geldiğini gözler önüne sermektedir. Katılımcıların

adalet/hilekarlık temeli ihlalinde bulunan Deniz'in davranışını meşrulaştırmak için öne sürdüğü gerekçeler aşağıdaki gibi sıralanabilir: Deniz'in sırada bekleyen insanlardan daha küçük olabileceği, anne babasından izin almadan gittiği için hemen dönmesi gerektiği, ailesinin ve kendisinin çok acıkmış olabileceği, sırada bekleyenlerden kimin kısmetinde varsa onun zaten yemek yiyeceği bu yüzden öne geçmenin sorun olmayacağı ve başka insanların zaten öne geçtiği.

4.4.3. Sadakat/ihanet

Türk ve Suriyeli katılımcıların, politik olmayan senaryoda bahsedilen “Deniz'in babasının antrenörü olduğu basketbol takımından ayrılması” ve politik senaryoda bahsedilen “Deniz'in babasını olduğu yardım kuruluşundan ayrılması” davranışına yönelik ahlak yorumlamalarında net tematik örüntü tanımlamak zor olup, çeşitlenmeler gözlenmektedir. Katılımcıların ahlaki yargılarının dağılımına bakıldığı zaman, Suriyeli ve Türk katılımcıların yarısından fazlası senaryolardaki meseleyi ahlaki bir mesele olarak kişisel bir mesele olarak değerlendirmiş ve Deniz'in davranışını ahlaki olarak uygun olduğunu özgürlük, kişisel tercih, profesyonel yaklaşım: ev ve çalışma ortamı gibi çeşitli faktörler çerçevesinde açıklamışlardır. Bazı katılımcılar da, Deniz'in babasının yanından ayrılarak başka bir yerde çalışma veya başka bir takımda oynama davranışını normalde ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmiş, ancak Deniz'in babasının kızıyor veya baskı yapıyor olması, Deniz'in kendisini babasının yanında rahat hissetmemesi, Deniz'in kendisini geliştirmek istemesi, diğer tarafta eleman ihtiyacı olması ve özgür olmak gibi gerekçeler söz konusuysa Deniz'in davranışının açıklanabilir olduğunu belirtmiş, davranışı ahlaki olarak meşrulaştırmış ve ahlaki olarak uygun gördüklerini ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar da, sadakat/ihanet içeren senaryolardaki Deniz'in davranışını ahlaki olarak yanlış bulduklarını belirtmiş ve bu yargılarını babaya sadakat ve bağlılığı vurgulayan babaya karşı sevgi, babanın bilgisinin fazla olması, babanın çocuk üzerindeki emeği ve baba ile işbirliğinin önemi gerekçeleri çerçevesinde açıklamışlardır. Katılımcılar, babaya sadakatin sadece bireysel yönüyle ilgilenmeyip, bunun toplumsal düzeni korumaya yönelik bir değer olduğunu, dolayısıyla toplumunda bu değeri korumaya çalışacağına ve ihlal edildiği durumlara iyi bakmayacağına belirterek, Deniz'in davranışının toplum tarafından da hoş karşılanmayacağını belirtmişlerdir. Katılımcılar sadakat/ihanet ihlali

içeren senaryoların sinir, kızgınlık ve kendini yetersiz hissetme duygularını açığa çıkaracağını belirtmiş, ayrıca üzüntü duygusunun önemine işaret etmişlerdir. Senaryolarda bahsedilen Deniz'in davranışını ahlaki ihlal, ahlaki olarak açıklanabilir veya ahlaki olarak uygun görmelerinden bağımsız olarak bütün katılımcılar, Deniz'in babasının üzülebileceğini, yani senaryoların üzüntü duygusunu tetikleyebileceğini belirterek senaryoları baba-evlat arasındaki organik ilişki üzerinden yorumlamışlardır. Bu durum, ilişki ve akrabalığın önemli olduğu toplulukçu toplumlarda sadakat/ihanet temeli ihlalinin üzüntü duygusunu ortaya çıkarabileceğini göstermektedir. Hatta, kuramda beklendiği gibi sadakat ihanetinin öfke yerine daha hafifi olan kızgınlık ve sinirlenme duygularını açığa çıkarması yine baba-evlat arasındaki organik bağ üzerinden açıklanabilmektedir; şöyle ki, baba-evlat arasına ki ilişki göz önünde bulundurulsa babanın evladına öfke duyması ilişkiye önem veren, toplulukçu toplumlarda beklenen bir davranış olmadığı düşünülmektedir. Bunun yerine, sinirlenme ve kızma gibi duyguların ön plana çıkması beklenmektedir. Katılımcıların sadakat/ihanet temeline yönelik yorumlamalarının temelini, sadakat figürüne olan bağlılık (bu senaryo için baba) ve sevgi oluştururken, katılımcıların yorumlarının ahlaki ihlalin gerekçeleri ve ihlalin ortaya çıkardığı duygular çerçevesinde şekillendiği, katılımcıların söylemlerinde ihlalde bulunan kişinin kimliğine yönelik ve ahlaki olarak yapılması gereken davranışa yönelik söylemlere diğer senaryolar kadar rastlanmamıştır. Bu durum, sadakat/ihanet temelinin bu araştırmanın katılımcılarına, diğer ahlaki temeller kadar önemli gelmemesiyle ve sadakat/ihaneti ahlak alanında görmemeleriyle açıklanabilir. Şöyle ki, katılımcıların ahlak yorumlamalarında sıklıkla başvurdukları için ahlaki temeller için daha çok söylem geliştirmeleri kaçınılmazdır. Bu bağlamda, sadakat/ihanet temeli katılımcılara göre, diğer ahlaki temeller kadar önemli gelmediği için, toplumsal seviyede Deniz'in ahlaki kimliğine yönelik söylem ve tanımlamalar geliştirmemiş ya da geliştirmeye gerek duymamış olabilirler. Ayrıca, ahlaki olarak yapılması gereken davranışın (Janoff-Bulman, Sheikh ve Hepp, 2008), sadakat/ihanet senaryosu için, bakım/zarar, adalet/hilekarlık ve otorite/yıkım senaryosu kadar açık olmadığı söylenebilir.

4.4.4. Kutsallık/yozaşma

Türk ve Suriyeli katılımcıların tamamı, politik olmayan senaryoda “hastanede ölen arkadaşının üzerine pizza paketini koyarak pizza yiyen Deniz’in davranışını” ve politik senaryoda “bankta bomba isabet ettiği için ölen çocuğun üzerine pizza paketini koyarak pizza yiyen Deniz’in davranışını” ahlaki olarak çok yanlış bulduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılara okunan beş ahlaki temel ihlalini yansıtan senaryo içinden, katılımcılar en çok kutsallık/yozaşma temeli ihlali içeren senaryolara şaşırılmışlar, tereddüt etmeden davranışın ahlaki olarak yanlış olduğunu belirtmişler, ancak neden yanlış olduğunu açıklayacakları zaman katılımcıların çoğu hayretten tutulmuş, daha önce hiç böyle bir şey düşünmediklerini ifade etmiş, davranışın yanlış olduğunu ama söyleyecek bir şey bulmakta zorlandıklarını belirterek, rasyonel bir sebep bulmak için kendilerini zorlamışlardır. Kutsallık/yozaşma ihlali içeren senaryoların katılımcılarda bıraktığı şaşkınlıktan konuşamama etkisi ve ahlaki yargılarını açıklayacak rasyonel neden bulamamaları durumu daha önce Haidt, Björklund ve Scott (2010) tarafından yapılan çalışmanın bulgularını destekler nitelikte olup, ahlaki yargının rasyonel süreçlerden ziyade, sezgilere dayandığını ve içten geldiği görüşünü desteklemektedir. Katılımcılar, senaryonun kahramanı Deniz’in davranışını ahlaki açıdan yanlış olarak yargılamakta, “kesinlikle yanlış”, “yüzde yüz yanlış”, “nasıl olur böyle bir şey”, “yok artık”, “Deniz de ne biçim bir çocuk”, “Deniz’in psikolojisi bozuk” gibi şaşırma, anlamlandırılmama, ve şok olma içeren ifadelerle karşılık vermişlerdir. Katılımcıların diğer ahlaki temel ihlali içeren senaryolardaki tepkileriyle karşılaştırıldığında, en keskin, çarpıcı ve net tepkileri kutsallık/yozaşma senaryosunda gösterdikleri söylenebilir. Katılımcılar Deniz’in davranışının ahlaki olarak yanlış olduğuna yönelik tepkilerini sadece sözleriyle değil, beden dili, jest ve mimikleriyle de açıkça yansıtmışlardır. Katılımcıların jest ve mimiklerinden çok şaşırıldıkları, davranışı kınadıkları ve davranışta bulunan Deniz hakkında konuşurken “iğrenme”, “aşağılık görme” ve “insanlıktan çıkarma” duygu durumlarını yansıtan ifadelerde buldukları ve sıklıkla iğrenmeyi temsil eden yüz buruşturma hareketini yaptıkları gözlenmiştir. Katılımcılar Deniz’in davranışını anlamlandırabilmek için Deniz’in ahlaki kimliğine yönelik 2 alternatif sunmuşlardır: Deniz ya (1) ölü birini gördüğü için şok geçirmiş ve o yüzden böyle garip davranıyordur ya da (2) akli dengesi yerinde değil, diğer bir deyişle psikolojik olarak hasta olabilir. Bazı katılımcılar da, Deniz’in ölünün üzerinde

pizza yeme davranışından dolayı “merhametsiz, kalbi taşlaşmış, ve duygusuz” terimleriyle de tarif etmişlerdir.

Katılımcılara, kendilerine okunan ahlaki senaryolardan hangisini en yanlış buldukları sorulduğu zaman katılımcıların tamamı, kutsallık/yozlaşma senaryosunu en yanlış bulduklarını belirtmişlerdir. Bu durumun, kutsallık/yozlaşma senaryolarının daha önce çocukların üzerine hiç düşünmedikleri bir senaryo olduğu için çocuklara çarpıcı gelmesiyle ve çocuklara sunulan senaryolar sırasında sondan bir önceki senaryo olduğu için yakınlık etkisinin söz konusu olabileceğiyle ilgili olduğu düşünülmektedir. Türk ve Suriyeli katılımcılar Deniz’in davranışının neden ahlaki olarak yanlış olduğunu ilk etapta açıklamakta zorlansalar da, üzerine düşünerek çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. Bazı katılımcılar ahlakı yargılarının gerekçesini (1) ölmüş birinin yanında olmanın üzücü bir durum olduğu ve böyle bir durumda cesedin üzerinde yemek yemeyi insanın canının istemeyeceği, iğinin almayacağı ve midesi bulanacağı üzerinden açıklarken, bazı katılımcılar (2) Deniz’in yemek yemesinde bir sorun olmadığını ancak cesedin üzerine koyarak yemesinin yanlış olduğu üzerinden açıklamış, bazıları da (3) ölmüş cesedin üzerinde yemek yemenin ölü bedene karşı bir saygısızlık ve hürmetsizlik olduğunu dini terimler çerçevesinde açıklamışlardır. Bazı katılımcılar, politik senaryoda Deniz’in ölen çocuğun üzerine pizza koyarak yeme davranışı park ortamında, dolaylı olarak da daha kalabalık içinde yapıldığı ve daha fazla kişi davranışa şahit olduğu için, politik olmayan senaryoya göre daha fazla yanlış olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların açıklamalarından, bir davranışın ahlaki olarak yargılanmasında etraftaki insanların diğer bir deyişle üçüncü şahısların (third party) şahit olması ve sayısının da önem kazandığı anlaşılmaktadır.

Bazı Türk katılımcılar da, kutsallık/yozlaşma ihlali içeren davranışı, ahlaki duyarsızlaşma kavramı üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Ahlaki olarak duyarsızlaşmasının Deniz’in davranışını meşrulaştırmayacağını belirtseler de, yine de savaş ortamının insan davranışlarını üzerinde etkisi olabileceği, savaş ortamında yaşayan Deniz’in psikolojisinin etkilenmiş olabileceğini göz önünde bulundurarak Deniz’in davranışını anlamlandırmaya çalışmışlardır. Türk katılımcılardan bazıları politik senaryodaki Deniz’in davranışını savaş ortamını göz önünde bulundurarak ahlaki duyarsızlaşma ve normalleşme üzerinden açıklarken, Suriyeli katılımcılardan

hiç birisinin böyle bir açıklama getirmemesi dikkat çekmektedir. Bu noktada, Suriyeli katılımcıların ve Türk katılımcıların ahlak yorumlamalarında farklılık gözlenmektedir. Bu farklılık, Türk katılımcıların dışarıdan birisinin bakış açısıyla savaş bağlamını ve savaş yaşayan insanların psikolojisini değerlendirmesi, Suriyeli katılımcıların ise politik senaryo söz konusu olduğu zaman daha çok kendi hatıra ve deneyimlerine yoğunlaşması ile açıklanabilir. Dışarıdan bakarak, savaş bağlamını yansıtan politik senaryoları ve bu senaryolardaki insanların davranışlarını yorumlayan Türk katılımcıların ahlaki yorumlamalarının, bizzat savaşın içerisinde bulunarak savaşı deneyimleyen Suriyeli katılımcılardan daha farklı olması, savaş ortamının dışarıdan bakıldığında olduğundan daha abartılı olarak algılanmasıyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Türk katılımcılar savaş bağlamını o kadar abartılı bir şekilde hayal etmektedirler ki, savaş ortamının bu deneyimi yaşayan bireylerin psikolojisini etkileyerek, onları duyarsızlaştıracağını düşünmektedirler.

Katılımcılar, Deniz' in davranışı ahlaki olarak yanlış olduğunu belirtmekle yetinmeyip, ahlaki davranışın diğer yönüne, diğer bir deyişle, ahlaki olarak ne yapılması gerektiğine de odaklanmışlardır. Katılımcıların açıklamaları politik olmayan senaryo için doktor çağırarak, dua etmek, hastanede yetkili birine haber vermek şeklinde çeşitlenirken, politik senaryo için, yardım etmek, çevredeki insanlara haber vermek ve ölen çocuğun ailesine haber vermek şeklinde çeşitlenmektedir. Kutsallık/yozlaşma senaryosu için öne sürülen ahlaki olarak yapılması gereken davranışların, kutsallığı arttırmaktan ya da temin etmekten ziyade, yozlaşmayı temsil eden davranışı ortadan kaldırmak ve öldüğü düşünülen kişinin bakımını yapmak üzere girişimlerde bulunmak ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, Janoff-Bulman, Sheikh ve Hepp (2008), tarafından öne sürülen ve ahlaki davranışın ikinci yönünü oluşturan ahlaki olarak yapılması gereken davranışın kutsallık/ihanet senaryosu için, bakım/zarar ve adalet/hilekarlık senaryosu kadar açık olmadığı söylenebilir.

4.4.5. Otorite/yıkım

Türk ve Suriyeli katılımcıların çoğunluğu Deniz'in politik olmayan senaryoda bahsedilen “babasının sözünü dinlemeden hasta olan kardeşiyle birlikte evden dışarı çıkmasını” ve politik senaryoda bahsedilen “babasının sözünü dinlemeden kardeşiyle

bombardıman esnasında dışarı çıkmasını” ahlaki olarak yanlış bulduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar Deniz’in davranışının ahlaki olarak yanlış olmasını, otorite figürüne olan saygı ve minnet çerçevesinde, babaların her zaman çocuklarının iyiliğini istedikleri, babaların bilgili oldukları, babaların bizim görmediğimizi gören oldukları, babaların sözünün ikiletilmeyeceği, babaların çocuklarını büyüten ve emek veren oldukları gibi babalığa attettikleri olumlu özellikler çerçevesinde açıklamışlardır. Katılımcıların açıklamalarından “baba” yı otorite figürü olarak gördükleri ve ona “her şeyi bilen”, “ileriye gören” gibi insanüstü özellikler attettikleri söylenebilir. Bazı katılımcılar, Deniz’in davranışının ahlaki olarak yanlış olduğunu belirtmekle kalmayıp, dini olarak da yanlış olduğunu belirtmişler, Deniz babasının sözünü çiğnediği için başına kötü bir şey geleceğini düşündüklerini çünkü babaların rızasını almanın İslam dininde önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılar, otorite/yıkım ihlali içeren senaryolara yönelik ahlak yorumlamalarında, sadece ahlaki ihlal olan davranışa ve bu davranışın gerekçelerine odaklanmadıkları aynı zamanda, ihlali engellemekle yükümlü olan otorite figürünün özelliklerine de odaklandıkları söylenebilir. Otorite figürünün, otoriteyi kurmak ve sürdürmek amacıyla, güçlü, korkutucu, dediğim dedik ve ahlaki ihlal durumlarını cezalandıran birisi olması gerektiği düşünülmektedir. Katılımcının sözlerinden iyi bir otoritenin karşı tarafa sözünü geçirebilmesi gerektiği ve iradesini kurabilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Türk ve Suriyeli katılımcıların hiçbirisinin babanın sözünü çiğnemenin ahlaki olarak uygun olduğunu belirtmediği göz önünde bulundurulursa, bu araştırmanın katılımcılarının ahlak tanımlamalarında otorite/yıkım temelinin önemli bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Katılımcılar açıklamalarında, “baba” yı otorite figürü olarak değerlendirmişler ve otoriteyi korumak ve yıkımı önlemek için otorite figüründe bulunması gereken özellikleri de belirtmişlerdir. Son olarak, katılımcılar otorite/yıkım ihlalinin üzüntü, kırgınlık, değersizlik ve kızgınlık duygularını açığa çıkardığını ifade etmişlerdir.

Deniz’in davranışını ahlaki olarak yanlış bulan katılımcıların yanı sıra, bazı Suriyeli katılımcılar, özellikle de politik senaryo bağlamı söz konusu olduğu zaman, fikirlerini değiştirmiş ve çeşitli gerekçeler öne sürerek Deniz’in davranışını ahlaki olarak açıklanabilir bir davranış olarak tanımlamışlardır. Katılımcılar ahlaki

yargılarına gerekçe olarak, Deniz'in küçük olması, evde canının sıkılmış olabileceği, savaşın süresinin belirsiz olması, bombanın nereye düşeceğini belirsiz olması ve babasının fazla evhamlı olabileceği gerekçelerini öne sürmüşlerdir. Bu durumun, Suriyeli katılımcıların deneyimlediği politik savaş ve şiddet deneyimiyle ilişkili olduğu, politik senaryolar söz konusu olduğu zaman katılımcıların yaşadığı politik şiddetin ahlaki muhakeme üzerindeki etkilerinin açık ve görünür hale getirdiği düşünülmektedir.

Türk ve Suriyeli katılımcıların otorite/yıkım ahlaki temelinin otorite figürüne saygı ve minnet çerçevesinde şekillendiği, ahlak yorumlamalarının otorite ihlalinin gerekçelerini, ihlalin açığa çıkardığı duyguyu ve otorite figürünün özelliklerini kapsadığı söylenebilir. Katılımcıların açıklamalarında, otorite ihlalinde bulunan kişinin ahlaki kimliğinden ziyade otorite figürünün ahlaki kimliğine ve özelliklerine yönelik daha fazla açıklamayla karşılaşmıştır, bu durum katılımcıların otoriteyi sağlamak ve sürdürmek üzere otorite figürünü yetkin kılması, ona itaat eden bireyleri ise daha pasif konumda görmesiyle açıklanabilir.

4.5. Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu araştırmanın bulguları, 46 Türk ve Suriyeli ergenden toplanan verileri yansıtmakta olup, Türkiye'de yaşayan bütün Suriyeli ve Türk ergenlere genellenememesi bu çalışmanın sınırlılıklarından birisini oluşturmaktadır. Örneklem sınırlılığının yanısıra, anadili Arapça olan Suriyeli katılımcılarla yapılan görüşmelerin de Türkçe gerçekleşmesi diğer bir sınırlılığı temsil etmektedir. Şöyle ki, çalışmaya katılan Suriyeli ergenler belirlenirken akıcı bir şekilde Türkçe konuşuyor olmasına dikkat edilmiştir. Ancak, bu ergenlerin akıcı bir şekilde Türkçe konuşuyor olmaları, ana-dilleri gibi Türkçe konuştukları ve Türkçe'deki kavramlara tam olarak hakim oldukları ve kullanabildikleri anlamına gelmemektedir. Ayrıca, Suriyeli katılımcılarla anadillerinde görüşmeler yapamamak, kendi dilleri olan Arapça'da var olan kavramları kullanmaların ve aktarmalarını engellemiştir. Bu durum, araştırmanın önemli bir sınırlılığını temsil etmektedir. Bunlara ilaveten, Suriyeli katılımcılara savaş ve göç hikayeleri sorularak, politik şiddet deneyimleri anlaşılmaya çalışılsa da, Türk katılımcıların herhangi bir şiddete maruz kalıp kalmadığı bilinmemekte olup, politik

şiddete maruz kalmadıkları varsayılmıştır. Ancak, Türk katılımcılardan biri, 15 Temmuz darbesinden bahsetmiş olup, kısa süreli politik şiddet deneyimini aktarmıştır. Politik şiddet deneyiminin yanısıra, Türk ve Suriyeli katılımcıların herhangi bir başka tür şiddete (ekonomik, cinsel vb.) maruz kalıp kalmadığı bilinmemektedir. Politik şiddet deneyiminin ahlaki temeller üzerindeki etkisini inceleyen bu araştırmada, katılımcıların detaylı olarak şiddet deneyimlerinin ölçülmemesi bir sınırlılık olarak sunulabilir. Bundan sonraki çalışmaların, katılımcıların şiddet deneyimlerini ölçmesi önerilmektedir. Son olarak, bu araştırmada kullanılan Ahlaki Temeller Senaryolarının geliştirilmesine yönelik detaylı önerilere üst kısımda yer verilmiştir.

4.6. Sonuç

Politik şiddet deneyiminin ahlaki gelişim üzerindeki etkisini inceleyen bu araştırmada, savaş deneyimi olan Suriyeli ergenlerin, adalet/hilekarlık ve otorite/yıkım temelleri için ahlaki yargılarının senaryonun bağlamına göre değişmesi, politik olmayan senaryolardaki davranışı ahlaki ihlal olarak yargılarken, politik senaryolarda ki davranışı çeşitli gerekçeler öne sürerek meşrulaştırmaları, politik şiddet deneyiminin ergenlerde ahlaki faillik kavramını etkilediğini göstermektedir. Bu bulgu, politik şiddet deneyiminin ergenler için psikolojik sonuçlarının, travma semptomlarının ötesine geçerek ahlaki gelişimi etkilediğini göstererek, alanyazındaki politik şiddet deneyimi ve ahlaki muhakeme arasında ki negatif ilişkiyi gösteren araştırmalarını bulgularını destekler niteliktedir. Alanyazındaki çalışmalardan farklı olarak, bu araştırma politik şiddet deneyimi ve ahlak muhakeme arasındaki ilişkiyi Ahlaki Temeller Kuramı çerçevesinde incelediği için ayrıca önemlidir. Bu noktada, bu araştırma hem yeni gelişmekte olan Ahlaki Temeller Kuramını test ettiğini için hem de politik şiddet ve ahlak gelişimi arasında ki alanyazına katkıda bulunduğu için önem kazanmaktadır. Bunların yanı sıra, Suriyeli katılımcıların ahlaki yargılarının senaryoların bağlamına göre farklılaşması, savaş deneyimi yaşayan çocukların ahlaki temellerini incelerken politik olmayan senaryoların yanında politik senaryoların da kullanılmasının önemini göstermektedir. Bu durum, politik olmayan senaryoların savaş mağduru çocukların ahlak yorumlamalarında ki nüans ve farklılıkları gözden kaçırabileceği görüşünü desteklerken (Charlesworth, 1991; Eisenberg vd., 1987; Posada ve Wainryb, 2008), politik senaryo kullanmanın önemini yansıtmaktadır.

Ayrıca, bu araştırmanın bir diğer önemi Ahlaki Temeller Kuramını ergenlerin ahlaki yargıları ve yorumları üzerinden incelenmesinden kaynaklanmakta olup, bilindiği kadarıyla, Ahlaki temeller Kuramını ergenler üzerinde test eden ilk çalışmadır. Son olarak, içerik analizi yöntemini benimseyen bu çalışmanın bulguları, Ahlaki Temeller Kuramının önerdiği beş ahlaki temelin kapsamına yönelik alanyazına ışık tutmaktadır.

Bu araştırmanın bulguları teorik olarak önemli olmasının yanısıra, pratik olarak da önemlidir. Bu araştırma, savaş ve politik şiddet mağduru Suriyeli ergenlerin ahlaki temellerini, bu ahlaki temel ihlallerine yönelik yorumlamalarını ve yaşadıkları savaş deneyimlerini ahlak yorumlamalarına nasıl entegre ettiklerini ortaya koyarak, bundan sonra geliştirilecek olan müdahale programları için “ahlak” konusunun da önemli olduğunu göstermektedir. Suriyelilere yönelik geliştirilen müdahale programları genellikle, sosyal ve ekonomik uyum çerçevesinde yürütülmekte olup, bu programlar dil öğrenimi, barış eğitimi, travma, psikolojik rehabilitasyon vb. konulara değinmektedir. Ahlak konusunu kapsayan bir müdahale programı olmadığı bilinmektedir. Bu araştırmanın bulguları, savaş mağduru Suriyeli ergenlerin yaşadıkları deneyimlerin onların adalet ve otorite gibi ahlak alanı içinde olan meselelere bakış açılarını ve yorumlamalarını etkilediğini göstermekte olup, katılımcıların meseleye yönelik farkındalık geliştirmelerinin önemli olduğu düşünülmekte, bu amaçla da sosyal uyum programlarına ahlak meselesinin de dahil edilmesi önerilmektedir. Bu amaçla geliştirilecek olan müdahale programlarına örnek olarak, katılımcıların ahlaki temellere yönelik yapacağı grup-içi ve gruplar-arası tartışmalar, ve teorik eğitimler verilebilir.

KAYNAKÇA

- ALPAK, G.,
ÜNAL, A.,
BÜLBÜL, F.,
SAĞALTICI,
E., BEZ, Y.,
ALTINDAĞ,
A., DALKILIÇ,
A., SAVAŞ, H.
A.: 2015
- Post-traumatic stress disorder among Syrian refugees in Turkey: A cross-sectional study. **International Journal of Psychiatry in Clinical Practice**, 19, 45-50.
- ARDILA-REY,
A., KILLEN,
M., BRENNICK,
A.: 2009
- Displaced and nondisplaced Colombian children's reasoning about moral transgressions, retaliation, and reconciliation. **Social Development**, 18, 181–209.
- ARSENIO, W.,
GOLD, J.,
ADAMS, E.:
2006
- Children's conceptions and displays of moral emotions. In M. Killen & J. G. Smetana (Eds.), **Handbook of moral development** (pp. 581 – 609). Mahwah, NJ: LEA.
- BANDURA,
A.: 2003
- Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. **Journal of moral education**, 31,2, 101-119.
- BLASO, H. J.:
2002
- A comparative study of moral development of Korean and British children. **Journal of moral education**, 31, 373-391.
- BEAL, C., R.,
GARROD, A.,
RUBEN, K.,
STEWART, T.
L., DEKLE, D.
J.: 1997
- Children's moral orientation: Does the gender of dilemma character make a difference? **Journal of Moral Education**, 26,45–58.
- BİLGİN, N.:
2014
- Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar**. Siyasal Kitabevi. Ankara.

- BOCHNER, S.:
1994 Cross-cultural differences in the self-concept: A test of Hofstede's individualism/collectivism distinction. **Journal of Cross-Cultural Psychology** , 25:273-283.
- BOWMAN, N.:
2010 German translation of the Moral Foundations Questionnaire —Some preliminary results. <http://onmediatheory.blogspot.se/2010/07/germantranslationof-moral-foundations.html>.
- BRYMAN, A.:
2004 **Interviewing in qualitative Research.** In Social Research Methods. Oxford. UK: Oxford University Press.
- BOOTHBY, N.:
1992 Displaced children: Psychological theory and practice from the field. **Journal of Refugee Studies**, 5 ,106–119.
- CAIRNS, E.:
1996 **Children and political violence.** Cambridge: Blackwell
- CAMERON, C.,
LINDQUIST,
K., GRAY, K.:
2015 A constructionist review of morality and emotions: No evidence for specific links between moral content and discrete emotions. **Personality and Social Psychology Review**, 19, 371–394. doi:10.1177/1088868314566683.
- CESUR, S.:
1997 The relationship between cognitive and moral development. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- CEYLAN, V.,
ALGAN, C.,
YALÇIN, M.,
YALÇIN, E.,
AKIN, E.,
KÖSE, S.: 2017 Suriyeli Mülteci Sığınmacıların çeşitli psikolojik faktörler açısından incelenmesi: Batman örnekleme. **International Journal of Social Sciences and Education Research**, 3 (2), 595-606.
- CHARLESWORTH,
W. R.:
1991 The development of sense of justice: Moral development, resources, and emotions. **American Behavioral Scientist**, 34, 350-370.
- CLIFFORD, S.,
IYENGAR, V.,
CABEZA, R.,
SINOTT-

ARMSTRONG,
W.: 2015

COLBY, A.,
KOHLBERG,
L., GIBBS, J.,
LIEBERMAN,
M.: 1983

A longitudinal study of moral judgment. **Monographs of the Society for Research in Child Development**, 48, 1-2.

DAWES, A.:
1994

The effects of political violence on socio-moral reasoning and conduct. In A. Dawes & D. Donald (Eds.), **Childhood and adversity** (pp. 200–219). Cape Town, South Africa: David Philip.

DE HAENE, L.,
GRIETENS, H.,
VERSCHUEREN,
N, K.: 2010

Attachment in the context of refugee traumatization: The impact of organized violence and forced separation on parental stress of mind regarding attachment. **Attachment and Human Development**, 249-264.

EISENBERG,
N., SHELL, R.,
PASTEMACK,
J., LENNON,
R., BELLER,
R., MATHY, R.
B.: 1987

Prosocial development in middle childhood: A longitudinal study. **Developmental Psychology**, 23, 712-718.

ELBEDOUR,
S., BAKER, A.
M.,
CHARLESWORTH,
W.: 1997

Political violence and moral reasoning in children. **Child Abuse and Neglect**, 19 , 1053–1066.

FLEMING, J.
S.: 2006

Piaget, Kohlberg, Gilligan, and others on moral development. Retrieved August 12, 2011, from <http://swppr.com/Textbook/Ch%207%20Morality.pdf>

FRIEDMAN,
W.,
ROBINSON, A.
B.,
FRIEDMAN, B.
L.: 1987

Sex differences in moral judgments? A test of Gilligan's theory. **Psychology of Women Quarterly**, 11, 37-46.

- FERGUSON, N., CAIRNS, E.: 2002 The impact of political conflict on moral maturity: A cross national perspective. **Journal of Adolescence**, 25, 441-451. doi:10.1006/jado.2002.0495.
- GANDER, M., GARDIENER, H.: 2010 **Çocuk ve ergen gelişimi** (çev. A. Dönmez). Ankara: İmge Kitabevi.
- GARBARİNO, J., KOSTELNY, K.: 1993 Children's response to war: What do we know? In L. A. Leavitt & N. A. Fox (Eds.), *The psychological effects of war and violence on children* (23 – 40). Hillsdale, NJ: LEA.
- GARBARİNO, J., KOSTELNY, K., DUBROW, N. N.: 1991 **No place to be a child: Growing up in war zone**. Lexington, MA: Lexington Books/D.C. Heath & Company.
- GARROS, A., BEAL, C. R., JEAGER, W., THOMAS, J., DAVIS, J., LEISER, N., HODZIC, A.: 2003 Culture, ethnic conflict, and moral orientation in Bosnian children. **Journal of Moral Education**, 32, 131-150.
- GHORBANI, N., BING, M. N., WATSON, P., DAVISON, H., LEBRETON, D. L.: 2003 Individualist and collectivist values: evidence of compatibility in Iran and the United States, **Personality and Individual Differences**, 35, 431-447, July 2003.
- GIBBS, J. C., BASINGER, K. S., FULLER, D.: 1992 **Moral maturity: Measuring the development of sociomoral reflection**. Englewood Cliffs, NJ: Erlbaum.
- GIBBS, J. C., BASINGER, K. S., GRIME, R. Moral judgment development across cultures: revisiting Kohlberg's universality claims. **Developmental Review**, 27, 443–500.

- L., SNAREY, J.
R.: 2007
- GILLIGAN, C.:
1977 In a different voice: Women's conception of the self and of morality. **Harvard Educational Review**, 47, 481–517.
- GILLIGAN, C.:
1987 Moral orientation and moral development. In E. F. Kittay & D. T. Meyers (Eds.), **Women and moral theory** (19-33). Totowa, NJ: Rowman & Littlefield.
- GILLIGAN, C.,
ATTANUCCI,
J.: 1988 Two moral orientations: Gender differences and similarities. **Merrill-Palmer Quarterly**, 34, 223-237.
- GILLIGAN, C.:
2003 Hearing the difference: Theorizing connection. **Anuario de Psicologia**, 34, 155-161.
- Göç İdaresi
Genel
Müdürlüğü:
2016 Türkiye göç raporu. İç İşleri Başkanlığı Göç idaresi Genel Müdürlüğü.
<http://www.madde14.org/images/6/60/GIGMGocRapor2016.pdf>
- GRACE, S. L.,
CRAMER, K.
L.: 2003 The elusive nature of self measurement: The Self Construal Scale versus The Twenty Statements Test, **The Journal of Social Psychology**, 143, 5, 649-688.
- GRAHAM, J.,
HAIDT, J.,
KOLEA, S. P.,
MOTYL, M.,
IYER, R.,
WOJCIK, S. P.,
DITTO, P. H.:
2013 Moral foundations theory: The pragmatic validity of moral pluralism. **Advances in Experimental Social Psychology**, 47, 55–130.
- GRAHAM, J.,
NOSEK, B. A.,
HAIDT, J.,
IYER, R.,
KOLEVA, S.,
DITTO, P. H.:
2011 Mapping the moral domain. **Journal of Personality and Social Psychology**, 101, 366-385.

- GÜNDÜZ, T.:
2015 Bir meslek grubu olarak seks işçileri ve ahlakın farklı tezahürleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beyazıt.
- HAIDT, J.:
2001 The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. **Psychological Review**, 108(4), 814-834.
- HAIDT, J.:
2007 The new synthesis in moral psychology. **Science**, 316, 998–1002.
- HAIDT, J.:
2008 The moral roots of liberals and conservatives. Retrieved from https://www.ted.com/talks/jonathan_haidt_on_the_moral_mind?language=en
- HAIDT, J.:
2012 **The righteous mind: Why good people are divided by politics and religion**. New York: Pantheon
- HAIDT, J.,
GRAHAM, J.:
2007 When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. **Social Justice Research**, 20, 98-116.
- HAIDT, J.,
JOSEPH, C.:
2004 Intuitive ethics: How innately prepared intuitions generate culturally variable virtues. **Daedalus**, 133, 55-66.
- HAIDT, J.,
JOSEPH, C.:
2008 The moral mind: How five sets of innate intuitions guide the development of many culture-specific virtues, and perhaps even modules. In P. Carruthers, S. Laurence, & S. Stich (Eds.), **The Innate Mind**, Volume 3: Foundations and the Future (pp. 367–392). Oxford: Oxford University Press.
- HAIDT, J.,
KOLLER, S.
H., DIAS, M.
G.: 1993 Affect, culture, and morality, or is it wrong to eat your dog? **Journal of Personality and Social Psychology**, 65, 613–628. doi:10.1037/0022-3514.65.4.613
- HARPER, C.
A., HARRIS, A.
J.: 2016 Applying moral foundations theory to understanding public views of sexual offending. **Journal of Sexual**

- Aggression**, 1-12. DOI:
10.1080/13552600.2016.1217086
- HARUNOĞUL
LARI, M.: 2016 Suriyeli Sığınmacı Çocuk işçiler ve Sorunları: Kilis örneği, **Göç Dergisi**, 3, 29-63.
- HASKUKA,
M., SUNAR,
D., ALP, I. E.:
2008 War exposure, attachment style, and moral reasoning. **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 39 (4), 381-401.
- INGLEHART,
R., WELZEL,
C.: 2005 **Modernization, cultural change and democracy: The human development sequence**. New York: Cambridge University Press, 2005.
- JAFFEE, S.,
HYDE, J. S.:
2000 Gender differences in moral orientation: A meta- analysis. **Psychological Bulletin**, 126 (5), 703-726.
- JORGENSEN,
G.: 2006 Kohlberg and Gilligan: Duet or duel? **Journal of Moral Education**, 35 (2), 179-196.
- KAĞITÇIBAŞI,
Ç.: 1999 **Yeni insan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş**. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- KAĞITÇIBAŞI,
Ç.: 2005 Autonomy and relatedness in cultural context: Implications for self and family. **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 36, 403-422.
- KIM, K. R.,
KANG, J. S.,
YUN, S.: 2012 Moral intuitions and political orientation: Similarities and differences between Korea and the United States. **Psychological Reports: Sociocultural Issues in Psychology**, 111, 173-185.
- KOHLBERG,
L.: 1971 From is to ought: How to commit the naturalistic fallacy and get away with it in the study of moral development. In L. Mischel (Ed.), **Cognitive development and epistemology** (pp. 151-284). New York: Academic Press.

- KOHLBERG, L.: 1981 **Essays on moral development: The philosophy of moral development: Moral stages and the idea of justice.** New York: Harper & Row.
- KOHLBERG, L.: 1984 Synopses and detailed replies to critics. In L. Kohlberg (Ed.), **Essays on moral development: The psychology of moral development**(338–361). New York: Harper & Row
- KOONZ, C.: 2003 **The Nazi Conscience.** Cambridge, MA: Belknap
- KNOX, P. L., FAGLEY, N. S., MILLER, P. M.: 2004 Care and Justice Moral Orientation Among African American College Students. **Journal of Adult Development**, 11, 41-46.
- KILLEN, M., MCGLOTHIN, H., LEE-KIM, J.: 2002 Heterogeneity in social cognition and culture. In H. Keller, Y. Poortinga, & A. Schoelmerich (Eds.), **Between biology and culture: Perspectives on ontogenetic development**(159–190). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- KUHN, M. H., MCPARTLAND, T. S.: 1954 An empirical investigation of self-attributes. **American Sociological Review**, 19:68-76.
- LAPSLEY, D. K.: 2006 Moral stage theory. In M. Killen & J. Smetana (Eds.), **Handbook of moral development** (pp. 37-66). London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- LEAVITT, L. A., FOX, N. A.: 1993 Introduction. In L. A. Leavitt & N. A. Fox (Eds.), **The psychological effects of war and violence on children.** Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- MACKSOUD, M., ABER, J. L., COHN, I.: 1996 Assessing the impact of war on children. In R. J. Apfel & B. Simon (Eds.), **Minifields in their hearts: The mental health of children in war and communal violence** (219–230). New Haven, CT: Yale University Press

- MATARAZZO, O.,
ABBAMONTE, L., NIGRO, G.:
2008
- Moral reasoning and behaviour in adulthood. Proceedings of World Academy of Science, **Engineering and Technology**, 30, 667-674.
- MILLER, K. E.,
KULKARNI, M., KUSHNER, H.: 2006
- Beyond trauma focused psychiatric epidemiology: Bridging research and practice with war-affected populations. **American Journal of Orthopsychiatry**, 76, 409–422.
- MURRAY, J. S.: 2015
- Displaced and forgotten child refugees: A humanitarian crisis. **Journal for Specialists in Pediatric Nursing**, 21, 29-36. doi: 10.1111/jspn.12133
- NILSSON, A.,
ERLANDSSON, A.: 2015
- The moral foundations taxonomy: Structural validity and relation to political ideology in Sweden. **Personality and Individual Differences**, 76, 28–32.
- NUCCI, L. P.: 1996
- Morality and personal freedom. In E. S. Reed, E. Turiel, & T. Brown (Eds.), **Values and knowledge** (41–60). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- NUCCI, L. P.: 2001
- Education in the moral domain**. Cambridge: Cambridge University Press.
- PEDERSEN, D.,
TREMBLAY, J.,
ERRAZURIZ, C.,
GAMARRA, J.: 2008
- The sequelae of political violence: Assessing trauma, suffering, and dislocation in the Peruvian highlands. **Social Science and Medicine**, 67, 205–217.
- POSADA, R.,
WAINRYB, C.: 2008
- Moral development in a violent society: Colombian children’s judgements in the context of survival and revenge. **Child Development**, 79 (4), 882-898.
- RAFFMAN, S.: 2004
- Where the political and the psychological meet: Moral disruption and children’s understanding of war. **International Relations**, 18(4), 467-479.

- RENNER, W.,
SALEM, I.,
OTTOMEYER,
K.: 2007 Posttraumatic stress in asylum seekers from Chechnya, Afghanistan and West Africa: Differential findings obtained by quantitative and qualitative methods in three Austrian samples. In J. P. Wilson & C. Tang (Eds.), **The cross-cultural assessment of psychological trauma and PTSD**, 239-278. New York: Springer.
- REST, J.: 1984 Major component processes in the production of moral behavior. In W. Kurtines & J. Gewirtz (Eds.), **Morality, moral behavior, and moral development** (24 – 40). New York: Wiley.
- REST, J.: 1986 **Manual for the Defining Issues Test**. (3th ed). Minneapolis: Center for the Study of Ethical Development, University of Minnesota, Minneapolis.
- RICHTERS, J.
E.,
MARTINEZ,
P.: 1993 Children as victims of and witnesses to violence in a Washington, D.C. neighborhood. In L. A. Leavitt & N. A. Fox (Eds.), **The psychological effects of war and violence on children** (pp.243 – 280). Hillsdale, NJ: LEA.
- ROZIN, P.,
LOWERY, L.,
IMADA, S.,
HAIDT, J.:
1999 The CAD triad hypothesis: A mapping between three moral emotions (contempt, anger, disgust) and three moral ethics (community, autonomy, divinity). **Journal of Personality and Social Psychology**, 76, 574–586. doi:10.1037/0022-3514.76.4.574
- SHAW, J. A.:
2003 Children exposed to war and terrorism. **Clinical Child and Family Psychology Review**, 6, 237–246.
- SCHAFFER, H.
R.: 1997 **Social development**. UK, Oxford: Blackwell Publishing.
- SMETANA, J.
G., BRAEGES,
J. L.: 1990 The development of toddlers' moral and conventional judgments. **Merrill-Palmer Quarterly**, 36, 329–346.
- WRIGHT, D.,
CROXEN, M.:
1989 Ahlak yargısının gelişimi (çev. D. Öngen). **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 22 (1), 289-310.

- SACHDEVA, S., SINGH, P., MEDIN, D.:
2011
Culture and the quest for universal principles in moral reasoning. **International Journal of Psychology**, 46 (3),161-176.
- SHWEDER, R. A., MUCH, N. C., MAHAPATRA, M., PARK, L.:
2003
The “big three” of (autonomy community, and divinity) morality and the “big three” explanations of suffering. **Why do men barbeque?: Recipes for cultural psychology**. Harvard University Press Cambridge, MA.
- SMETANA, J. G.: 2006
Social-cognitive domain theory: Consistencies and variations in children's moral and social judgments. In M. Killen & J. Smetana (Eds.), **Handbook of moral development** (s. 119-154). London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- SMETANA, J. G.: 2011
Adolescents, families and social development: How teens construct their worlds. UK: Wiley-Blackwell.
- SNAREY, J.:
1985
Cross-cultural universality of social-moral development: A critical review of Kohlbergian research. **Psychological Bulletin**, 97, 202–232.
- SWANER, L. E.: 2004
Review of the literature. **Educating for personal and social responsibility: A planning project of the association of American colleges and universities**. Retrieved from March 15, 2012, from http://www.aacu.org/core_commitments/documents/review_of_lit_000.pdf
- TETLOCK, P. E., KRISTEL, O. V., ELSON, S. B., GREEN, M. C., LERNER, J. S.:
2000
The psychology of the unthinkable: Taboo trade-offs, forbidden base rates, and heretical counterfactuals. **Journal of Personality and Social Psychology**, 78(5), 853–870. doi:10.1037// 0022-3514.78.5.853
- THOMAS, R. M.: 1997
Moral development theories-secular and religious: A comparative study. Westport, CT: Greenwood Press.

- TISAK, M. S.,
TURIEL, E.:
1998
- Variation in seriousness of transgressions and children's moral and conventional concepts. **Developmental Psychology**, 24, 352–357.
- TUNÇ, A. Ş.:
2015
- Mülteci davranışı ve toplumsal etkileri: Türkiyede ki Suriyelilere ilişkin bir değerlendirme. **Tesam Akademi Dergisi**, 2, 29-63.
- TURIEL, E.:
1983
- The development of social knowledge: Morality and convention.** Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- TURIEL, E.:
1998
- Moral development. In. Eisenberg(Ed.) & W. Damon(SeriesEd.), Handbook of child psychology, Vol. 3: **Social, emotional, and personality development** (5th ed., 863–932). New York: Wiley
- TURIEL, E.:
2002
- The culture of morality: Social development, context, and conflict.** Cambridge, England: Cambridge University Press.
- UNITED
NATIONS
HIGH
COMMISSION
ER FOR
REFUGEES:
2015
- Refugees: The numbers. Retrieved from <http://www.un.org/en/globalissues/briefingpapers/refugees/>
- VASTA, R.,
MILLER, S. A.,
ELLIS, S.: 2004
- Child Psychology.** NJ: Wiley.
- WAINRYB, C.,
PASUPATHI,
M.: 2008
- Developing moral agency in the midst of violence: Children, political conflict, and values. In I. A. Karawan, W. McCormack, & S. E. Reynolds (Eds.), **Values and violence: Intangible aspects of terrorism** (169–188). New York: Springer.
- WALKER, L.
J.: 1989
- A longitudinal study of moral reasoning. **Child Development**, 60, 157-166.

- WALKER, L. J.: 2006 Gender and Morality. . In M. Killen & J. Smetana (Eds.), **Handbook of moral development** (pp. 93-110). London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- WATKINS, D., YAU, J., DAHLIN, B., WONDIMU, H.: 1997 The Twenty Statements Test: Some measurement issues. **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 28, 626-633.
- WESSELS, M., MONTEIRO, C.: 2006 Psychosocial assistance for youth: Toward reconstruction for peace in Angola. **Journal of Social Issues**, 62(1), 121–139.
- YALÇINDAĞ, B. ÖZKAN, T., CESUR, S., YILMAZ, O., TEPE, B., PİYALE, Z. E., BITEN, A. F., SUNAR, D.: 2017 An investigation of Moral Foundations Theory in Turkey. **Current Psychology**, DOI 10.1007/s12144-017-9618-4 (2017).
- YILMAZ, O.: 2016 İnsan ahlakı evrimin bir ürünü mü? **Bilim ve Ütopya**, 1-14.
- YILMAZ, O., HARMA, M., BAHÇEKAPILI, H. G., CESUR, S.: 2016 Validation of the moral foundations questionnaire in Turkey and its relation to cultural schemas of individualism and collectivism, **Personality and Individual Differences**, 99, 149-154

EKLER

EK-1: Demografik Bilgi Formu

İsim:

Cinsiyet:

Yaş:

Kardeş Sayısı:

Katılımcı Suriyeli ise ilave edilecek yarı yapılandırılmış görüşme soruları;

- 1) Suriye'den geleli ne kadar zaman oldu?
- 2) Suriye'den nasıl gediğinizden, göç hikayenizden bahsetmek ister misin?
- 3) Göç öncesinde ve göç sırasında karşılaştığınız zorluklar oldu mu?
- 4) Artık Türkiye'desin, tekrardan hoş geldin. Türkiye'deki hayatından bahsedebilir misin?

EK-2 : Ben Kimim Testi

7 cümlede “Ben kimim” sorusuna cevap verebilir misiniz?

- 1)
- 2)
- 3)
- 4)
- 5)
- 6)
- 7)

EK-3: Ahlaki Temeller Senaryoları

Bakım

1)Politik Olmayan Senaryo

Deniz 16 yaşındadır. Bir akşamüstü arkadaşlarıyla düzenlediği voleybol turnuvasından eve dönmek için otobüs beklemek üzere otobüs durağına gider. Otobüs beklerken, kendi yaşlarında lösemi hastası bir çocuk annesiyle birlikte durağa gelir. Kanserden dolayı saçları dökülüp kel kalan çocuğu gören Deniz çocuğa bakarak kıs kıs güler.

- 1) Sence, saçları olmadığı için hasta çocukla dalga geçerek gülen Deniz neden böyle davranmıştır? Deniz bu durumda ne hissetmiş veya düşünmüş olabilir?
- 2) Sence, Deniz'in davranışı ne kadar doğru, ne kadar yanlıştır? Deniz'in davranışını nasıl yorumlarsın?
- 3) Sence, hastalığından dolayı saçları dökülen çocuk bu durumda ne hissetmiş veya ne düşünmüştür?
- 4) Sence bu durumda yapacak birşey var mı? Saçları dökülen çocuğun yerinde sen olsaydın ne yapardın?

2)Politik Senaryo

Deniz 16 yaşındadır. Bir akşamüstü, okuldan eve gelirken, birdenbire ambulans sesleri duyar, ve bir grup kalabalığın ambulansa doğru ilerlediğini ve yaralı bir çocuk taşıdıklarını görür. Kalabalığın içine girip, çocuğa bakan Deniz, kendi yaşlarında olan bu çocuğun, çatışma sonucunda yaralandığını, ve bir elinin koptuğunu fark eder. Çatışmadan dolayı eli kopan yaralı çocuğa bakan Deniz çocuğa bakarak kıs kıs güler.

- 1) Sence, eli koptuğu için yaralı çocukla dalga geçerek gülen Deniz neden böyle davranmıştır? Sence Deniz bu durumda ne hissetmiş veya ne düşünmüş olabilir?
- 2) Sence, Deniz'in davranışı ahlaki olarak ne kadar doğru ne kadar yanlıştır?

Deniz'in bu davranışını nasıl yorumlarsın?

- 3) Sence, çatışmalar sonucunda eli kopan çocuk bu durumda ne hissetmiş veya düşünmüştür?
- 4) Sence bu durumda yapacak birşey var mı? Çatışmalar sonucunda eli kopan çocuğun yerinde sen olsaydın ne yapardın?

Adillik

1)Politik Olmayan Senaryo

Deniz 16 yaşındadır. O gün servisi kaçırdığı için kahvaltı yapmadan okula gelmiştir ve karnı çok acıkmıştır. Ders başlamadan önce kantine gidip simit alıp karnını doyurmayı planlamaktadır. Kantine giden Deniz, kendisi gibi arkadaşlarının da simit almak üzere kantinde sıra beklediğini fark eder. Ancak kantindeki sıra çok uzundur ve o kadar sıra beklerse derse geç kalacaktır. Birden, o günkü kantincinin babasının arkadaşı olduğunu farkeder ve sıranın en önüne geçerek simidini alır.

- 1) Sence, arkadaşlarından izin almadan sıranın en önüne geçen Deniz neden böyle davranmıştır? Sence Deniz bu durumda ne hissetmiş veya ne düşünmüş olabilir?
- 2) Sence, Deniz'in davranışı ahlaki olarak ne kadar doğru ne kadar yanlıştır? Deniz'in bu davranışını nasıl yorumlarsın?
- 3) Sence, sıra beklemeden en öne geçip simidini alan Deniz'i gören çocuklar ne hissetmiştir?
- 4) Sence bu durumda yapacak birşey var mı? Sende o sırada bekleyen insanlardan birisi olsan ne yapardın?

2)Politik Senaryo

Deniz 16 yaşındadır. Çatışmalardan dolayı günlerdir doğru düzgün birşey yiyemeyen Deniz, kendisi ve ailesi için yemek almak üzere yardım dağıtan kamyonun önünde sıraya girer. Ancak yiyecek dağıtan kamyonun önündeki sıra çok uzundur. Deniz'de sıranın kendisine gelmesi için heyecanla beklemektedir. Birden, yardımları dağıtan kişinin babasının arkadaşı

olduğunu fark eder, ve sıranın en önüne geçerek yardımını alıp evine götürmek üzere yola çıkar.

- 1) Sence, yardım sırasında bekleyen insanlardan izin almadan sıranın en önüne geçen Deniz neden böyle davranmıştır? Sence Deniz bu durumda ne hissetmiş veya ne düşünmüş olabilir?
- 2) Sence, Deniz'in davranışı ahlaki olarak ne kadar doğru ne kadar yanlıştır? Deniz'in bu davranışını nasıl yorumlarsın?
- 3) Sence, sıra beklemeden en öne geçip yardımını alan Deniz'i gören insanlar ne hissetmiştir?
- 4) Sence bu durumda yapacak birşey var mı? Sende o sırada bekleyen insanlardan birisi olsan ne yapardın?

Sadakat

1)Politik olmayan Senaryo

Deniz 16 yaşındadır. Basketbol oynamayı çok seven Deniz, babasının antrenör olduğu Basketbol takımında oyunculuk yapmaktadır. Bir gün Deniz, babasının antrenörü olduğu takımın rakip takımından teklif alır ve o takımda çalışmak için babasının takımından ayrılır.

- 1) Sence, babasının takımından istifa edip rakip takımda oynamayı kabul eden Deniz neden böyle davranmıştır? Sence Deniz bu durumda ne hissetmiş veya ne düşünmüş olabilir?
- 2) Sence, Deniz'in davranışı ahlaki olarak ne kadar doğru ne kadar yanlıştır? Deniz'in bu davranışını nasıl yorumlarsın?
- 3) Sence, oğlu kendi takımından istifa edip, rakip takımda oynamaya başlayan Deniz'in babası ne hissetmiştir?
- 4) Sence bu durumda yapacak birşey var mı? Sen, Deniz'in babası olsan ne yapardın?

2)Politik Senaryo

Deniz 16 yaşındadır. Deniz'in babası masum insanları korumak ve örgütlemek üzere kurulan bir derneğin başkanlığını yapmaktadır. Deniz'de babasının başkanlığını yaptığı dernek için çalışmaktadır. Birgün Deniz babasının başkanlığını yaptığı derneğe eşdeğer başka bir dernekten teklif alır, ve babasının derneğinden ayrılır.

- 1) Sence, babasının başkanlık yaptığı dernekten ayrılıp, rakip dernekte çalışmayı kabul eden Deniz neden böyle davranmıştır? Sence Deniz bu durumda ne hissetmiş veya ne düşünmüş olabilir?
- 2) Sence, Deniz'in davranışı ahlaki olarak ne kadar doğru ne kadar yanlıştır? Deniz'in bu davranışını nasıl yorumlarsın?
- 3) Sence, oğlu kendi derneğinden ayrılıp, rakip dernekte çalışmaya başlayan Deniz'in babası ne hissetmiştir?
- 4) Sence bu durumda yapacak birşey var mı? Sen, Deniz'in babası olsan ne yapardın?

Kutsallık

1)Politik olmayan Senaryo

Deniz 16 yaşındadır. Hasta arkadaşını ziyaret etmek için hastaneye giden Deniz, yolda giderken hasta arkadaşıyla birlikte yemek için pizza alır. Hastaneye varıp, arkadaşının yatağının yanına oturduğu zaman arkadaşının hayatını kaybettiğini fark eder.Karnı acıkan Deniz, pizza paketini arkadaşının cesedinin üzerine koyarak yemeye başlar. Yan yatakta yatan başka bir hasta da Deniz'i izlemektedir.

- 1) Sence, ölen arkadaşının cesedinin üzerine pizza paketini koyarak yemeye başlayan Deniz neden böyle davranmış olabilir? Sence Deniz bu durumda ne hissetmiş veya ne düşünmüş olabilir?
- 2) Sence, Deniz'in davranışı ahlaki olarak ne kadar doğru ne kadar yanlıştır? Deniz'in bu davranışını nasıl yorumlarsın?
- 3) Sence, Deniz'in arkadaşının cesedinin üzerinde pizza yediğini gören yan yatak ta ki hasta ne hissetmiştir?

- 4) Sence bu durumda yapacak birşey var mı? Sen, yan yatakta yatan hasta olsan ne yapardın?

2)Politik Senaryo

Deniz 16 yaşındadır. Okuldan eve dönerken, karnı acıkan Deniz pizzacıya uğramış ve kendisi için pizza almıştır. Yolda giderken, bir patlama sesi duyar ve hemen en yakındaki bankın yanına sığınır. Ancak bankta oturmakta olan kendi yaşlarındaki bir çocuğa bomba isabet ettiğini ve çocuğun hayatını kaybettiğini fark eder. Karnı acıkan Deniz pizza paketini ölen çocuğun cesedinin üzerine koyarak yemeye başlar. Hemen yan tarafta, yaralılara yardım için gelen sağlık yetkilisi de Deniz'i izlemektedir.

- 1) Sence, bombalamada ölen çocuğun cesedinin üzerine pizza paketini koyarak yemeye başlayan Deniz neden böyle davranmış olabilir? Sence Deniz bu durumda ne hissetmiş veya ne düşünmüş olabilir?
- 2) Sence, Deniz'in davranışı ahlaki olarak ne kadar doğru ne kadar yanlıştır? Deniz'in bu davranışını nasıl yorumlarsın?
- 3) Sence, Deniz'in çocuğun cesedinin üzerinde pizza yediğini gören sağlık görevlisi ne hissetmiştir?
- 4) Sence bu durumda yapacak birşey var mı? Sen, sağlık görevlisinin yerinde olsan ne yapardın?

Otorite

1)Politik Olmayan Senaryo

Deniz 16 yaşındadır. Deniz'in babası, dışarıda kar yağdığı, hava çok soğuk olduğu ve Deniz'in bronşiti olduğu için daha da hasta olmasından endişelenmiş ve Deniz'e sokağa çıkma yasağı koymuştur. Deniz ise babasının koyduğu sokağa çıkma yasağını dikkate almayıp, kardeşini de ikna etmiş ve babasının onlara aldığı bisikletlerle kaçmıştır.

- 1) Sence, babasının sokağa çıkma yasağını dikkate almayıp kardeşinide ikna

ederek babasının onlara aldığı bisikletlerle kaçan Deniz neden böyle davranmış olabilir? Sence Deniz bu durumda ne hissetmiş veya ne düşünmüş olabilir?

- 2) Sence, Deniz'in davranışı ahlaki olarak ne kadar doğru ne kadar yanlıştır? Deniz'in bu davranışını nasıl yorumlarsın?
- 3) Sence, Deniz'in babasının onlara aldığı bisikletlerle kardeşini de ikna edip kaçtığını, sokağa çıkma yasağını dikkate almadığını öğrenen babası ne hisseder?
- 4) Sence bu durumda yapacak birşey var mı? Sen, Deniz'in babasının yerinde olsan ne yapardın?

2)Politik Senaryo

Deniz 16 yaşındadır. Deniz'in babası, dışarda yoğun bir bombardıman ve çatışma olduğu için Deniz'e birşey olmasından endişelenmiş ve Deniz'e sokağa çıkma yasağı koymuştur. Deniz ise babasının koyduğu sokağa çıkma yasağını dikkate almayıp, kardeşini de ikna etmiş ve babasının onlara aldığı bisikletlerle kaçmıştır.

- 1) Sence, babasının sokağa çıkma yasağını dikkate almayıp kardeşini de ikna ederek babasının onlara aldığı bisikletlerle kaçan Deniz neden böyle davranmış olabilir? Sence Deniz bu durumda ne hissetmiş veya ne düşünmüş olabilir?
- 2) Sence, Deniz'in davranışı ahlaki olarak ne kadar doğru ne kadar yanlıştır? Deniz'in bu davranışını nasıl yorumlarsın?
- 3) Sence, Deniz'in babasının onlara aldığı bisikletlerle kardeşini de ikna edip kaçtığını, sokağa çıkma yasağını dikkate almadığını öğrenen babası ne hisseder?
- 4) Sence bu durumda yapacak birşey var mı? Sen, Deniz'in babasının yerinde olsan ne yapardın?

ÖZGEÇMİŞ

- **Ad soyad:** Hatice (Özen) Ekici
- **Doğum tarihi:** 06.01.1990
- **Ülke:** Türkiye
- **Telefon:** 0090 554 988 45 96
- **E-mail adresi:** haticeozen@sabanciuniv.edu
- **Medeni durum:** Evli
- **İlgi alanları:** Ahlak gelişimi, değerler, göç, sosyal uyum, barış, çatışma çözümü

ÇALIŞMA DENEYİMİ

- Misafir araştırmacı, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç araştırmaları ve uygulamaları merkezi, [2018-]
- Psikolojik Danışman [2013-], Tacirler Eğitim Vakfı İmam Hatip Ortaokulu
- Araştırma asistanı, Sabancı Üniversitesi, [2011-2014]

EĞİTİM

- **İSTANBUL UNIVERSİTESİ**

Doktora, Sosyal Psikoloji, [2014-],

Tez konusu: Savaş deneyimi yaşayan Suriyeli mülteci çocuklar ve Türk çocuklarda Ahlaki gelişim: Ahlaki Temeller Kuramı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Sevim Cesur

- **SABANCI UNIVERSİTESİ,**

Yüksek lisans, Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü, [2011-2014],

Tez konusu: Türkiyede yaşayan Çeçen mülteci kadınların travması: Anlamlandırma ve dini başa çıkma stratejileri

GPA; 3, 82

- **BOGAZICI UNIVERSİTESİ**

Lisans, Çift Anadal Eğitimi [2006-2011],

Psikoloji [2006-2011],
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler [2006-2011],
GPA; 3.45

- **UTRECHT UNIVERSITESI, YAZ OKULU**, Utrecht, Netherlands

Göçmenler, grup süreçleri, etnik ilişkiler Migrants, Group Processes and Ethnic Relations,[2009],

ONURLAR VE ÖDÜLLER

- Sabancı Üniversitesi Tam burslu eğitim (2011-2014)
- TÜBİTAK, Yüksek lisans bursu (2011-2014)
- TÜBİTAK, Üniversiteye giriş sınavındaki başarıya dayalı lisans bursu (2006-2011)
- Üniversiteye giriş ve yerleştirme sınavı Türkiye 456. lığı derecesi

YAYINLAR

- Ekici, H. (2018). Türk toplumun gözünde Suriyeli mülteciler: Algılanan tehditler, çatışma alanları ve çözüm önerileri, Sosyal Politika Çalışmaları (Yayın aşamasında)
- Ekici, H. (2018). The trauma of Chechen refugee women living in Turkey: Meaning-making and coping strategies. Middle East Journal of Refugee Studies, 3(2), 145-170. DOI: 10.12738/mejrs.2018.3.2.0044
- Ekici, H. (2017). Ahlaki yönelim ölçeği, Tüketici ahlakı ölçeği, Ahlaki yargı testi. Bayad, A., Cesur, S., Erdoğan, Ç., Tepe, B., & Yılmaz, O. (Ed.), Sosyal Psikolojide Değerler ve Ahlak: Kuram ve Ölçekler kitabı içinde. Nobel Akademik Yayıncılık

ARAŞTIRMA DENEYİMİ

- Akademik danışman ve araştırmacı “Sen , Ben , Biz bir Takımız” projesi, (2017,)
Araştırmanın Odağı: Bu projenin temel amacı, öğrenci çatışmaları ve anlaşmazlıklarının yapıcı, barışçıl ve onarıcı çözüm yollarını öğrencilere

kazandırmak için basketbol, oryantring ve frizbe gibi sportif faaliyetlerle harmanlanan bir eğitim programı geliştirmek, ve bu programın öğrenciler üzerindeki etkisini değerlendirmektir. Bu bağlamda, Ankara ve Hakakriden çocuklara 13 hafta boyunca her haftasonu olmak üzere edebiyat, çatışma çözümü, müzik, değerler eğitimi, basketbol ve oryantring gibi eğitimler verilmiştir. 13 haftalık eğitimden sonra, öğrenciler İzmir kefken ilçesinde düzenlenen kampta bir araya gelmiş, bu kampta daha önce aldıkları eğitimleri uygulama ve pekiştirme, ve farklı dilsel, etnik, kültürel arkaplandan gelen arkadaşlarıyla etkileşime geçme şansı yakalamışlardır. Çocukların kamptaki deneyimleri, yaşadıkları gündelik çatışmalarda aldıkları çatışma çözümü eğitimini aktif olarak uygulayabildiklerini, ve dilsel ve etnik farklılıkların 2 grubun bir arada barışçıl bir şekilde yaşamasına engel olmadığını yansıtmaktadır.

- Araştırma asistanlığı, Prof. Dr. Medaim Yanık, SETA,
Araştırmanın odağı: Türk politik parti liderlerinin Recep Tayyip Erdoğan algısı. (SETA Perspective yayını)
- Araştırma asistanlığı, Doç. Dr. Teri Murphy,
Araştırmanın odağı: Savaş sonrası toplum olan Bosna Hersek te, barış ve güven inşası, ve gruplararası uzlaşma. Proje Bosna Hersek, Saraybosna da 3 hafta süren saha araştırmasına dayanmaktadır.
- Araştırma asistanlığı, Prof. Dr. Ayşe Betül Çelik, Risk altında ki azınlıklar (MAR) projesi, Çatışmaları kontrol alma merkezi, Maryland Üniversitesi ve Sabancı Üniversitesi
- Araştırma asistanlığı, Sosyal Psikoloji Laboratuvarı, Sabancı Üniversitesi
Projenin odağı: Anlaşmazlıklarda Arabulucunun özellikleri
- Araştırma asistanlığı, Sosyal Psikoloji Laboratuvarı, Boğaziçi Üniversitesi
Araştırmanın odağı: Gruplararası ilişkiler ve güç (2011)
- Research assistantship in Social Psychology Laboratory, Bogazici University
- Araştırma asistanlığı, Gelişim Laboratuvarı, Prof. Dr. Feyza Çorapçı, Boğaziçi Üniversitesi (2010-2011)
Araştırmanın Odağı: Ebevenylerin duygusal sosyalleşme süreci, Türk toplumundaki annelerin başa çıkma stratejileri
- Araştırma asistanlığı, Öğrenme laboratuvarı, Prof. Dr. Falih Köksal, Boğaziçi Üniversitesi, (2008-2009)
Araştırmanın odağı: Öğrenme ve koşulları

KONFERANS SUNUMLARI

- Arabuluculuk Konferansı, Kıbrıs arabuluculuk simülasyonu.
- Arabuluculuğun kültürel bağlamları: Kùltürler arası anlaşmazlıklarda arabulucunun etkililiği, 17. Ulusal psikoloji kongresi , 2012.
- Bıldırcınlarda öğrenme davranışı, 14. Ulusal öğrenci psikoloji kongresi, 2009

